

- W. G. Sebald: Elbeszéletlen (versciklus) 3
Ahol a történet már elveszik (Komálovics Zoltán beszélgetése
Varga Mátyással) 5
- Varga Mátyás: feria quinta (vers) 14
- Papp Máté: Üdv és (gy)alázat (Varga Mátyás: *parsifal, parsifal*) 15
- Uri Asaf: Versek (versciklus) 19
- Halmai Tamás: Kézműves, Szamaritánus, Íme, Kavics,
Kedves, Talán, Szárnyatlan (versek) 21
- Pogrányi Péter: Bőrözés (Krusovszky Dénes: *A felesleges part*) 22
- Krusovszky Dénes: Elégiazaj, Elégiazaj (versek) 28
- Szabó Marcell: Leros, avagy a szemérmesség, A labdaház (versek) 30
- Bicsérdi Ádám: „megoldást elvértve kínál”
(Szabó Marcell: *A szorítás alakja*) 32
- Kapás Sándor: Lót, Nyárutó (versek) 35
- Mezei Balázs: Kozmoteológiai versek (versciklus) 36
- Selyem Zsuzsa: A teremtés udvariassága
(Kísérlet Zudor János verseinek értelmezésére) 38
- Zudor János: Irány haza, Stop, Júdás naplója,
Stop (via senilitas) (versek) 48
- Louise Warren: Lebegés (Krajcsovics Éva képeiről) 50
- Villányi László: A megtalált fény, Másik bolygó (vers) 52
- Tóta Péter Benedek: Hármasság: Csokits, Pilinszky,
Ted Hughes és József Attila (tanulmány) 53
- Ted Hughes: Őzek (vers) 71
- Kántás Balázs: Túl sok minden egy könyvben
(Ted Hughes: *Prométheusz a sziklán*) 72
- Csokits János: Fekete dal, Búcsúzás (versek) 76
- Levelek Pilinszkynek 77
- Kibédi Varga Áron: Fel, Vissza, Tervek, Elvont (versek) 88
- Gömöri György: Csokits János emlékezete (esszé) 90
- A sumér fénykorból (közmondások) 94

A borítón és a lapzárókon (*Hamu*-sorozatok) Krajcsovics Éva képei

E számunk szerzői:

Acsai Roland költő, fordító (Bp.), Asaf, Uri költő, festő, fordító (Bp.), Bicsérdi Ádám kritikus (Bp.), Csokits János költő (1928–2011), Gömöri György költő, fordító (London), Halmai Tamás költő, kritikus (Pécs-Somogy), Hughes, Ted költő (1930–1998), Kapás Sándor költő (Bp.), Kántás Balázs költő, kritikus, fordító (Bp.), Kibédi Varga Áron költő (Amszterdam), Komálovics Zoltán költő, kritikus (Győr), Krusovszky Dénes költő, fordító (Bp.), Mezei Balázs filozófus (Szárliget), Papp Máté kritikus (Kecskemét), Pogrányi Péter PhD-hallgató (Bp.), Sebald, W. G. író (1944–2001), Selyem Zsuzsa irodalomtörténész (Kolozsvár), Szabó Marcell költő (Párizs), Tóta Péter Benedek irodalomtörténész (Győrújbarát), Varga Mátyás költő, fordító (Pannonhalma), Villányi László költő (Győr), Warren, Louise író (Kanada), Zudor János költő (Nagyvárad)

Pliniusz szerint

az elefántok
intelligensek & igazságosak
tisztelik a csillagokat
& imádják a napot
& a holdat

Amikor a villám

fénye lecsap
látni lehet a mélyen
redőzött hegyeket
& a sűrű esőt
ami a völgyben zuhog

Küldd el kérlek

a barna felöltöt
a Rajna völgyéből
melyben egykor
éjszakánként kóboroltam

Az érzések

barátom
írta Schumann
csillagok melyek
csakis a legragyogóbb
napfényben vezetnek minket

ELBESZÉLETLEN

Abban a sötétben

a Somme torkolata
fölött a Fiastyúk
úgy ragyog
mint sehol másutt

A gyümölcskosár

amit a nő hordoz
karja bársony-hajlatában
a bájos gyümölcs-
levelek az almák
& mindezek fölött
fekete fekete
fekete

A hét-

alvó árnyéka
maga
a halál

A bécsi

Josephinum gyűjteményben
 egy vak
 etióp szem
 szürke selyem
 gézzel
 körbebugyolálva

Akár egy kutyának

mondja Cézanne
 úgy kell a festőnek is
 nézni, a szem
 merev & majdnem
 kifordult

Kék

fű
 látszik
 a fagyott
 víz
 vékony
 rétegén át

Az Arlberg Express

étkezőkocsijában
 ül egy ember
 gyászszalaggal a hajtókáján
 és nyugodtan, figyelmesen
 fogyaszt
 egy milánói bordát

Amit látok

emberi lények hisz
 teremtményeket látok
 akár a fák
 járnak
 körbe-körbe

Ennek az írólapnak

az illata
 akár csiszolt fa
 egy koporsó belsejében

Elbeszéletlen

mindig is az marad
 a félrefordított arcok
 története

(Fordította: Krusovszky Dénes)

– A beszélgetés során a nagy látószögben tájékozódó kérdésektől a finomabb zoomolás irányába haladnék, mert azt gondolom, hogy a költészeted is a folyamatos pontosítás útját járja be. Nagy látószögű érdeklődésem arra a tényre irányul, hogy amikor Varga Mátyás verseiről beszélünk, akkor egy bencés szerzetes verseiről beszélünk. A köteteid kapcsán megjelenő kritikák is megkerülhetetlennek tekintik ezt az összefüggést, annak ellenére, hogy a parsifal, parsifal fülszövegének rövid önportréja nem tesz említést erről. A szerzetes szóval meg a költőben, vagy a költő nyer formát a szerzetesben?

AHOL A TÖRTÉNET 5

MÁR ELVESZIK

Beszélgetés Varga Mátyással.

Kérdező: Komálovics Zoltán

– Én erre nagyon egyszerűen azt mondom, hogy mindenki olyan verset ír, amilyet tud. Hogyha megnézed korábban a *Hallásgyakorlatokat*, a fülszövegben ott volt a bencés szerzetes. Egyáltalán nem szégyellem, hogy bencés szerzetes vagyok, sőt kifejezetten büszke vagyok rá. De annyira azt éreztem, hogy állandóan gellert ad az értelmezésnek, hiszen a vers szempontjából mindegy, hogy ki micsoda, azt hiszem. Mert lényegében egy művészet van, ez az autonóm művészet, amit most kár lenne egészen Hegeltől levezetni. Mégis azt gondolom, hogy amit ma művészetnek nevezünk, az egyfajta folyamatnak része. Ezzel nem azt mondom, hogy egy kisebb csoportnak ne lehetne érvényes művészete, csak az nem feltétlenül része ennek a folyamatnak. Elképesztő albumot kaptam kölcsön valakitől a közelmúltban: szovjet börtönök rabjainak tetoválásai találhatók benne. Olyan világot nyit meg, amire én nem merem azt mondani, hogy az nem érvényes dolog. Természetesen aszerint a az esztétikai elgondolás szerint, amit most művészetnek nevezünk, annak nem része. Viszont, ha jól gondolom, az autonóm művészet rengeteg impulzust kap a *heteronóm* művészetektől. Ezek a börtönrajzok vagy tetoválások újra és újra impulzust adnak annak a fajta művészetnek, amit autonómnak nevezünk. Vagy a nagymamáink hímzett konyhai falvédője, az sem tartozik az autonóm művészet körébe, ugyanakkor érezzük, hogy ez egy heteronóm világon belül abszolút helyén van...

A magam részéről az autonóm művészetben belül szerettem volna valamit létrehozni, s közben ezeket a heteronóm világokat is beengedni vagy behozni. Talán a legnyilvánvalóbb példa erre a *Hallásgyakorlatok* című kötet, ami lényegében nem szól másról, mint hogy valaki ül egy buszon, vagy a városi élet különböző helyszínein, vélhetően Budapesten, de mindenesetre egy nagyvárosban, és azokat a töredékeket vagy mondatfoszlányokat gyűjti össze, amelyek egyszerre tűnnek mérhetetlenül triviálisnak, bizonyos esetekben

pedig egy élet – vagy ha nagy fogalmakkal akarunk élni, akkor a klasszikus görög vagy antik értelemben sors – sűrítvényeiként jelennek meg. Ezeket próbáltam egymás mellé rakni, és azóta is roppant módon élvezem minden utazáson, amikor ezek a töredékeket hallok, mert persze érkeznek továbbra is, és lehetne írni még sok-sok kötetet belőlük. De a dolog érvényessége addig tartott, amíg ezt kitaláltam, és innentől kezdve bárki írhatja tovább a maga hallásgyakorlatait. Nagyon szép volt, amikor a kötet megjelent, és egy csomó ember e-mailben meg sms-ben elkezdte küldözgetni, hogy ezt hallottam, meg azt hallottam. És jöttek a hírek, amik arról szóltak, hogy a könyv, a módszer beindított egyfajta érzékenységet.

Hogy visszatérjek a kérdésedhez, természetesen az én világlátásom benne van abban, amit csinálok, de én ezt *tágabb körnek* szeretném elmondani, és a magam számára így tartom érvényesnek. Tehát nem heteronóm művészetet szeretnék létrehozni, hanem valamifajta autonóm művészetet. És az autonóm művészetnek éppen az a legfontosabb tulajdonsága, hogy nagyon sokan értik. A legtöbb ember értheti, ha érteni kívánja.

– Köteteidben nagyon hangsúlyos a beszélő hangot tárgyiasító alakzat (persona) jelenléte, költészeted mégis irgalmatlanul személyes. Az objektivált lírai hang mögött mennyire van jelen a szerzői személyesség?

– Nagyon jó kérdés. Hát a szerző vagy ott van vagy nincs. Ettől a kérdés még tényleg nagyon jó. Nemrég megnéztük e gyerekekkel a Tarkovszkij *Áldozathozatalát*, és ehhez tartozik egy portréfilm, ahol ő beszél mindenféléről. Azt is mondja, hogy a művésznek az a dolga, hogy a világot, tehát az embereket, és azokat a dolgokat, amik a fejükben járnak valami módon összefogja. Nekem ez az E/1 személy, a bizonyos E/1 ez.

Amit kérdeztél, szerintem két nagyon fontos dologra utal. A tárgyiaság őrlött fontos számomra, még hozzá különböző szinteken fontos. Először is mert számomra a pontosság megkerülhetetlen eleme a költészetnek. Vannak rettentő pontos költők, ilyen pl. Arany János, de vannak mások is: pl. Tandori Dezső ugyanilyen pontos költő... Mit értek ezen? Az én számomra a világ anyagszerűsége borzasztó fontos dolog. Nem tudom elképzelni, hogy van emberi szellem, van lélek anyag nélkül. Tehát az emberi létezésünk erősen testhez kötött létezés. Számomra az a költészet, ahol érzem a szagokat, ahol tudom, hogy kb. hány fok van azon a helyen, ahol vagyunk; ahol annyira pontosan vannak dolgok megfogalmazva – nem túlbeszélve! –, hogy valami apró részletből azonnal átjön, hogy az, amit mond, valóság. Hogy nem csak egy így-úgy, felületesen elképzelt ügy, amit bárki tud, hanem az, aki beszél imaginációból átlépett a valóságba. Ilyen szempontból Arany János zseniális. Mindez persze erősen a nyelvhez kötött. Azt gondolom, hogy néha a pontosság a fordításon már nem megy át. Lehet, hogy Arany János lefordítva bármilyen

nyelvre már nem ugyanaz. Valószínűleg őt olyan ember tudná lefordítani, aki fordítóként *ugyanolyan* zseniális, mint Arany. De ugyanezt elmondhatjuk József Attiláról, Weöresről, Pilinszkyről, Nemes Nagyról vagy Tandoriról is. Nekem néha bizonyos mondatok, szintagmák jelentik a pontosságot. Állandóan tanulom az élettől ezt a fajta pontosságot. Az élet pontos. Az emberek beszéde – a mindennapi beszéd! – néha elképesztően pontos. Erre egyébként a hadseregben jöttem rá, de az egy másik történet.

7

– *Meg egy más nyelvi realitás is.*

– Igen, egy másik nyelv. Hogy ez egy örült pontos dolog, éppen ezért jegyzetelő ember vagyok, tehát folyamatosan jegyzetelek mondatokat, szavakat, szintagmákat. Régebben kicsit bonyolult volt, mert nem lehetett gyanútlanul jegyzetelni. Tessék elképzelni, hogy valaki a buszon elővesz egy noteszt, egy tollat, és elkezd leírni, amit hallott... Azonnal felhívta magára a figyelmet, kínos volt. De mióta van mobiltelefon, azóta elképesztően egyszerű dologgá vált, mert a mobiltelefont bármikor elő lehet venni, bármikor és gyanútlanul lehet ide jegyzetelni... A mobiltelefonomban jegyzeterdők vannak, amiket azért készítettem, mert tanulok.

Az így készült anyagból közben nagyon keveset használok föl *egy az egyben*. Ez nagyon fura dolog, mert elindítanak bennem valamit, ami *után* – vagy ami *alapján* – megteremttem a magam pontosságát. De szükségem van erre a kiindulópontra. Ami a saját pontosságom, abból lesz inkább a vers.

Elárulom, hogy a *Hallásgyakorlatok* sem úgy született, hogy ült a költő a villamoson és nyomta be a mobiltelefonba, amit hallott. De ennél azért nem szeretnék többet mondani, mert hátha csalódást okoznék. A költészet nem az, hogy ezt így csináljuk, hanem egy egészen más történet. Ha bárki úgy érzi, hogy ezt egész biztosan a villamoson hallotta a szerző, azt gondolom, hogy teljesen rendben van, ez volt a cél. A többi meg technika kérdése, és az egy másik dolog.

Nem szeretném ennyivel megúszni a személyességet. Takács Zsuzsa írta egyszer – a *parsifal* könyv kapcsán e-maileztünk – , hogy minden jó vers ön-feladás. Én is így érzem. És ez számomra azt jelenti, hogy a bőrömet vásárra kell vinni. Nem lehet anélkül megúszni, valamit ki kell tenni. Lehet, hogy valami olyasmit tesz ki, ami nem a te történeted. Ez a *parsifal* könyv nem abban az értelemben az én történetem, hogy autobiográfiai elemek vannak benne (azok is nyilvánvalóan), de szétszálazni teljesen értelmetlen. Hogyan viszi el az ember önmagát egy olyan pontra, ahol már nem kérdés az, hogy kicsoda. Éppen ezért az írás nagyon sajátos koncentrációt kíván. Közben el lehet mesélni, hogy ez a könyv az úgy született, hogy én hosszasan dolgoztam egy

anyagon, amit aztán nem ítélték elég jónak, és le is töröltem a számítógépről. Egyszer csak elindult ez a kötet, elindult egy hang, megszületett egy probléma – és megszületett egy nyelv. Én könyvben gondolkozom. Kicsit betegesen úgy vagyok, mint a prózaírók, tehát könyvet képelek el, pillanatnyilag igen 8 kevésbé érdekel, hogy olyan kötetet csináljak, hogy a korábban írt verseket összerakom szépen egyetlen könyvvé, ahol nyilván a sorrend meg a ciklus fontos stb. Egy ideje állandóan a témát keresem és a nyelvet hozzá. Ha megvan a téma és megvan a nyelv, onnantól kezdve már minden mindegy. Parsifal elkezdett működtetni valamit, én meg elkezdtem mesélni, aztán rájöttem, hogy annyira személyes a dolog, hogy nem is kéne elmondani, de ha már belefogtam, folytattam, mert egy ponton túl engem is roppant módon érdekelt, mindez hova vezet.

A nyári fesztivál után el szoktam menni egy hétre pihenni, elvittem magammal egy szinte kész könyv szövegeit, és akkor történt az a bizonyos letörülés. Visszaérkeztem a pihenésről, és el is kezdődött az iskola, az egyetem, meg a fesztivál-elszámolások, egy csomó olyan munka, ahol ott kell lennie az embernek. Bennem meg elindult egy könyv, egyszerűen elkezdett működni. Mindenütt azt gondolták, hogy éppen a másik helyen vagyok. Én meg egyik helyen sem voltam, ültem a szobámban és néhány nap alatt megírtam a kötetnek mondjuk az első felét. De ez ott volt valahol a fejemben, megvolt hozzá a nyelv, már csak el kellett mondani. Az utóbbi években rendszeresen megadatik, hogy január-februárban el tudjak menni egy pár napra, ahol nem szeretném kíróni magamra, hogy írni kell, mert az görcsöt okoz. Életemben idáig egyszer voltam írói ösztöndíjas, egy hónapig, ráadásul Párizsban. Egy betűt sem írtam, hanem az utolsó napon vettem – a Galeries Lafayette-ben volt egy roppant elegáns papírbolt – egy kis noteszt. Hazafelé a repülőgépen beleírtam két szót a noteszba. De ha nincs penzum, csak lehet dolgozni, akkor működik a dolog. Ennyit a személyességről. Nekem a személyesség fontos, de ez nem az én személyességem, hanem a világ a személyessége. Valóban „önfeladás”. Nem tudok rá jobb szót, ez sem az enyém. Hihetetlenül izgalmas dolog addig dolgozni önmagad ellenében, míg meg akarsz mutatni valamit. Mert a megmutatás nagyon erős szándék bennünk, és ennek a leépítése nagyon fontos feladat. Ebben van valami kis szerzetesi attitűd, de elég sajátos módon.

– *Nagyon érdekes, amit mondasz: úgy születnek a könyveid, mint egy regény. Adott a narratív keret, a struktúra. Az egyes versek szempontjából nem jelent-e ez egyfajta nyomást a koncepció felől?*

– A *parsifal*-könyv ilyen szempontból azért is érdekes példa, mert itt beindul a fűnyíró és szépen lepusztítja az összes mesét. Nem feltételeztem, hogy az olvasó nem képes bepötyögni a Google-ba, hogy „Parsifal”, és azonnal megtalálni a történetet, hogy miről is van szó. Nem akarom tehát elmesélni

ezt, hanem inkább a történet új vagy kevésbé nyilvánvaló dimenzióit akarom kinyitni, ami talán ugyanúgy az örök emberi történet része. Nem hiszem, hogy régen volt egy szép világ, ahol mindenki rendes ember volt, és a dolgok jól mentek. Most pedig csúnya világ van, ahol mindenki nem rendes ember és a dolgok nem mennek jól. Egyáltalán nem hiszem. Régen is sok probléma volt, meg most is. Sok jó dolog volt régen is, meg most is. Elolvassom a mítoszt a mostani szememmel és megnézem, hogy mi marad belőle. Hol tudok vele azonosulni, hol tudok ráhangolódni arra, ami ott le van írva. Nincs mese, a szó összes értelmében. A címen sokat lehetne vacakolni, de az első jelentése, hogy ez NEM a Parsifal. Ez a *parsifal, parsifal*. Nehogy valaki azt gondolja, hogy most a Parsifalt fogja olvasni. Én nagyon megörültem a *parsifal, parsifal* címnek, mert így számtalan dolog benne van az én olvasatomból. És nyilván másoknak még ennél is sokkal jobbak juthatnak eszébe. Tehát ez nem a Parsifal, ez a *parsifal, parsifal*, ami egy sajátos újragondolás a Parsifal-történetnek.

– *A te Parsifáloed kiszakad a mítoszból, ám minden demitizáció remítizáció is. Volt-e olyan szándékod, hogy újra elbeszélhetővé tedd a klasszikus mítosz egyik archetípusos hősét, a lovagot?*

– Tetszik, amit mondasz. Amikor elkészültem a könyvvel, azt éreztem, hogy valamit megcsináltam, de egyáltalán nem voltam benne biztos, hogy jó. Sűrű kétségek gyötörték, és elküldtem egy-két embernek, hogy mit szólnak hozzá. Van egy olasz rendező, úgy hívják, hogy Romeo Castellucci, nagyon különös fickó, ő akkoriban rendezte meg Brüsszelben a Wagner-féle *Parsifalt*. Egy barátom látta, és hosszasan mesélt róla. Az interneten egy kicsit utánanéztam, hogy mit mondott a Castellucci a saját Parsifal-olvasatáról. Megnyugtató, hogy nem indultam olyan nagyon rossz irányba. Azt mondja Castellucci, hogy a *Parsifal* a wagneri életművön belül is egy egészen kivételes alkotás stb., amit én magam is így éreztem. De az igazán fontos mégsem ez volt. Francia szakos voltam, és annak idején az egyetemen egy fél éven keresztül Chrétien de Troyes *Percevalját* olvastuk, és az engem teljesen lenyűgözött. Nem akarnék most ennek a filológiai és irodalomtörténeti részébe bele menni: hogyan hat Chrétien de Troyes Eschenbachra. Eschenbach aztán hogyan mitizálja, emeli meg ezt a történetet, majd Wagner hogyan csap le erre és hogyan teremti meg a maga operavilágát. Az én könyvem szempontjából sokkal fontosabb Chrétien de Troyes, mint Eschenbach és Wagner. Chrétien de Troyes esetlen Parsifal-figurája lenyűgöző volt. Felnő az erdőben, az anyja mindentől megvédi, de nem tud neki semmit sem adni. Akkor egyszer csak megpillantja a lovagokat, lenyűgöző a látvány. Azt gondolja, hogy Istent látja, de akkor mondják neki, hogy ez még nem Isten, eldönti, hogy ő is lovag lesz.

Ami meg a Grál-mítoszt illeti: Parsifalnak meg kell neki csinálni valamit, amiről egyrészt fogalma sincs, másrészt egy fura, már-már elidegenítő helyzetben, föl kellene tennie egy kérdést. És nem teszi föl ezt a kérdést, mégis valahol megtörténik a csoda. Én ezt olyannyira kortárs problémának éreztem, hogy meg kell tennünk valamit, amiről nem tudjuk, hogy mi, ami az egész lényünkkel ellenkezik, és aztán nem tesszük meg. Ha teológiai olvasatot akarnék adni, akkor a kegyelem nagy kérdését lehetne itt vizsgálni, de nem szeretném ezt ilyen fogalmakban összefoglalni. Mérhetetlenül izgalmas kérdés volt ez számomra, mint ahogy most az ezzel meglehetősen összefüggő vezeklés kérdése foglalkoztat. Most éppen egy olyan könyvön dolgozom, ami innen indul, azt hiszem. Először beszélek róla, úgy-hogy kicsit zavarban is vagyok. Ez egy Gesualdo-könyv. Carlo Gesualdo nevű zeneszerzőről talán sokan hallottak, aki meglehetősen fura fickó volt: megöli például a feleségét meg annak szeretőjét. Régóta kerestem... Kicsit úgy vagyok, mint a filmrendező, járom a helyszíneket és keresek valamit, mert a helyszínben benne van a téma. Gesualdo története hihetetlenül érdekes dolog. 1613-ban halt meg, ötvenhárom évesen...

– *Verses könyvet vagy regényt várhatunk tőled?*

– Bonyolultabb a dolog. Gesualdonak van az élete végéről egy műve, a *Tenebrae*. Ez a *Tenebrae* a nagycsütörtöki, a nagypénteki, a nagyszombati reggeli zsolozsmák antifonáinak gyűjteménye. Ezzel szeretnék kezdeni valamit. Zeneileg is örületes az egész. 1611-ben írja, két évvel a halála előtt.

Ha elkezd érdekelni valami, akkor odáig megyek, míg a történet elveszik. A vers megáll önmagában mindenféle történet nélkül is. Nagyon sokat gondolkoztam azon, odaírom-e vagy ne írom a *parsifal*-kötet végére a jegyzeteket. Arra gondoltam, hogy azért jó, hogy ott van, hogy az olvasó ne végezzen fölösleges munkát, hogy megnézi mi az a Gaste Forest vagy ki volt az a Kundri. Fölösleges, inkább elmondom. Ő meg foglakozzon a verssel. Persze rafinált a dolog, nem titkolom, de hogyha valaki nem alapvetően a mítoszból akarja levezetni a verseket, az is járható út.

– *A parsifal, parsifal kötet kitűntetett témája a test, amire az öntudat kontrollja alig terjed ki. Verseidben a test felületként jelenik meg: vagy a betegség, a seb, a sérülés felülete, vagy a szerelmi kiszolgáltatottság tárgya. Ezzel szemben a lovag, a hős éppen a testi fölény birtokosa. Szándékos ez az elleníróadás?*

– Ebben az egész könyvben valóban a testeknek az egymást leteperő gesztusvilága van jelen. Ilyen értelemben azt gondolom, hogy a lovagvilág nem ért véget. Én néha elnézem ezeket a csodamotorosokat és az az érzésem, hogy ugyanaz működik: zászlók és paripák, mezek és jelmezek, csak egy más hangszerelésben. Ez a probléma nem ért véget, a testek egymásnak feszülnek.

Nem akarok sokat beszélni a Gesualdo-könyvről, mert még túl kevés van belőle ahhoz, hogy kikotyogjam, de ott már a letepert ember lesz a szereplő. A többszörösen letepert ember. Engem a test érdekel – mindenkit érdekel a test –, ez egy olyan hihetetlen világa a tapasztalatoknak meg az élményeknek, amiről nem lehet nem beszélni. Innen jönnek a legelemibb tudásaink, 11 a testünkből, borzasztó boldogság az, hogy a kortárs fenomenológusok – Merleau-Ponty, Michel Henry, de mások is – ekkora hangsúlyt fektetnek a testre.. Végre elindul erről a beszéd, és kicsit sajnálom, hogy mindennek egyelőre csak meglehetősen óvatos teológiai recepciója látszik.

Igen-igen érdekes dolog, hogy mi történik a testünkben. Állandóan a testünkkel vagyunk, és a testünkben vagyunk, és mindannak, amit átélünk a testünk ad közös teret. Az első tértapasztalatunk a saját testünk. Ezt egyébként éppen a helyenként elképesztő Merleau-Ponty mondja, hogy a térről szerzett első tapasztalatunk a saját testünk. Nem tudnánk elképzelni a teret, ha nem érzékelnénk a testünket.

– MerleauPonty szerint a test hús a világ húsába, azaz „egyennemű” a világgal. Verseidben a testnek alig érezhető a pozitivitása. Láthatólag a szellemmel szemben működik.

– Nagyon szép meg pontos megfogalmazása ez annak, ami talán van. Éppen az *epilógus* című vers vezet át egy következő problémavilágba. Egy fürdőszobajelent, mintha egy filmforgatókönyvet tartanánk a kezünkben. Valami módon a megváltás várása. A megváltás az embernek szóló megváltás, ami a testnek is szól. Ez borzasztó izgalmas dolog. Úgy szoktuk gondolni, hogy van a lélek bennünk, aki jó fej, jól viselkedik és eminens, meg van a test, ami állandóan csinálja a balhét. De ez nem így van. A megváltás egyszerre szól a testnek meg a léleknek. Vagy mit is gondolunk erről az egészen egyszerű dologról, amit a kereszténység úgy nevez, hogy testi feltámadás? Mi lesz, mit jelent az, hogy a test feltámad. Melyik test támad fel? Az, aki hatéves koromban voltam, vagy huszonöt évesen, vagy a nyolcvan éves test? Nemrég azt mondtam valakinek, hogy sokkal egyszerűbb volna a kereszténység a testi feltámadás nélkül. Akkor azt lehetne mondani, hogy a lélek nagyon rendjén való dolog, majd a Jóisten vagy az angyalok kicsit megsuvickolják, mielőtt beengedik a mennyországba, és ott minden oké lesz. De az én leszek-e? És mi a helyzet akkor a testünkkel? Személyesen is kérdés ez számomra, de talán sokunk számára, hogy mi is lesz akkor a testünkkel? Miközben folyamatosan az a problémánk, hogy a test gyenge. Különböző módokon gyenge: eltörik egy csigolyánk, meg bűnös is. Erről a kereszténység is tehet, hogy Európában ennyire furcsa viszonyt alakítottunk ki a testünkkel. E tekintetben érdemes lenne sok

mindent újragondolni. Sok mindenről tehet Szent Ágoston, aki a jelenlegi testképünket kicsit sajátosan formálta, meg persze Descartes is. De mégis csak érdekes, hogy a kereszténység mégsem lett gnosztikus, pedig akkor egyszerűen az egész testproblematikát ki lehetett volna küszöbölni. Még akkor se lett, amikor voltak az egyháztörténetben olyan időszakok, amikor számszerűen többen voltak, akik gnosztikusok, mint akik nem. A gnózis meg a kereszténység viszonya nem választható le a test problematikáról, de ez nyilván nagyon összetett kérdés, és nem is vagyok kompetens abban, hogy ezt megítéljem, csak vannak érzéseim.

– *Egy korábbi Magyar Narancs-riportban azt mondtad, hogy az elkészült könyv mindig teljes lezárulást jelent számodra. Az új kötet tehát a nulla pontról indul. A parsifal, parsifalban előző könyveidhez képest valóban új poétikát érzékelhetünk, ezzel együtt én rendkívül koherensnek látom a költészetedet. Fontos-e Neked, hogy az újrakezdésekben valami állandóság képződjön meg?*

– Egyrészt igazad van, mert én is egységben látom az egészet. Nekem az a problémám, hogy ez az egész írás zűrös dolog. Máig nem tudom, hogy költő vagyok-e vagy sem. Zavarban vagyok ettől a szereptől. Egyszer ezen nyilvánosan is elmélkedtem, és Margócsy István azt mondta utána, hogy hagyjam abba az ilyen problémázást és ezen tovább ne vacakolj. Abba is hagytam, de azért nem olyan egyszerű. Mert mi a csuda az, hogy költő. Az első könyvem után nagyon rövid időn belül kijött a francia fordítása. Bilingvis kötetként. Külön kötetként kezelem, mert van benne egy ciklus, ami magyarul sehol sem jelent meg önállóan. Utána egy óriút nagy pauza következett. Nagyon örültem a francia könyvnek, és úgy gondoltam, hogy milyen szép befejezés. Vége a költészetnek, éljünk normálisan. Ez nagyon megnyugtató volt, nem kell ezzel foglalkozni. Sok év telt el, egyszer csak a dolog elkezdett iszonyatosan nyomasztóvá válni. Olyannyira nyomasztóvá, mint amikor valakinek van valami mondanivalója, de nem tud beszélni. Meg kell találni a nyelvet, a szavakat. Emlékszem, hogy a Karácsony és Szilveszter közötti nyugodt napokban egyszer csak azt gondoltam, na most ennek járjunk a végére. Volt a JAK-füzetek világirodalmi sorozatában egy kortárs cseh költészeti antológia. Ott a polcon, levettem, benne harmincvalahány cseh költővel, és szépen elkezdtem mindegyiknek a stílusában valamit írni. Napokon keresztül zajlott, mert úgy éreztem, hogy meg kell találnom a *saját* nyelvet. Végigpróbáltam az összeset. A végén az derült ki, hogy egyik sem... De egyszer csak elindult valami. Megszületett a *Hallásgyakorlatok* első verse. Bekattant. És innentől kezdtem írni a *Hallásgyakorlatokat*, és hihetetlenül megkönnyebbültem. Sose tudom, hogy jó-e vagy rossz, a lényeg az, hogy megcsináltam. Aztán tegyük félre. Két nap múlva előveszem, és majd meglátjuk, hogy mit gondolunk róla.

Kamasz koromban kezdtem el írni. Másodikos-harmadikos gimnazista lehettem, amikor az első versemet írtam. Ezeket szépen legépeltem, és gyakorlatilag írtam egészen az egyetemista éveimig. Másodéves egyetemista voltam – mert közben katona voltam, öt évig teológiát tanultam –, amikor ezeket először megmutattam Balassa Péternek. Tizenkét év alatt írtam tizennyolc verset. Elég szigorúan bántam a szövegekkel. És ez azóta is így van.

13

Új Forrás 2012/6 – Ahol a történet már elveszik
Beszélgetés Varga Máttyással. Kérdező: Komálovics Zoltán

feria quinta [*tristis est anima mea*]

1.

tudom, majd most is élém jössz,
pedig már rég nem bízol benne,
hogy valaha is teljesítem, amit
meg se kellett ígérnem, olyan ter-
mészetes volt. de adósod marad-
tam. késő éjjel, amikor megérkezem,
sietve nyitod majd a garázsajtót. –
a borzongás valami influenza előtti
állapotra emlékeztet. – mégis miattad
figyelem most ilyen dermedten,
ahogy az autó első kereke újra
kipörög a vizes sóderben, ahogy
megbillenve áll a parton. –
szeretnék segítségért kiáltani,
de nem könnyű eltalálni a hangerőt.

2.

elégtétel – mondanád biztosan,
pedig az esti próba nem kötelező.
együtt nézhetnénk, amint a viasz-
bábukat visszaveszi a forró lé. de
már nem mersz jósolni. – a kert
végében talán ott állnak még
gyermekkorod kiültetett kará-
csonyfái. innen nézve semmi, mégis
azt gondolod, elég egy rossz szó,
hogy valaki hirtelen megunja
árnyékukat. – koncentrikus élet:
az érzelmek nálad maradtak.

Belénk ivódott emlékeink felejthetetlenek. A legelemibbeket az emlékezet helyett az érzékek őrzik. Közvetítőjük nem a múltbéli eseményeket felidéző képzelet, hanem azok a fizikai ingerek, melyek a megélt élményeket és tapasztalatokat az időtlenség érzetével kísértik. „–

Papp Máté 15

megettévesztő volna, ha közös / emlékeink lennének.” – írja Varga Mátyás, akinek új kötetét végigkísérik ezek az eredendő, verseken áteredő pillanatok. Költeményeiben mint-

ÜDV ÉS (GY)ALÁZAT

Varga Mátyás: *parsifal, parsifal*

ha egymásba fonódna az emlékezés érzékelő bensőségessége és észlelő, elidegenítő volta. De vajon kik lehetnének az idézett *közös emlékek* őrzői? Ki a megszólító? És ki a megszólított? Egyáltalán, milyen szálakon kötődik a naplószerűen elbeszélte történetekhez a címben jelzett, mottók által megidézett s a kötet végén összefoglalt Parsifal-legenda? A lírai én rögzíthetlenségének, a szólamok magukba záródó, ugyanakkor nyitott, több beszélőhöz is köthető artikulációjának titokzatosságát ugyanis tovább fokozzák a középkori regény-töredékre (Chrétien de Troyes: *Perceval ou le Conte du Graal*), és lovagi eposzra (Wolfram von Eschenbach: *Parzival*), illetve a wagneri operára (*Parsifal*) utaló enigmatikus utalások.

Varga Mátyás versei hétköznapi helyzeteket rögzítenek, melyekben a legendárium alakjai úgymond úton-útfélen bukkannak fel. Igaz, név szerint említődnek, a legtöbbször csak jelzésértékűnek tűnnek, olykor pedig annyira tűnékenyek, hogy alig lehet észrevenni őket. (Talán nem elidegeníthetetlenek a szituációktól sem, s egyes versek nélkülük is értelmezhetőek.) Mégis, mintha ők fonnák össze azt a hálót, amely mentén talán szétválhat a szövevényes, sokrétű szöveg. Ha ezzel a (költő által is sugallt) előfeltevéssel kezdünk neki az olvasásnak, persze a kis, töredékes történetek „nagy elbeszélés” felőli olvasatát helyezzük előtérbe. És itt természetesen nemcsak Parsifal lovagi kalandozásáról van szó, hanem a benne foglalt üdv-történeti párhuzamról is, melynek szakrális szimbólumai szerves módon épülnek be Varga Mátyás verses stációiba. Azt hiszem, valahol itt ragadható meg a kötet egzisztenciális gócpontja, amitől nem választható el a szerző poétikai kísérlete sem. Mert tudjuk-e saját létünket nagyobb összefüggések szerint értelmezni és élni? Vagy csupán ráolvassuk sorsunkra a különböző, üdvözítő „narratívákat”? Ez a kérdésselvetés nyilván egyszerre leszűkítése és kitérítése annak a tematikának, melyet a kötet felvonultat. Hiszen a testiség mindennapi tapasztalata, illetve a már említett érzelmi emlékezet ugyanolyan hangsúllyal vannak jelen a kötetben, akár csak a legenda helyszínei (*gaste*

forest, klingsor kertje), hősei (*amfortas, kundri, artus*), valamint a passiótörténet egyes momentumai (*másodszor esik el*), szakrális mozzanatai (*áldozás*) és liturgikus kitételei (*miserere*). Ezenfelül pedig kirajzolódik egy emléktöredékekből összeálló, lehetséges fejlődéstörténet, amely a gyermek-
16 ségtől kezdve, a kamaszkoron át, egészen a férfivá érés időszakáig ível. A nevelődési folyamat pedig párhuzamba állítható az *együgyűen nemes* ifjúból lovaggá vált Parsifal életútjával, melynek istenkereső indíttatása a Szent Grál-legendában kereszteződik Jézus megtestesülésének, áldozatának rejtett jeleivel és a megváltás kegyelmének rejtélyével.

Tükör, de semmi rajta túl...

A fentiek értelmében akár kronologikusan is olvasható a kötet négy fejezete. Az első ciklusban valóban gyerek- és kamaszkori élmények idéződnek fel: egy lábtörés, egy álom, az otthontól való távozás, valamint a hazatérés emlékfoszlányai mosódnak egybe a *gaste forest* erdejének képzeteivel, mely a mesés történetben védett vidékű tájat, a külső világtól elzárt, bensőséges területet takar. Ezen a helyen nevelte fel Parsifalt édesanyja (Herzeloyde), hogy megóvja a lovagi élet veszélyeitől. Varga Mátyás verseiben inkább egy félelmes, álmos környezet mutatkozik meg és asszociálódik a paradicsomi erdővel. „Így jöttél el otthonról. / mert a villámlásból / két út vezetett. de te a / földre fektüdtél, hogy védjen meg az / s herzeloyde testéből / jött valami anyaszag, / sötét erő.” Egy pillanat alatt változik át a védelem veszedelemmé és lesz világtalanná a lélek. A második-harmadik fejezet pedig már a kísértések kertjébe vezet, mely a legendában Klingsor varázsló birodalmával, illetve Kundrival, a csábító asszonnyal hozható kapcsolatba. De megidéződik Amfortas alakja is, aki mintegy tükörképe lehet Parsifalnak. Az utolsó vacsora kelyhét őrző, gyógyíthatatlan sebesülésben szenvedő uralkodó betegsége pedig Jézus kálváriájával kerülhet összefüggésbe. (A lovagok ellen küzdő mágus azzal a lándzsával sebezte meg őt, melyet a római katona a Golgotán keresztre feszített Krisztus oldalába szúrt.) A béna váurur a legenda szerint egy tiszta szívű ifjú együttérzése mentheti meg, de Parsifal *balga* szánalma nem elég az átok megtöréséhez. Csak hosszas vándorlás után lesz képes meggyógyítani a „Halászkirályt”...

Ezek a mitikus és üdvtörténeti elemek korántsem didaktikusan vagy szentenciaszerűen ékelődnek a többszörösen áttételes szövegekbe, hiszen azok mondhatni demitizálják, deszakralizálják a legendát. (Amfortas például egy balesetet szenvedő öregember képében jelenik meg a *vízjel* című versben: „az öreg felhúzta a térdét, / üvöltött, nem lehetett ott- / hagyni... egyszerűen köze lett hozzá. ketten / maradtak a forgalmas / utcán.”) A distanciateremtő gesztusok ellenére mégis mintha egy-egy pillanatra összefutna a

profán és az emelkedett narratíva. „– tükörképem vagy – felelte –, de csak rövid / ideig, mert ha befedjük / egymás árnyékát, úgy lé- / pünk át, mint egy ajtón.” – szól a „király” a *napéj* zárlatában. Valóban ilyen árnyékszerű alakokként – a vágy, a kísértés, az idegenség, a kiszolgáltatottság megtestesítőjeként – tűnnek (f)el a versek legendabeli szereplői: „éj- 17 szaka jössz / elő. a szagodra ébredek, / vak remegésre. levágná- / lak, mint egy beteg test- / részt. De akkorra nem / vagy sehol. csak ahol én.” – hangzik a kötet harmadik számú *segélyhívása*, amely már egy névtelen és alaktalan jelenéshez/személyhez szól, végső soron pedig magával a beszélővel azonosítódik. A versek mögül ránk tekintő *arc* azonban még mindig azonosíthatatlan marad.

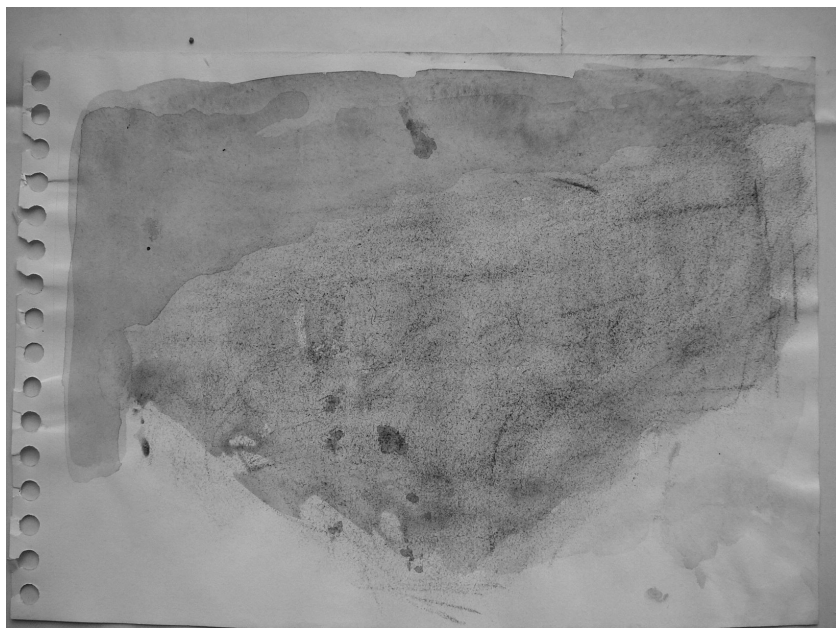
...üdv jár s gyalázat rajta.

Vihar előtti fülleltség, nehéz, fűszagú csend, a rothadás előszele tölti be a *parsifal*, *parsifal* ingergazdag tereit. Az oszlástól való undor érzetei *furcsa erotikával* párosulnak (*a bélflóra, a sérülés vonzása*), a természeti és testi jelenségek összeérnek, nyomot hagynak egymáson (*bőrig érő sár, friss vér a havon*) vagy összemósódnak (*húgyszagú rét, hússzerű pára*). A provokatív leírások tehát kifejezetten a lovagköltői beszédmód *szép szemérem*-eszméjével ellentétes területeket közelítenek meg. Még akkor is élesen érezhető ez, ha a végletekig lecsupaszított prozódia ritmikai finomságai, belső összecsengései, szellemesen ironikus felhangjai időről-időre oldják a bennfoglalt tartalmak diszharmonikus esszenciáit. Ez azonban nem semlegesíti a kötet nyelvi „kísértéseit” („ne hagyd a / rettenetet mondani, inkább / szakítsd be a gégém körömmel.”). A versek egyébként csak azt hozzák felszínre, ami a középkori történet mélystruktúrájában is benne van. Hisz *Parsifal valódi hűsége* folyamatos kísértéseknek van kitéve, például *Klingsor buja kertjében*; de maga *Amfortas* is e hely csábításának csapdájában szerzi sebeit, sőt, *Kundrinak*, a varázsló kitarottjának is innen kell megszabadítania magát. A hús gyalázatának és szégyenének levetkezése (vagy levetkezhetetlensége) figyelhető meg a kötet negyedik fejezetének utolsó versében is: „...asztán csak hever, és / folyton vetkőzik, pedig / meztelen.” A hűséggel vértezett *Parsifal* bolyongása után vissza kíván térni a „Halászkirályhoz”, hogy részvételével meggyógyíthassa a sebet. A verseskönyv végén található összefoglaló szerint „Húsvétig egy remeténél marad, hogy az ünnepen megáldozhasson.” (Talán nem véletlen, hogy a kötet négy fejezete tíz-tíz költeményt tartalmaz, hisz a húsvéti időszak és Jézus sivatagi megkísértésének ítéletideje is negyvennapos.) Vagyis a lovagot saját lelki megtisztulása teheti képessé a csodás tette...

Varga Mátyás lírai elbeszélője nem nyer látványos üdvösséget, az olvasó sem kap végérvényes útbaigazítást a *szövevényes történetben*, a versek pedig, akár a feltépett, de enyhülő sebek, még átvérzik a szövegek szövetét.

18 A fülledt, vihar előtti pára viszont mintha lecsapódni látszana, s a homályos tükör rejtekező arca mintha egy pillanatra felénk fordulna: „közben ránk / esteledett. istenem, hogy // szerettük az esőt; folyt / az arcunkon, mint a könny.” A feloldozás kegyelme, a megtisztulás reménye mindenképpen ott van az írásokban... „ami a / papíron nem volt több, mint / merő látszat”, az a valóságban elpereg. Ami megmarad, nem e világból való. Mégis bennünk van. Szeme a felidézhetetlen, de felejthetetlen közös emlékezet kertjét őrzi. Fénye „bármikor kiválhat / az almafa árnyékából”.

(A kiemelt idézetek Wolfram von Eschenbach Parzivaljából valók. Tandori Dezső fordításában.)

ACHILLESZRE EMLÉKEZTEK VERSEK

A palánták Achilleszre emlékeztek:
duzzadt ágak, megannyi kutyakölyök.
Virágot rajzoltam neked.

Érkezésekben számolom az életet.
Éhes őrzők, a falnak támaszkodom. Süt a nap,
de mennyivel vakítóbb a gabona sárgája a tengeren.

A PÁRHUZAMOSAK

találkozásra készülnek,
Bíznak és kimondják: létünk kész tény, és ha örökre elfordulunk
egymástól, jó esetben ugyanazok maradunk. Egész életünkben egy-
mászt nézzük, és már a változatlan se kínálja magát. Mózes,
a kősziklával bosszantani akart, de mi emberek,
együtt és külön, párhuzamosak maradunk.

PONT, PIKKELY

Más életbe költöztem. A vízben ezt érzem,
Mikor a kéz hátulról megragad, és a partra lép velem. Külön
és a szétszóratásban, a nappali világban, a sötétség alábbhagy, de
a világosság mások kezére ad. A házamban nem lesz ablak.

NÉHA KAFKA IS

Lapos földön, szétszórt és megdöntött tüzek.
A széthúzó homokon, a kijelölt helyen, csukott szemű,
nők és férfiak. Néha Kafka is velünk guggol, mert írás közben fél.

20 KATHAR FÖLDÖN

A varázspálca átlátszó vére,
a felmenőim az árnyékban hűsölnek,
rajtuk nem fog a varázslat, se a kígyó mérge.

A verbéna illat fennakad, mint a lélegzet.
Vérben úszó kathar föld. A szemekben tej van,
és álmos művirág. Az egyetlen igazságuk a némaság.

LÁBÁNÁL FOGVA

Füstös álomnak tűnt,
Egyszer a lábánál fogva elkaptam.
Talán lélekmosoda volt, ahol a testeket lemossák a lélekről,
és az áttetsző maradék mindenkinél egyforma,
A nemők szerint, mint a változatlan angyalok.
Egyformák. A képmás
Semmit se követ.

*Szeretettel köszöntjük 70 éves szerzőnket! (A Szerk.)

KÉZMŰVES

Ő elfeledné
minden alkonyatkor,
de súg a *techné*:
„Örök az aranykor”.

SZAMARITÁNUS

Muszáj elhinnie,
hogy megtart az öröklét,
hogy maradjon hite
megtartani a gyöngét.

ÍME

Íme, hitvány.
Mégis átkel
az ima hídján.

KAVICS

Csobbán és elmerül. Hiánya
évgyűrűt ír
egy láthatatlan fába.

KEDVES

Szemén látod, hogy október lett:
fényt termő fák
lakják a kertet.

TALÁN

Talán tél, talán túlvilág.
Kitört fa mutat
kidőlt útirányt.

SZÁRNYATLAN

Mikor nem hisz, nem hisz magának.
Fészek minden
a szárnyatlan madárnak.

„Bármilyen óvatosan beszélsz, mire / mondatod véget ér, megsavanyodik / a szád” – írja Krusovszky Dénes új verseskötetében, amely éppen az óvatos beszéd, a végletekig precíz (ki)mondás aktusát tekinti egyik fő feladatának,

22 Pogrányi Péter

BŐRÖZÉS

Krusovszky Dénes:

A felesleges part

dialógust létesíteni – elsősorban a saját szorongásait színre vivő énnel. A rendkívül visszafogott dikció, a tömör, szálkás versnyelv *A felesleges part* című kötetben – a könyv karcsúsága ellenére – a tágan értett művészeti allúziók, hommage-ok és intertextuális rájátszások szövetszerű utalásrendszerének olyan húsos töménységét hozza létre, ami könnyen megfekszí az olvasó gyomrát.

A kötetről eddig megjelent kritikák magától értetődően kiemelik az egyébként a korábbi Krusovszky-kötetekhez képest elmozdulást is jelentő artisztikum-központúságot: azt, hogy a gyötrelmes morális identifikáció (amely az én, a szégyen, a bűn és a közölhetetlenség fogalmaival bátyázható körbe) szövegbeli szétszóródása, feltorlódása és kivetülése itt konkrét műalkotásokhoz kötődik: képleírások, művészek bőrébe bújó ál-szerepversek, a képzőművészeti és irodalmi kapaszkodókat kartávolságnyi közelségben tartó utalások révén. Ezek a kapcsolódási pontok annyira hangsúlyosak, hogy szinte túlcsordulnak; messzemenően dominálják az olvasásélményt. Ennek a jellegzetességnek csak egyik oldala a befogadó esetleges értetlensége (közönségesen: utánanézés-e az olvasó az ismeretlen neveknek/műalkotásoknak, vagy az elvárt háttérismeretek hiánya elkedvteleníti), amire később kitérek, de először poétikai szempontból próbálom megközelíteni a kérdést. Előjáróban fontos kiemelni, hogy a kapaszkodóként, a világhoz való viszony artikulálásának segédegyeneseként működtetett műalkotások maguk is problematikusak, hiszen egytől egyig megkérdőjelezik a hagyományos értelemben vett, vagyis a klasszicizáló-normatív művészetfelfogás jegyében elgondolt művészetet, ennek minden következményével együtt, különös tekintettel ennek etikai és egzisztenciális vonzataira.

A kötet borítója rögtön eligazít a metaforikusságot illetően: Anish Kapoor *Marsyas*¹ című alkotásának háttere az egyik tárgyilagosan leíró versből

miközben pontosan és plasztikusan végigköveti mindennek a megértésre irányuló céltalanságát, illetve a „hermeneutikai szakadék”, az érthetetlenlenség, a megértés hiányának toposzával birkózva („amit mondok, aligha / ér el hozzád”, *Dísztelen, praktikus*) próbál mégis

is megismerhető, a fülszöveggel összeolvasva pedig elég határozottan kijelöl egy meghatározott befogadói attitűdöt. A háttérismeretre szükség van ahhoz, hogy egyáltalán megközelíthetővé váljon a kötet: amely kötet ebből adódóan szövegek és a hozzájuk kapcsolt esztétikai élmények és érzéki ingerek (a színektől a hangokon keresztül az ízig és tovább) nem 23 tömörszerűen homogén, de nagyjából azért behatárolható komplexuma lesz. Mindeközben a versek maguk szárazak, ridegek, kimértek, akár az előző kötet hátlapjára tett idézetben a „puszta falból kimeredő rozsdás vascső”. Ez az ellentét abból fakad, hogy a versek beszélője (aki a szerepversek pszeudo-mivoltából fakadóan láttatható itt *egynek*, lásd később) mint önnön elidegenedésének és szorongásának halk szavú kommentátora a plasztikus ábrázolást hangsúlyosan az absztrakt (vagy ezekben a versekben azzá váló) fogalmakhoz társítja, így a véletlenszerűen adódó (ezt sugalló) képek nem illeszkednek hézagmentesen a dikcióba. Mintha a szűkre szabott és szintén bezáruló hálózatot alkotó tárgyak (egy kanna, egy kés, egy vászonzsák stb.), amelyek több helyen is megjelennek, és éppen a szűkre szabottság miatt utalnak igen hangsúlyosan egymásra, mintha ezek a tárgyak eleve számolnának önnön elégtelenségükkel, a költészet klasszikus modern felfogását illetően legalábbis. Mintha egy kihalt múzeumban járnánk, az óriási termekben árválkodó tárgyak radikálisan megfosztva szokott kontextusuktól, egy *művi* tér és egymás jelenléte által újrakontextualizálva új jelentést kapnak, de ennek az új jelentésnek a felismerésében vagy megértésében, megkonstruálásában csak a ready made és a különböző neo-avantgárd irányzatok elméletei lehetnek segítségünkre. (Írásomat a *Régi jelentés* című vers nyitósoraival indítottam.)

Nem véletlen a múzeum-hasonlat: a kötet által felhasznált műalkotások és művészek mind a tematikusan is kiemelt *határ* fogalmával foglalkoznak. Szó szerinti és még inkább átvitt értelemben a határ(vonal) messzemenő bizonytalansága és az ebből adódó frusztráció a kötet fő témája. A *kerítés*, a *korlát* sokszor megjelenik, hol Hart Crane, a modern költő öngyilkosságán keresztül (egy hajó korlátján veti át magát), hol így: „Egy léckerítés az erdőben, / a célja kiszámíthatatlan, / mit választ el, mitől és miért...” (*A kettő egy volt*). „Hideg vagyok, akár egy kerítés” – állapítja meg egy helyen (*Hart Crane a matrózoknak udvarol*): az érzékiség és a liminalitás összekapcsolása nagyon jellemző módon egyszerre villantja fel az én „kerítésszerűségét” és ennek ellentétét. De visszatérve a borítóra, amelyen egy gigantikus tölcészerű tárgyat látunk, ami Marszüász lenyúzott bőrét jelképezi: a kötet vizuális megjelenése is a határoltság felszámolásához, egy ehhez kapcsolódó mítoszhoz kötődik. Marszüász bőrét Apollón nyúzta le, miután a magabizó szatír kihívta egy zenei párbajra és elbukta azt. A zene a líra, a költészet,

tágabban a művészet, a műalkotás, a neoavantgárd tükrében pedig a művészetről való teoretikus gondolkodás metaforája is lehet, ám a mítoszból levont tanulságok széles interpretációs skálán mozoghatnak. (Mármint általában: a második világháború után például Sarkadi Imre egy groteszk novellában a náci elembertelenedést vetítette rá a történetre [A szatír bőre]). A lenyúzott bőr (elkészítéséhez aprólékos leírást nyújt a *Szellős, árnyékos* című vers a Marszüász-ciklusból), amely még valamilyen hangot is ad, szintén sokféleképp értelmezhető, itt a költészet szerepével, a (közösségi) költőszereppel kapcsolatos konnotációk helyett az én test-képével, ennek anomáliáira is visszavezethető dezintegrációjával, szétesésével áll összefüggésben. A bőr helyére átizzadt ing, vizes, keményre fagyott kabát kerül: a víz univerzális szimbóluma őselemként szintén meghatározó szerephez jut: az eső, az óceán, a tenger, egy ön-vízbefojtós performansz kelléke stb.: akárcsak a bőr, ez is összeköt és szétválaszt egyszerre.

Az Anish Kapoor alkotásáról szóló vers kezdősorait önreflexív beszédként is értelmezhetjük. „Nem volt olyan nézőpont, amiből az egész / szerkezetet be lehetett volna látni.” (*Az egész szerkezet*) Az állítás ellenőrizhető: a Tate Modern hatalmas csarnokában felépített mű mellett tényleg eltörpül az ember, ahogy láthatjuk is. Ez a *fenséges* esztétikai kategóriáját hozza játékba: a lenyúzott (emberi) bőrt imitáló anyag akkora, hogy egy képbe nem fér bele (fotó sincs róla, csak részeiről, természetesen). Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy Edmund Burke, a 18. század kiemelkedő gondolkodója, nem mellesleg a fenséges fogalmának egyik kiemelkedő teoretikusa ezt a kategóriát a közvetlen fizikai fenyegetettség hiányával hozza összefüggésbe, világos, hogy több nyomós okunk is van arra, hogy ezt a fogalmat játékba hozzuk. Ahogy a szobrot nem láthatjuk át egy nézőpontból, úgy a kötet verseinek olvasása sem lehet statikus: elmozdulások sora szükséges ahhoz, hogy egyáltalán kezdeni tudjunk vele valamit. Miközben pedig saját nézőpontunkat megpróbáljuk a szöveg igényeivel és persze saját hangoltságunkkal összeegyeztetni, a műalkotás és annak szemlélése tematikusan is előkerül. A *Chris Burden-másolat (Velvet Water)* című vers a már említett ön-vízbefojtós performanszra épül. „Óvatosan a tartály fölé hajolok, / de nem hunyom be a szemem. / Ez minden, amit fel tudok ajánlani, / egy hibátlan rosszullét, / magamért, pontosabban magam / helyett, és néhány kényelmes fotel.” Maga a performer nyitott szemmel végzi az aktust, nagy szerepet tulajdonít a közvetítés gesztusának (a felajánlás-felajánlkozás szakrális konnotációira itt csak utalok): a nézők és a művész között határvonal képződik, aminek az efféle önvesszéyes, a fájdalmat és akár az életveszélyt is játékba hozó performanszok esetében nemcsak esztétikai, de etikai vonatkozásai is vannak (mikor kell közbelépni, szabad-e közbelépni stb.). Ha pedig tovább idézzük a verset („Vajon, ha látnátok most, / tényleg büszkéek lennétek rám?”),

nyilvánvalóvá válik a látás képzetének összetettsége, a benne rejlő eltávolítás és ugyanakkor a közvetítés, a megjelenő látvány közelsége által kiváltott ambivalencia. A vers szerint nincs jelen néző, de elemi erővel vágyik rá, hogy legyen: a lírai én szinte szűkül az elismerésért és egyáltalán a figyelemért, és az a pont, ahol a szerepvers és a pseudo-szerepvers különbsége megmutatkozik, itt tudható ki a költő a performerszerep álcája mögül.

25

A körkörös és spirálszerű utalások rendszere (nem is beszélve a Jegyzetekben akkurátusan feltüntetett vendégszövegek hatásáról) roppant súlyos terhet helyez a versekre. Minél többször olvassuk végig őket, annál súlyosabbat. Valóban nincs olyan nézőpont, nincs olyan értelmezés, amely számot vethetne az egésszel: kinkeseresen szoríthatjuk ki, fejlethetjük ki egy-egy vers esetében a már nem elbírható jelentéstöbbletet. A teljes megszerkesztettségre való törekvés terrorizálja a bátor olvasót: maga hajt végre öncsonkítást a versek olvasásával, nézője pedig a mindezt tudatosító értelem, fintonogva gyönyörködik e perverz játékban. Ezzel a versek (egy részük biztosan) kivetítik és megvalósítják önmagukat, önjáróak lesznek: ajánlatot tesznek a felhasználásukra majd ugyanabban a pillanatban rá is kényszerítenek ennek az ajánlatnak a megvalósítására.

Nagy kérdés, hogy – ezt eddig többen megválaszolták már a kötetek egymásra következésének szempontjából – ez a rendkívül intenzíven befelé forduló attitűd miképpen képes önnön holtpontjain továbblendülni. Az imént arra utaltam, hogy ez a bezártság sokszor nagyon veszélyes módon nyílik föl, amennyiben rákényszeríti magát az olvasóra, tehát korántsem elszigetelődésként kell érteni ezt az inkább sűrűségként megmutatható jelleget. A metapoétika mégis nagyon fontos lesz, összemosódva az érzékiséggel, az ars poetica megfogalmazása mégiscsak kulcskérdés ebben az esetben. Minden egyes sor ars poétikus érvényű, az öndefiníció, az önazonosság elnyerésére tett erőfeszítések különböző irányokból és irányokba, de hasonló csatornákon keresztül áramlanak. „De hideg tárgyakkal én már / nem akarok rámutatni / még hidegebb tárgyakra” (*Chris Burden-másolat (Through the Night Softly)*) – ez például egy önkritikus mondatként is értelmezhető: hiszen az önmeghatározás kényszere magától értetődően soha be nem végezhető folyamat, vagyis a végtelenre irányul, hiába a kapaszkodók sűrűsége és a zárt (de kozmikusán tág) metaforahálózat, ha egyszer ebből a bűvös körből *tényleg* nincsen mód kitörni. A radikális performansművész mondja ezt a mondatot, amint a nyelv médiumát elégtelennek ítélve a fájdalom, az öncsonkítás és az életveszély által keres új utakat a művészi önkifejezésre, önmegvalósításra, a határok feszegetésére, vagy a „hideg tárgyakat” előszeretettel felhasználó,

megjelenítő költő, avagy a lírai én, amely a költészetben/költészetén belül keres más lehetőségeket?

26 A pszeudo-szerepversekben nem azért hallható ki ugyanaz a költői beszédmód, amely a többi Krusovszky-verset is jellemzi, mert hasonló problémákat járnak körül a kiválasztott művészek. Ennek éppen a fordítottja igaz: a „szerepekben” színre vitt szituációk mind a Krusovszky-líra mezejében válnak értelmezhetővé és értelmezetté. Nem az elbeszélő bújjik bele más bőrébe – és itt elkezd fokozódni a Marszüász-mítosz besugárzása –, hanem a szerepeket bújtatja saját bőre alá. (Hiszen kinek a bőre az, amiben a beszélő még felismerhető? „Inkább a hangom változtatom / el, de így sem tudok olyat mondani, / aminek az aljén ne ismernél rám.” [Reggelre odaköt]) Összetömöríti ezeket a szerepeket, mert eleve adottak és a beszédet akadályozzák: „mintha alufóliát dugtak volna a számba, / hogy beszélni tudjak hozzád, / előbb még tömörre kell rágnom” (A tisztogatáson túl). A kellékeként használt szerepek, történetek, művészeti események és tágan értett kontextusuk (mindaz, amit az olvasónak ismernie kell ahhoz, hogy saját kontextusát megképezhesse; ez tehát nem döntés kérdése), úgy, ahogy a költészet felől szemlélt világban adódnak, a maguk teljességében redundánsnak minősülnek: át kell esniük azon az eljáráson, amely – nem véletlenül – nagyon hasonlít a lírai én önreprezentációjának dinamikájához. „Jelenléted / rétegei / összecúsúznak / lassan” (Ornamens): az énrre vonatkoztatva ez a folyamat passzív-nak tűnik, miközben az én aktívan műveli az „összecúsúztatás” tevékenységét.

És ezen a ponton válik megragadhatóvá az elmozdulás a feltételezett „holtpontról”, az önmagába záródásból következő elnémulás rémének holtpontjáról. Az emlékezet, a felejtés, az idő fogalmaival operálva még tovább sikerül működtetni ezt a szerkezetet. A harmadik, *A régi jelentés* címet viselő ciklusban már olyan felismerések fogalmazódnak meg, amelyek határozottan a közös, a politikum irányába nyitottak. Ahogy a termékenység/terméketlenség toposzai megjelennek (a nagyapa által levert fecskéfészkek képének felidézése, a „fajfenntartás kínos történetéből” való távolságtartás stb.), úgy a családtól való elkülönülés, a szülőváromtól, sőt a kétkezi munkától való eltávolodás képzetei is fel-felvillannak: „Nem mintha a tavaszi munkák közben / például több hasznomat vennék, pedig / emlékszem még minden mozdulatra, de / sivár lett a kezem, mint a porcelán.” (Mély tőzeg) A felejtés a határátlépés minősített esete, ugyanúgy, ahogy a feleslegessé válás is. Mint ilyen, traumatikus eseményként gondolható el, amit egy nagyon erős kép jelenít meg: „A felejtés, mint egy szülő- / csatorna, majd visszaszűkül magától” (Visszaszűkül magától). Tehát nem a (közös) emlékezetet, hanem az elfeledettséget kell kínkeservesen megszűlnünk? Ennek a lesújtó, hideg ítéletnek (amely mindeközben egyáltalán nem akar ítéletté válni) talán legmegrázóbb verse a *Pajta* című: „Mint egy anya, üresen áll.”

A határ tehát, úgy tűnik, a hagyományt is megszakítja, ha pedig a hagyományt eleve szakadások soraként fogjuk fel, azt mondhatjuk: a személyiség izolálódik, végletesen és véglegesen magára marad. Épp ezért meglepő az a néhány sor, amely az újonnan kibontakozott politikai költészetet tematizáló diskurzushoz is hozzászól, az egész kötet kontextusát figyelembe véve kimondottan izgalmasan: a *haza* szó használata mintegy kirí ebből a szövegtörzsből, erőteljes gesztussal hívja fel magára a figyelmet. „Néha nem tudlak máshogy elképzelni, / hazám, mint egy bőrömrre tapadt nyirkos / zuhanyfüggönyt. Aztán meg, mintha egyik / kezem az üres fészekben nyugtatnám, / míg a másikban már összetörtem a / tojásokat. Van, hogy eszembe sem jutsz.” (*Mondja ki helyettem*). Nyilván ezt a részt is kijelölhetjük a kötet értelmezésének centrumául, ahogy másikat is: az eddig elmondottak alapján elég nagy az interpretáció mozgásteret, épp a szoros szöveg miatt. Amit mindenképpen el kell mondani ezzel kapcsolatban, és ez *A felesleges part* című kötet szempontjából és az ún. politikai/hazafias költészet szempontjából egyaránt megfontolandó: a (közös ügyek halmazaként értett) politikum mezejéhez bármilyen hangoltságú és bármilyen poétikát működtető költészet releváns módon hozzászólhat. Számomra Krusovszky Dénes verseskötete éppen ettől válik izgalmassá: a fokozott önreflexivitás ugyanolyan álcának bizonyul (egyfelől), mint amilyeneken keresztül maga az önreflexivitás megvalósul. Miközben – szerencsére – nem kell eldöntenünk, melyik csapásirányt követjük: adják magukat. (*Magvető, Bp. 2011*)

Új Forrás 2012/6 – Pogányi Péter: Börözés
Krusovszky Dénes: *A felesleges part*

27

¹ Variációk, tervrajzok, videó megtekinthető: <http://www.anishkapoor.com/156/Maryas.html>

ELÉGIAZAJ

Hát ilyen gyorsan utolért megint,
a nyár nagy rakománya még épp
csak berakodva, de megpihenni nincs idő.
A legfényesebb délután felvágott gyomrából
kicsorduló sötét, ahogy lassan feltölti
a járda repedéseit, szétterjedünk.

Hiába volt tehát a szőlőlugas,
hiába a futás, a jégeső,
mert ugyanúgy rettegek, mint bármelyik bál után,
ha hajnalban meglátom a maradékkal teli asztalt.

Ilyen hirtelen utolért megint,
sétáltam haza egy hűgyszagú utcán,
és amikor nehéz, húsos farkát rázva
egy sarkon kiugrott elém,
szótlanul mentem tovább,
pedig tudtam, hogy te vagy az.

ELÉGIAZAJ

Attól féltem, ha elmozdítom
a szekrényt, felemelem a szőnyeget,
az addig rejtett részeken
majd meglátom valóban, hogy rohad a lakás,
ezért végül csak az ágyat toltam át.

Mintha csónakot löktem volna el,
és ami azóta dobál,
kiállhatatlan hullámokkal dolgozik.

Vagy lehet, hogy mégis csak egy korhadt vajú ez,
ahová az üldözők elől bújtam.
De még abban is van némi lebegés,
ahogy tompa fényével a moslék túlpártja feldereng,
akár a következő reggel kényszere,
vagy akár egy nagy, idegen halott
szemén az a két érme,
aminél mi sem leszünk már közelebb.

LEROS, AVAGY A SZEMÉRMESSÉG

A lemenő nap átsüt a bokrok alatt és a fáradt szülőcsatornák, akár a bogarak szétfutnak az árnyas kertben. Éjszaka van és fázom egy kabin formájú önkívület száraz mederében. A szigetvilág borzalma messziről idelátszik, még nem tapasztalat, nem sejtelem, lassú ozmózis csak, amely a híg levegőt feszíti meg. Nem hagy aludni a féleszűek képe, melyet indulás előtt a hűtő ajtaján hosszan megbámultam. Ülnek a késődélutáni fényben, a döngölt földön vagy az ócska padon, hatalmasra tátott szájukból csorog a nyál. Mögöttük a szégyenletes, megvert mediterránum, egyben, de mint egy tüdővérzés, melengető mégis. Mennyi nyugalom, micsoda viszonzás minden képrombolás ára. Vagy szeretném, csak félek tőle, törpe, a gondolat hideg zsebében, ami a kép helyett szónokló öntudat sajátja. Rohadjon meg, rohanjon felém és fogával essen bokámnak, szerencsétlen, legyen születése napja, vasárnap reggel. Közel az északi falhoz, ahová a torz hajóorr ekkor, október kilencedikén, kevéssel dél előtt, biztosan befut. Mint egy ormóttan tisztás, ahová az ember a rá szabott érzékelés ponyvája alól egyszerűen kilép, a tagolatlan térbe, erejével kérked, hibát hibára halmoz, és beszél, nap helyett mond sötét májkorongot.

A LABDAHÁZ

A tapasztalás kemény szivattyúja másféle megfigyelésekkel is hiteget. Felül az égitestek üres karimája, akár egy suhintás valami nedves és lágú között, alatta az oszlopfőket hevítő levegő, a szellőkésnyi, könnyű sár, amely félelmet kelt, és megint alább a játéktér, mint árnyéktelek, ahol a mozgás lendületet vesz, és képet bont a polgárok szemében. A tekintet erőt merít a szabálytalanságból és a fújtató, vörösen izzó ember-lokomotív rövid időn belül másodszor tér vissza. A gyakori csapásoktól verejték szítál, a tömeg, ez a kiterjedt, zsíros húr, megremeg, a versenyzők tenyére pedig keményebb, mint a halványzöld hús mélyén az avokádó magja. Így a szem és a labda glóbusza a bőrgolyóban ismétli meg a formát, amely halkán szeli a teret, a padlót biztosan szántja, pattog és elgurul örökre. A kezdeti lelkesedést először az otthonosság, majd az unalom, végül az érdektelenség érzése váltja fel, mely utóbbi távolról már a harag előlege. Talán habarcs készül a pupillák mögött? Vagy buzogány röptétől sötétül el az égbolt? Meséltek majd a savernyőről? A kérdések nyomán távozó levegő boldog asszony vagy rosszul szolgáló furulya hangját idézi. Amelyet, habár sűrű nyál tömít, gazdája egyre csak fúj.

„Inkább van habogni-, mint beszéltnivaló a szappant érintően.” Kár, hogy Szabó Marcell nem ezt a Ponge mondatot választotta első kötetének mottójául. Kár, mert az a Ponge idézet, ami valójában a könyv mottójául szolgál, („Visszatérni

32 Bicsérdi Ádám

„MEGOLDÁST ELVÉTVÉ KÍNÁL”

Szabó Marcell:

A szorítás alakja

hiba, sőt sok esetben inkább erény. A gond inkább a második jelzővel van. *A szorítás alakja* verseit megfertőzi az állandó törekvés a „különbözősége”re”. Ha már Ponge szelleme belengi az egész kötetet, szerencsésebb lett volna, ha Szabó Marcell az első idézetben felfedezhető játékoságot, humort, iróniát is szem előtt tartja. Mert így összességében *A szorítás alakja* túlzottan komolykodóvá válik. Sokszor beszél ahelyett, hogy csak habogna. A habogást itt teljesen pozitív értelemben véve. Így pedig ezek a költemények olyan szappanokhoz hasonlatosak számomra, amelyek még a tisztálkodás megkezdése előtt kicsúsznak a kezünkből.

Igazságtalan lennék azonban, ha szó nélkül elmennék a kötet számos apró erénye mellett. Szabó Marcell költészete akkor van igazán elemében, ha tényleg „mindig visszatér magához a tárgyhoz”, ha nem válik zsúfolttá, túlbeszéltté, és sokszor feleslegesen bonyolulttá. A jobban sikerült költemények a kötet elején és végén tűnnek fel. Ezeket az alkotásokat áthatja egy késő nyári, „merülő” délután lustasága, lassúsága. „Mint egy lassabb rész két gyors között, azt hiszem / valahogy így működöm” (*A lassabb részek, a gyorsak*). Ezek a lassabb részek pedig valóban a tárgyakra, a verskörnyezetre fókuszálnak, nem kalandoznak tévutakra. Így pedig néha tényleg elérhető a cél: különbözőt alkotni, mint amit eddig leírtak.

A két lassú, „délutáni” vers (*A képen, ahol ketten állnak; A langyos szív, de ne mondjuk újra*) hordozza véleményem szerint a kötet legerősebb pillanatait. Ezekben a költeményekben Szabó Marcell időt ad a merengésre, a lassításra. Mindannyiunk számára ismerősök ezek a nyár végi, őszi eleji délutánok. Melankólia és nosztalgia számára tökéletes háttérrel biztosító környezet ez, és Szabó tökéletesen képes megidézni mindezt: „Mint testnek a láz, fedezék itt a délután”; „Történjen minden álmosan, megkésve, rendben, / két testet tartson meg egy sosemvolt szokás. / Könnyű őszi szél, őszi kert, benne bármi ehető, / ezek legyenek még.”

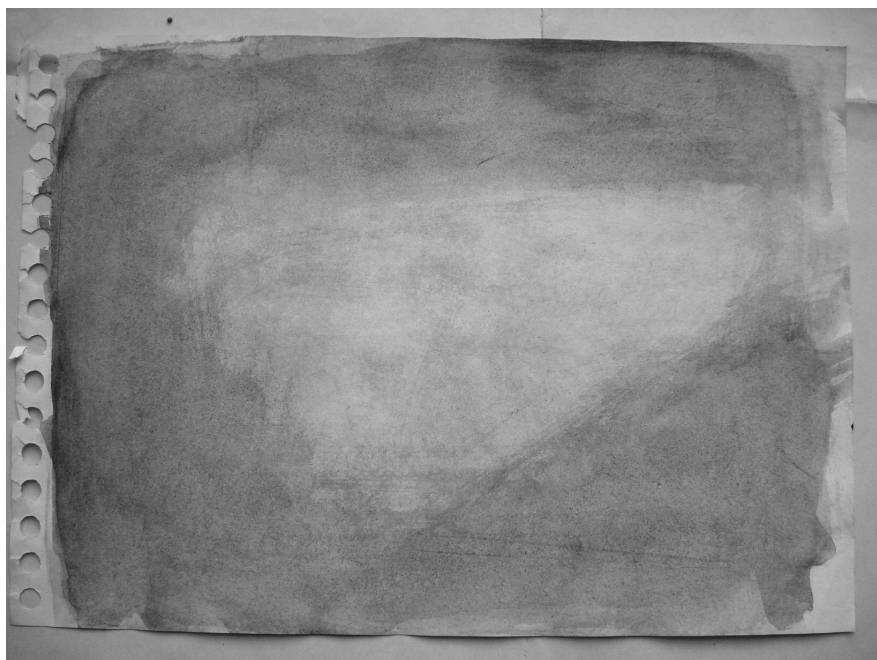
mindig magához a tárgyhoz, ahhoz, ami benne nyers és különböző: különböző mindenekelőtt attól, amit eddig írtam róla.”) talán túlságosan is ránehezedik az egész könyvre. Tagadhatatlan, hogy Szabó Marcell versei nyersék és különbözők. A nyersesség egy első kötetben nem

Ha tovább akarom sarkítani, azt kell mondanom Szabó érdekes módon a „gazzal benőtt” vidéki vasútállomásokon, az őszi kertekben, az állandó fűnyíró-zajban mozog a leginkább otthonosan. Ezek a képek, nem csak az említett két versben tűnnek fel. Sőt, olykor akár egy versen belül vegyülnek ízig-vérig urbánus helyzetekkel. Ez utóbbi pedig nem annyira szerencsés megoldás, ilyenkor bizony csak kapkodhatjuk a fejünket, hogy valamilyen kapaszkodó találjunk a versszövegben. Ez a merengő, emlékképekből építkező líra lehetne az egyik lehetséges követendő irányvonal Szabó számára, hiszen érezhetően ebben nyelvileg is „jól érzi magát”. Már csak kellő önfegyelem, és koncentrálttság szükséges ebben az irányban a továbblépéshez.

A másik lehetséges irányvonal, ami sajnos ritkán tűnik fel igazán a versekben, a nyelv, és a nyelv által való értelmezés kérdésének feszegetése. Az egyértelműsítés, a leegyszerűsítés helyett, inkább az értelmezés, mint félreértelmezés eszméje dereng fel ezekben a részekben: „van oka, hogy ezt és nem mást keresel szemmel, / és hogy ennél résznél hirtelen félrenézel. / Jelentsen valamit, ha félrenézel.” (*A lassabb részek, a gyorsak*). Szabó érezhetően olyan költői univerzumra áhítozik, ahol a többértelműség, a bevett jelentések folyamatos megkérdőjelezése uralkodik: „De abban, hogy nem / értem, még sok minden szép lehet. / Mintha futkosnánk sokan föl-le / a lépcsőházban, és lenne egy ötletem.”; „ Amire rájövök, az semmi” [*Ornette Coleman-átiratok (5)*]. A nyelvvel, annak megkérdőjelezésével, a többértelműséggel való játék azonban teljes odaadást kíván, és mintha Szabó még hezitálna, tényleg egy ilyen irányba tolja-e el költészetét. Bevezetőmben a játékosságot, a humort hiányoltam a kötetből, és ez hiány pont az ilyen témájú versekben a legszembetűnőbb. „Ez a keresgélés valahol olyan, / mintha meghatódtam volna.” (*Sarah és Yukel*). Nos valóban ez a meghatódottság uralja Szabó „keresgélését”. Ha ezt a meghatódottságot, távolságtartó (ön)íronia váltja fel, szerzőnk nagyobb teljesítményekre lehet képes.

Ez a nagy teljesítmény pedig nincs is olyan messze, hiszen jelzésértékű lehet, hogy a kötet legjobb verse egyben a legutolsó is (*Sarah és Yukel*), kijelölve egy lehetséges fejlődési útvonalat. Túlzásfoltosság helyett sűrítésről, túlbonyolítás helyett itt követhető gondolatrítmusról beszélhetünk. A művészi cél, a tárgyak „megszóllaltatásának” vágya emelkedik a vers témájává: „Egy idegen nyelven hűl le a levegő, / nem üzen arról semmit, mit ad kölcsönbe, / mit csak úgy. De amit keresztbe raktam a napon, / azt most kissé megemeli a sötét.” Szinte már hitvallásszerűek a vers záró sorai: „eső veri mindazt, / ami bizonytalan, egymásnak szánt, / hideg, és amit alig értek, az is van, / mutatja magát és beszél. Zörög, / mint egy nejlonzacskó. // Egész életemben csak üres akartam lenni.”

Zavarba ejtő olvasmány tehát *A szorítás alakja*. Általában kedvelem ha egy verseskötet fókuszatlan, ötletszerű, nem túlságosan megkomponált, akár csak a könyvben többször is hangsúlyos szerepet kapó Ornette Coleman free-jazz szerzeményei. A formával, a szavakkal való kísérletezés, a
34 sztenderdek elvetése vezethet eredményre, ám kérdés érdemes-e egy egész kötetet feláldozni erre a célra. *A szorítás alakját* ezért csak mint kísérlet tudom értelmezni. Kell, hogy a lassú részeket a befogadó is el tudja különíteni a gyorsaktól. Hogy az olvasó is ritmust találjon a versek hömpölygésében.

LÓT

Az ösvények nyakam köré csavarodtak,
az elhagyott utak ledobtak hátukról:
bezárt völgyeidben minden csapás körbevitt.

Tudtod nélkül határodban veszteglek.
Hátamon hívogatóan csordogál
nem múltó időnk napsütése.

Hiába minden.
Nem mozdulhatok többé innen sohasem.

NYÁRUTÓ

Kifulladás délidőnk utolsó napja ez.
Felrobbanó madárraj az ablakom alatt.
Most indulsz. Pontosan, ahogy ígérted.
Hiába minden kútba dobott kívánság,
nem térsz vissza sohasem.

KOZMOTEOLOGIAI VERSEK

MARS AMBIVALENS

Még összeköt mi elszakít
Mi összeköt majd elszakít
Elszakít ami összeköt
Ha szétszakadva összenőtt

Haragban élek napra nap
Égek irdatlan indulat
Rárontok aki szembeszáll
Vagyok veres halál

Közeledem távolodom
Szeretőm vagy te csillagom
Látlak látlak Afrodité
Fénytested ölelésemé

S elnyugszom is ha jár a Hold
Ha minden bolygó meglakolt
Szíнем megint halvány ezüst
Elforr a vérem mint a füst.

VENUS EMERGENS

Visszatér ámulat
Hegyek fölött s alatt
Mi honnan egyedül
Felhők közt felmerül

Felfénylik egymaga
Alkony hajnal között
Két szem két sugara
Hangtalan egybenőtt

Te vagy vagy én vagyok
Csillag vagy csillagok
Hajad őszvégi lomb
Hullámszik arcodon

Közeled távolabb
Ha nem vagyok te vagy
Vagy nem vagy s én vagyok
Hajnalcsillag: ragyogj!

SOL MORIENS

Mivé lesz ami elmarad
Kiszakad minden ragyogásból
Lélegzete egyre zihálóbb
Tekintetében rettegés

Hová lesz ami elzuhan
Hull egyre kormosabb sötétbe
Gyomrában forró fémszilánkok
Markában villám, üstökös

S kinek lesz módja mondani
Ha már a nyelve sem mozog
Szavaiból is kifogyott
Csupán hörögni nyögni képes

Lehetne mindenek felett
Hang- és szótalán zihálás
Lehetne csak a kihagyott
Helyek fekete sűrűsége

Vagy lehetne még egy mozdulat
Mely váratlanul felszakad
S kinyíló ujjai hegyén
Felgyúl a fény?

(rusnya valcer) József Attila korában még érdemes volt írni, hogy „Ne légy szeles. / Bár a munkádon más keres – / dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen”. A költészet azóta vagy cinikusabb, bravúrosabb, individualistább, felnőttesebb lett – vagy keresvén a közös nyelvet maga is szétesővé, szétszikrázóvá válik (és más megoldások is vannak, jóllehet olyanokat nem ismerek).

38 Selyem Zsuzsa

A TEREMTÉS UDVARIASSÁGA

Kísérlet Zudor János

verseinek értelmezésére

lami csöndes, folyamatosnak képzelt mozgás. Zudor János rusnya valcerről ír. Döbbenetes ez a szókapcsolat, egyszerre emel föl és sújt le. A valcer nyilván valamiféle keringést jelent, elsősorban a humánus lények keringésére vonatkozó mozgásforma, de Zudor versében kitágul a jelentés, el egészen addig, ahogy a Föld valcerezik a Nap körül. És vissza az emberihez, vissza oda, hogy ötezer éve (kétezer, de mélyebb értelemben Zudor Jánosnak bizonyára igaza van, amikor ötezerről ír) más sem történik, Júdás Isten parancsára elárulja Jézust, Jézus meg egy legyintéssel megbocsájt. Az emberi értelem, József Attilának még oly kedves menedék, itt föl kell, hogy adja magát, a kereszténység alapmítosza, az európai ember neveltetésének mélyén meghúzódó botrány, az árulásra kényszerített ember egyszerűen érthetetlen, nincs az az etika vagy ideig-óráig érvényes morál, nincs az a rendszer vagy törvény, amelyben megnyugtató módon tisztázhatnánk a dolgot.

ahogy a csillag
megy az égen, írta József
Attila, és van ebben va-

*Dédelgetem a rusnya valcert,
méghogyha Isten előtt Júdás
nem is tudja bebizonyítani igazát,
és elszegődik kísértetnek,
egy oktávon ugyanazt a falsot húzza,
már ötezer éve, hogy mire megy ki
ez a bődült, kerge, kergetett
társaság; megpihenni a fals hangok között
is lehet...*

Csak hamis és hamis között választhatsz. Az értelmetlenség kaotikus megformálásában Zudor János verse kristálytisztán mutatja az emberi lények, akik volnánk, kompromisszumkészségét, öncsalását, önfeladását. Persze,

semmi bizonyítékunk arra, hogy létezik ez az „ön”, hogy volna más is a fals hangokon kívül. Ami, szerintem, nem ok és nem mentség arra, hogy ne keressük. És, szerintem, lehet, hogy tévedek. Zudor János verseit képtelenség megértenem, bár arról mélyen meg vagyok győzve, hogy a rusnya valcer pontosan írja le az emberi létérzékelés különféle dimenzióit. E „bő- 39
dült, kerge, kergetett társaság” aki lehet, hogy csak úgy kialakult egy élhető bolygón, vagy lehet az is, hogy egy kimondhatatlan jóság egy pusztító, áruló lényt teremtett, e társaság vajon tehet-e mást, mint hogy időnként megpihen a fals hangok között? Zudor János költészete nem ítélkezik, nem panaszskodik, és a legkevésbé sem hivalkodik eszméivel vagy formakészségével, Zudor János felmutatja az érthetlent.

(költészet) Minden értelmezési beidegződés nélkül felmutatni az érthetlent veszélyes és magányos gesztus. A költő, míg verset ír, kirekeszti önmagát a megnyugtatónkra kieszelt konvencióink közül, hogy újra kapcsolatba kerüljünk a világgal, a láthatatlan szálakkal összekötött együttlétezéssel, nem-kisajátított önmagunkkal. A költészet is paradoxális, nem csak a teremtés. Weöres Sándor kitalált egy történetet valós és fiktív szereplőkkel, amiből sejtelmünk lehet a költészet e rejtett formájáról. Lónyay Erzsébet Psyché, Weöres Sándor szeretnivaló 19. század eleji fikciója európai utazása során megfordul a nagy Goethénél, és megfordul az asztalosmester toronyszobájában élő Hölderlinnél is: „Nem feledem a verseit: se értelme, se metruma, se cadentiája; zászlók, körtvélyek, erdők, tavak keringnek, úsznak, rend nélkül, vagy a bolondság ismételten rendgyében. Mit tagadgyam, nékem igen tetszett: álomban hallok illy költeményeket, s ha fel-ébredek, nem marad bellüle semmi. Göthe előtt mélyen meg-hódolok. De ama nyomorúlt eszelősnek rongyolt Lyrája, tsak azt vágyám hallnom.”

Zudor verseiben közel kerülnek egymáshoz olyan dolgok, amelyeket úgymond a békesség kedvéért jó messzire számúztünk egymástól. Hajszálon múlik, hogy nincs bennük káosz, és hajszálon múlik, hogy az olvasó van-e olyan figyelmes és találékony, van-e elég lélekjelenléte, hogy észrevegye a versben rejlő, folyton elillanó, álomszerű, ismeretlen összefüggést.

„valaki egyedül / átmászik a hídon, az idegszálon, / az első kakasszón... Egy idegen!” (*Körösparti óda*) Mit keres egymás mellett a híd, az idegszál és az első kakasszó? Nem esetleges így, nem cserélhetnénk fel mondjuk a hidat szekérre, az idegszálát cseresznyére, az első kakasszót ragacos bicikli-kormányra? És ha igen, akkor nem jutunk-e arra a vigasztalan eredményre, hogy minden mindennel fölcserélhető? Amihez sem képzelőerő, sem költői tehetség nem kell, elég némi megalapozott, felnőttes kiábrándulás. Ha viszont valamilyen csoda folytán verset olvas az ember, efféle elkedvetlenítő

gondolatokkal nem érheti be, és ha nehezen is, de előbb-utóbb csak észleli a kezdettől fogva szeme előtt lévő kapcsolatot. Ha felteszi a jó kérdést: ki az a valaki? Mert hát egy *idegenről* van szó, válaszolja a vers, egy idegen kel át a hidon, de hát a hidon mindenki idegen, a híd senkinek sem lehet az
40 otthona, semmiféle híd nem lehet otthon, az sem, amelyik mozdulatainkat közvetíti, az idegszál. Az idegszál így nemcsak a test egy része, hanem az idegennek egy útja is, egy Ariadné-fonala, amivel az utak káoszában megpróbálunk tájékozódni. Miért a káosz-érzés? Miért vagyunk annyira elvezettek, szétesettek, miért nincsen köztünk összefüggés, mi tesz minket, embereket annyira idegenekké egymás számára? Soha nem jönnénk rá a válaszra, ha meg nem szólalna a kakas. Ismerted őt? – kérdezték Pétertől, és ő váltig tagadta.

Ha sikerül egy kérdést kieszelned, ha megtalálod azokat a százfelét szétesett szavakat, amelyek együtt igazi kérdéssé állnak össze, akkor a válasz sem késlekedhet soká. A sokféleség villogó látszatában ma egyre kisebb világokba vagyunk szorítva. Az egész persze színes és vidám, csakhogy az egészsztl el vagyunk zárva: szűk ketrecekben olyan nyelvet beszélünk, amelyet csak azok értenek, akik velünk vannak. A magyar nyelv, mint mindenik nyelv vagy jelrendszer ezen a világon, képes a végtelenre, a váratlan, új összefüggésekre. Zudor János költészete a nyelvnek ezt a végtelenségét, kiszámíthatatlanságát, megunhatatlanságát demonstrálja. Ha oly korban élünk, amikor a magyar közbeszéd mintha egyre csak azon fáradozna, hogy különigazság-ketrecekbe zárjon bennünket, akkor a költészet csöndes, észrevehetetlen, zavarbaejtő és könnyedén leverhető demonstráció. A költészet ereje a hatalmi beszéddel szemben: ő lehet sebezhető. A költészetnek nem csak akkor van igaza, ha százezrek skandalálják.

A ketrecekben nincs kérdés, a ketrecekben minden hervasztóan evidens. Csak ez az evidencia két lépéssel arrébb már érvénytelen. „Übü király sétál / le-fel jár / rosszabb, mint a fasizmus.” És fura képek következnek, milyen is ez a rossznál is rosszabb. Ahogy Alfred Jarry meglátta hajdani tanárában az abszurditás és ostobaság alakzatát, a nevetséges hatalmi mámort, Übü papát, Zudor János übü versciklusában a „magát mutogató százezer példányban sétálgató sikeres ember” az übüség egyik stációja, a sokaság, ez a mindenfelől áradó ostoba törekvés a sikerre. S mivel a hatalmi mámor a ketrechben zajlik, és a ketrechnek az idő az egyik dimenziója, Übü siker-sétája rövid ideig tart.

És jön a másik fura kép a rossznál is rosszabbra: „a százezer példányban megírt és megélt vaszylinder”. Értjük ezt? Ismerjük ennek a jelentését? Persze, hogy ismerjük, csak könnyebb és biztonságosabb elárulni Őt, mint vállalni, hogy közünk van hozzá. Szóval, a vaszilyderről valamiféle durva, súlyossá váló álelegancia jut eszembe, a szabad civil lét, a felelős és autonóm polgár emblémájának, a kalapnak a gonosz paródiája, amit a hatalom visel,

hogy azt higgyük, a szabadság csak egy ostoba illúzió. S mivel a hatalommániának nincs érzéke a valósághoz, előbb van százezer példányban megírva, mint megélve.

Világos, tényleg rettenetesen rossz a százezer példányban megírt és megélt vascilinder. Zudor verse meg azt mondja csöndesen: 41
Übü sétája rosszabb. Rosszabb az a mozgás egy idő- és térbeli ketrecben, ahol Übü a kiskirály. Ugyanitt mozog Bertolt Brecht figurája is, Arturo Ui (Zudor átjátssza Oui-vá, übüs igenné, ami ugyan redundancia, de hát az akarnokság többnyire redundáns), tehát Arturo Oui, az ócska gengszter is itt van, és itt robban Hiroshima, a százezer példányban terjesztett ócska szavak valóságos pusztítása, amiről a versben az áll csupa nagybetűvel, hogy ez is az ő „KÜLÖN tragédiájuk”.

Külön. A vers abban a szédítő érzésben részesít, hogy mindaz, ami a világunkban, ezen a valcerező bolygón történik, csupán az egyik ketrec eseménye, mert ketrec lett az, ami végtelen élet lehetett volna.

(posztvárad-versek) Nagyvárad a múlt század elején a magyar kultúra centruma volt, ki ne tudná, hogy polgári miliójében a modern magyar gondolkodás talált otthonra. Az is közös kulturális emlékezetünk része, hogy az érmindszenti születésű, botrányos és szenvedélyes Ady Endre nem lehetett volna Nagyvárad nélkül emblematikus magyar költőnk. A múlt század elején volt tehát egy magyar város, ahol kíváncsiak voltak az emberek egymásra, tágas és elegáns kávéházakban találtak nap mint nap, ápolt promenádokon sétálgattak, folyóiratokat alapítottak, politizáltak, mulattak, versektől ájultak el a hölgyek. Zudor János Várad-verseiben a mai város jelenik meg, a száz évvel korábbiak ugyan vannak nyomai – „ahol Ady Endre is megfordult”, olvassuk a *Te édes Váradban* –, de ezek alig kivehetőek. Nem nosztalgizál Zudor, a mai Várad, még ha lepusztult, elszegényedett, és közönyös is, éppoly gazdag jelzésekre képes, mint a hajdani. A kulturális védőháló eltűnt a versek alól, magára hagyottabbak hát. A kultusz oda, a lányok ma egészen mástól ájulnak el. Ez pedig némi vigaszra ad okot.

*Nagyobb mint a falu,
te édes, te Várad.
A mi városunk.
Nagyobb a falunál,
a feltornászott lélek,
és a Pecehíd,
a fél falunál is
nagyobb, a város.*

A város itt méretével hivalkodik, a vidámság, az együttlétből fakadó kreatív öröm, a közösen vállalt folyamatos gondozás és művelés, amitől egy város város, és nem egy sok emberből és épületből álló halom, Zudor János versében átköltözik a szöveg olvasásától felviduló olvasóba. Zudor humora, 42 a nagyzási hóbort leleplezése a tautológiával (a város „nagyobb mint a falu”), a hierarchiák megalapozatlanságának fölfedése a látványosan hamis fokozással („a fél falunál is nagyobb”) megteremti azt a kapcsolódást, amit a város épp nem képes nyújtani.

Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a városok nagy falvakká válnak, hiszen a közttereket elfoglalják a pillanatnyi haszonlesők, a kereskedelmi valamicsodák (reklámok, standok, művészetnek álcázott propaganda-eszközök, szimbolikus kínzószerszámok), egyre kevesebb a hely, ahol a városlakók egymással találkozhatnának és valamit közös elhatározással építhetnének. Zudor János egyetlen szó felcserélésével nemcsak ezt a folyamatot érzékelteti, hanem eléri azt is, hogy legalább méltósággal vegyük észre, mi történik. Ne nyávgjunk, hanem fölismervén az utalást, legalább némi eleganciára tegyünk szert az általános lepusztultságban.

A Tegnep Városa. Ady Endre idején még a Holnap Városának nevezték. Várad letűntsége ezzel az utalással több, mint más városok városiasságának hűlt helye. Zudor János Várad hét kapujáról ír, amit távoli összefüggésbe hoz a mottójául választott Ady *Bántott, döfölt folyton a Pénz is...* versével. Ady a pénzt csak azért hozta szóba itt, hogy jelezze, nem foglalkoztatja őt más, mint Politika és Szerelem, az emberi viszonyok tehát, közös, a pénz által nem kiszajgított terek. Zudornál a Politika és Szerelem közvetetten jelenik meg, a mai város terei privatizáltak, hét kapu van ugyan, de belül semmi szóra érdemes.

Zudor János Várad-versei páratlanok a poszturbánus állapot érzékeltetésében. A poszturbánus állapot: parkok fáit vágják ki, erőszakosan szobrokat emelnek, vendégmunkásokat éhbérért dolgoztatnak, ellehetetlenítve, hogy valaha is otthon érezhessék magukat, tegyenek is valamit a helyért, ahová a sors vagy a szegénység vetette őket – minden város mostanság azt érzékelteti: nagyobb vagyok annál, hogy egyáltalán számítson nekem, hogy mit gondolsz rólam, nem a személyed és opcióid érdekelnek, hanem a pénz, semmi más. A *Te édes Váradban* ezt a paradoxális, kitaszított otthonosság-érzést kaphatjuk el:

*Idehaza vagyunk elveszett
városunkban. Az avramiancuk
ellenére, a ferdeszeműek
ellenére, a park
jelzésére, és a rend
csodálatára, a csontig hatoló
rendszer ellenére.*

A *Ballada a letűnt Váradról* valamiféle idő- és térbeli káoszt idéz fel, ahol Allah meg keresztény Isten, tündér és pincelépcső kavarog, a Körös utcai szép, bíbor kofa körül az ortodox holdas templom kering (megint ez a keringő!), hogy a vers végére egy logikus, követhető, kegyetlen és sivár képet rakjon elénk, magát a poszturbánus rendet:

43

*Kettészelt pinceszolga feszül,
a Nagypiac is megkövül.
(Beáll a csend, a kocsi
leállnak a Bank körül.)*

A Bank tündöklése és, ettől valahogy nem teljesen függetlenül, a város leszegényedése egy idő után az urbánus életforma nélkülözhetetlen intézményeinek megszűnéséhez vezet. Nem jár a villamos, a könyvtárak bezártak, a könyvek széthordva, eltűzelve, a gyerekeket az iskolák helyett büntetőintézetekben nevelik, a felnőtteknek Skopolamint adagolnak, mindenütt szemét virágzik.

„Ó, jaj, város, a pázsiton hiéna” (*A modern pásztoróra*) Nem véletlenül jut eszünkbe Bodor Ádám Dolinája, a szintén hajdan jobb időket ért kisváros, ahol mára hiúzok és medvék járkálnak az utcán. A különbség: Zudor verseiben sok ember van a városban, sok ember, karakter vagy bármi emberi vonás nélkül. Simán áthajtanak autóikkal a gyalog közlekedő, szerencsétlennek gondolt emberen, megteszik, mert az autó erősebb, és kész, már húznak is el. A prózában az az egyik lehetősége, hogy érzékeltesse a sofőr döntéseinek hátterét is, a vers az álomszerű pillanatot ragadja meg. Valamiféle egymással megosztható jelentést keres a zűrzavarban: a szereposztást nem érti (Carp alpolgármester felesége a sofőr, a zebrán gyalogoló költő az elütött és otthagytott), angyalokat, közvetítő, láthatatlan lényeket tesz szóvá, hogy legalább szó legyen róla. A *Szereposztás* című vers nem a képzelet szüleménye, valóságosan megtörtént. A képzelet arra való, hogy mégiscsak legyen egy hely, a vers, ahol a poszturbánus viszonyok között elnémitott esemény megszólalhatatható.

Az otthon mindenütt van és sehol sincsen, az *Irány haza* című versben, ahol ez az érzés megjelenik, már nem angyalok vannak, hanem fogdmegek és ufók, nem értelmet adnak a széteső világnak, hanem őriznek, nehogy eltévedjek. Konkrét és kozmikus biztonsági őnök terelnek haza, és hová haza, hová haza:

*Fogdmegek őriznek,
nehogy valahogy eltévedjek.
(Ufók is őriztek, de
nem mondhatni hogy rendszeresen.)*

44

*Tűrhető a halmazállapotom.
Vekkerre ébredek. Fél hat.
(IRÁNY HAZA. A HÍD ALÁ.)*

Zudor verseinek ez a dimenziója olyan tapasztalatokat ad át, amelyekre csak most kezd felkészülni a kortárs költői nyelv. Nem a villoni vagabundus költő szerepe ez, nem is a polgárosodással megjelenő bohém figurája – ott nyilvánvaló volt, hogy szerepről van szó, saját döntésről, mellyel a törekvő, fantáziátlan létformát jóízűen (és méltán) lenézi és kineveti a tehetsége tudatában lévő művész. A szerepből ki lehetett még lépni, alkalomadtán lehetett belőlük fegyver- vagy alkoholkereskedő, példás családapa (nők számára nem volt e szerep elérhető), lehetett a villogó polgári lét igyekvő szereplője. Ma viszont mindazok a hatalmi gépezetek, amelyekkel szemben a hajdani vagányok meghatározták magukat, föloldódtak a piactársadalomban, az egyházi méltóságok kifigurázásában nem nagyon rejlik esztétikai lehetőség (Zudornál a gyóntató dicstelen áldozat: minden ok nélkül vagy felkoncolják, vagy kitömik arctalan emberek), a polgári életforma a maga vak eleganciájával már alig-alig létezik. A költészet nem eljártssza, hogy perifériára menekült az alakoskodások, ostoba konvenciók elől, hanem tényleg a periférián van.

Zudor verseinek színtere igen gyakran a poszturbánus lét erőszakintézménye, a gyakorlatilag börtönként funkcionáló elmeosztály, ahol – a börtönlogikának megfelelően – az is deviánssá válik, akiben erre korábban semmi hajlandóság nem volt. A börtönre azt mondja: „istentelen bentlevés”. Erről a tapasztalatról nem megtudunk valamit Zudor verseiből, nem, Zudor lírai énje nem póz, nem kívülről beszél: részesíti olvasóját az értelemvesztés szélsőséges tapasztalataiban.

Az értelemvesztés szélsőséges folyamatait persze tapasztalja az olvasó nap mint nap, csak bámul, hogy miféle örültségek hangzanak el a parlamentekben, milyen pusztító döntéseket hoznak a látszatdemokráciákban, hogyan vált minden egy szárnalmas fizetőeszköz függvényévé. Zudor költészetében viszont az örültség nem játssza meg, hogy értelmes volna. Nem az örület zabálja fel az embert, hanem a józanságnak tűnő, érdekből üzött értelmetlenség: akkor veszítjük el karakterünket, amikor nem keressük többé az értelmet, a világosat, a hosszabb távon, több ember számára érvényeset, amikor elfogadjuk a ketrecszabályt: pillanatnyi érdekeinknek rendeljük alá magunkat.

Zudort olvasni ha nem is könnyű, de katartikus, tiszta, érdekmentes örület. Csak egy példa: *Az Őrült falnak megy* csupa összevisszaság, felkiáltó- és zárójel, csupa verzál, a szavak hangzások szerint kerülnek egymás közelébe (politúr – tupír – púp, fajtalan fajta – felfalta stb.), tiszta káosz. És akkor jön a befejező sor, amiben semmi handabanda, semmi álságos 45 állítás (persze nem a versben volt ilyesmi, hanem mindennapjaink mainstream médiáiban, a fizetett örültek világában). Egy kérés hangzik el, vagy legyen: követelés, ami a lényeg, hogy képes kilépni saját keringéséből, és azt mondani, na jó: kiabálni: Tiszta Inget Az Őrültnek! Tiszta inget az Őrültnek. Egyik legszebb verssor, amit valaha olvastam.

(Én, Zudor János) És újra József Attila. Az *Eszmélet XII*-ben, miután tisztázta a földi és a kozmikus lét törvényeinek fölfelcsését, egy pillanatképet ír meg: az éjszakában álló, a vonatokat néző ént. A pillanat teljes életté tágu, az én pedig mindenkivé:

*Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

A *Könnyű mérge* című Zudor-vers, amit tekinthetünk *Eszmélet XII*-átiratnak is, nagyon magasról indít: „Szeretkezhethék Istennel / sehogy sem tudok. / Könnyű mérget ígért Isten, / mindenütt ablakok”. Abban osztozik József Attilával, hogy itt még csak ragokban jelenik meg az én. Az ablakok ott fényesek és szállnak, Zudornál se nem fényesek, se nem szállnak, csak mindenütt vannak. Isten könnyű mérget ígér és jönak képzel. Zudor verse ezt mondja. Meg azt is, hogy: „fogadj be, Istenem”. Nem tudni, hol van, hogy befogadhasson. A kérést Zudor zárójelbe teszi, előtte meg egy vízió: „elvágodik a villamos”. Altató van és mérge ebben a versben, az éneknek nincs módja párhuzamokat, törvényszerűségeket észrevenni, nincs megnyugtató könyöklés és hallgatás: az egész világ képzelődik és remeg, a szértszóródó én pedig nem megnyugszik, hanem előbb van, aztán meg nincs:

*kit Isten képzelt jónak,
minden remegő ablakban,
az ÉN vagyok! És kisiklok.*

Aki megtapasztalja és megformálja ezeket a verseket túllép és innen van a személyességen. Zudor János hihetetlen erejű képet talált a versírásra: négykezes Hitetlen Tamásként, pucéron. A személyességhez hozzátartozik

az egyéni öltözet, a meztelenség (rettenetes történelmi tanúságaink vagy egészségügyi intézményeink gyakorlata szerint) lehet az ember privátszférájának feltörése. Zudor ebben a képben összevonja a feltámadt Jézust a kétkedő Tamással, a négykezes, a versírás, a saját meztelen test
46 sebeibe mélyesztett saját kéz. Idézem az egész verset, címe: *Meztelen a városban*.

Körbenyargalászom a várost

*(sérült a tudatom,
sérült az agyam,
sérült a hitem,
sérült a vérem).*

*Itt kell négykezes
játsszanom Hitetlen
Tamásként, pucéron.*

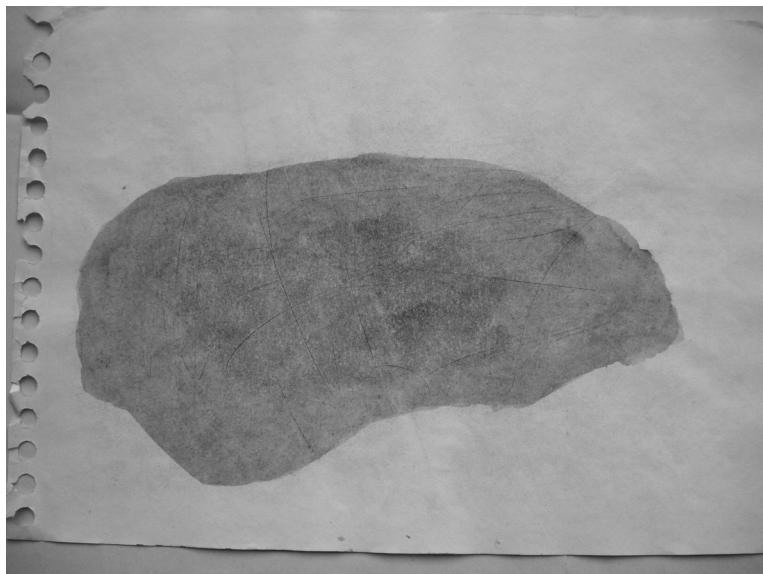
A rusnya valcer, a körkörös mozgás itt is megjelenik: „körbenyargalászom”. Zárójelben pedig a megfosztottság, a sebek sora – ez az én mintha azt próbálná jelezni, hogy kevesebb önmagánál. És nem önironia ez, hanem egyenes beszéd. Nem úgy döntött, hogy alulstilizálja magát – ezt értem azon, hogy ez az én innen van a személyességén. És túl is van rajta: Jézus és Tamás testének és kezének összevonásával egy irónián túli megkettőződést talál ki. A négykezes játsszó, a verset író én még sérülékenyebb, még magányosabb. Nem hiszi el, hogy a test saját teste, hogy a sebe a saját sebe, de hát hogyan is hihetné: hiszen ebbe korábban belehalt már.

Az én szabadsága Zudor verseiben több szinten is korlátozott. A *Nekem kijutott a rácsos szoba* alapszituációja, hogy az ént nem saját döntései vezetik, hanem egy közveszélyes bűnözői állapotról ítélkező hatalom. De képes ebből a kiszolgáltatottságból is megfogalmazni valami egyetemes érvényű emberi tapasztalatot, ahol már semmivé foszlik a rácsos ablakról rendelkező lokális kiskirály. „[N]em vagyok bezárva, de ki se vagyok engedve” – a bezártságnál ez nyugtalanítóbb, kockázatosabb és józanabb állapot. Az énnak van bátorsága, ennek a mindenféle hatalom által beszorított és kirekesztett énnak van bátorsága a kínzást túlvenni a személyességén: „értem jönnek / a csillagok / és megkínoznak”.

*Én egy nagy dögfehér halott vagyok.
Kísértet ingben járok,
bocsánatot kérek mindenkitől,
mint egy született vesztes!
Egy csókot adok mindenkinek, aki
meztelen. Én vagyok az örök búbánat.*

47

Ez az *Én* című vers. Nem kímél: az életen kívül van és járkál és bocsánatot kér és csókot ad és örök búbánat. Ha összefüggést keresek korábbi Zudor énekkel, beleláthatom a lemeztelenített Feltámadottat, akkor a született vesztes állapot saját elhatározás, nem gyáva létügyetlenség, és a csók az áruulás csókja, a betervezett, megteremtett áruulásé. S ha ezt így próbálom látni, a Zudor-versek énjeinek szétesettsége a teremtés udvariassága a szenvedő ember iránt. A megtestesülés skizofréniája, az áruulás és a kétely, mely nem szünteti meg a szeretetet,* hanem benne van.

Új Forrás 2012/6 – Selyem Zsuzsa: A teremtés udvariassága
Kísértet Zudor János verseinek értelmezésére

* Zudor nem használja a szeretet szót. Mélységes tisztelem érte. Az ő verseiben megjelenik, ritkán, rémületes rendetlenségben felvillan egy-egy összefüggés, tiszta pillanat, nagyvonalú figyelem mint például: „én is kínlódom, / akár a párom, pocskéul rossz / nekünk”. Mert a szeretet túl van azon, amire volna komolyan vehető szavunk, konzisztens gondolatunk, a vers nem beszél róla, hanem demonstrálja a szeretetet: „Bábuti, csak okosan. / (Mint Tatuli buta ringatója!)”

Nekem sok hazám van,
otthon vagyok mindenütt
(ezért keresnem kell
az igazi otthonom).

Fogdmegek őriznek,
nehogy valahogy eltévedjek.
(Ufók is őriztek, de
nem mondhatni hogy rendszeresen.)

Tűrhető a halmazállapotom.
Vekkerre ébredek. Fél hat.
(IRÁNY HAZA. A HÍD ALÁ.)

STOP

Most fél három.
Valaki fél.

Pál sirat.
Virradatig.
Azután hirtelen abbahagyja.

Pál fékez.
Valaki fél.

Kinyit egy ernyőt,
az ernyő is fél.

(Kiszakad ijedtében.)

Azóta fél
hat.

JÚDÁS NAPLÓJA

A Megváltónak ma jó kedve volt.
Együtt ebédeltünk, a mennyben.

49

Édes Júdás!
Olvasol a gondolataimban, és a
gondjaimban. Csak látszólag
bocsátottam meg, Édes Néném.
(A valódi megbocsátás még
várat magára.)

Jézus, a Feszület úton van.
Ha megérkezik, üzenek.
Minden szóváltásunkat rögzítik!
Vagy csak úgy gondolom.

Édes Júdás!
Vén időnktől, a végtelentől
kikezdődött az idegrendszerünk.

Édes Néném!
(Előbb Júdásnak: Mégis megbocsátok,
ha már együtt ebédeltünk az időtlenségben.)
Néném, te csak hatszáz éves vagy.
Én megint kisdéd! (Júdásnak!)

Szó szerint jegyeztem
minden szavadat, Jézus!
De már nagyon unom ezt a spiclikedést
a Menny és a Föld között.
(Érdekes, hogy engem is felvettek
a Tizenkét Apostol közé!
Így híresebb vagyok! Sokkal híresebb!)

STOP (Vita senilitas)

Valaki sír.
Virradatig.
Azután hirtelen abbahagyja.

Krajcsovics Éva, magyar festőművész képei előtt állva sikerül megragadnom valamit a lebegés tapasztalatának lényegéből. A Hollán Sándor műtermét megidéző képen (*Műterem 1, 2007*) meghagyja a kis ágy tömegét, a tető alól

50 Louise Warren

LEBEGÉS

ből árad a tekintet és valamiféle vele született tudás a pontossága. Történetesen én magam is ismerem Hollán műtermét, s azt gondolom, nem lehetne ennél jobb leképeződése. Krajcsovics Éva megtart valamit a helyek geometrikus tárgyi világából: asztal, ablak, szék, ágy, kert, tető, fotel, és megragad nála valamit abból a jellegzetes tónusból, amelyben ezek a terek elmerülnek s amely átítatja őket. Azt mondhatnánk, hogy magát a látott dolog előérzetét festi, azt amit a forma még visszatart.

Budapesti műtermében, ahol meglátogattam, egymás után tette elém azokat a képeket, amelyeket az olasz reneszánsz és halott édesanyja emléke ihletett. Megkereste nekem azokat a reprodukciókat, építészeti részleteket is, amelyeket felhasznált. A részletek azonban kikerülnek nála eredeti környezetükből, s mindentől megtisztítva ismerjük fel képein a kutat, az oszlopot, vagy a sírkövet. Úgy gondoltam ezekre a festményekre, mint amiket az ember nem mozdít el, mint amik otthagyják nyomukat a falakon.

Krajcsovics Éva festészetének anyaga valami rendkívül illékony dolog, valami végtelenül könnyű dolog, ami annyira légies, mint a por vagy a hajnali fény. Tárgyak, amelyek egy lassított világba kerültek, amelyek ott vannak a lelassultság küszöbén, egy nagy kilégzésben. Ebben a festészetben minden ugyanarra a ritmusra lélegzik és az egységből teremt. Összehangolódik a látott világ, az érzékelt világ és a múltó idő. Krajcsovics Éva képei valóban felidéznek bennünk Leonardo vagy Morandi festményeit, hiszen megszűnik bennünk az idők és korok közötti válaszfal. A hangterjedelmük mindig ugyanaz. Ha nézzük őket, megbizonyosodunk a múltó idő végtelenségéről, ugyanarról végtelenségéről, mint amire ráismerünk a teremtésben.

Elmerülve a képekben – ugyanúgy, mint Hollán Sándor csendéletiben –, ha befogadjuk őket, a tárgyak a lelke még hosszasan ott lebeg bennünk. Nagyon hasonlít ahhoz, ahogy a hőesést érzékeljük, ahogy egy szín elragad bennünket, vagy ahogy egy mondat hosszasan velünk marad. Krajcsovics Éva katalógusában minden oldal meditációra hívó cella, ahol eláll a lélegzetünk.

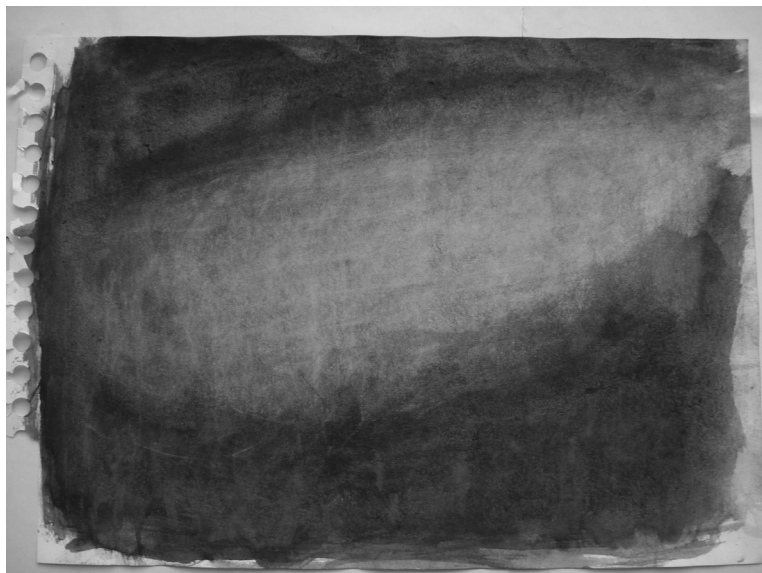
És akkor már nem pusztán egy képet fogadok be, hanem valami eleven dolgot.

Yoko Ogawa szavai jutnak eszembe a *Csend múzeumából*: „Látják, keresem a tárgyat, hogy a lehető legelevenebben és leghűségesebben bizonyítsa a személy fizikai létezését.” Megjelent ez nekem abban a fehér abroszban is, amit Éva az édesanyjától örökölt. Hollán Sándor és Krajcsovics Éva eljutnak tárgyuk csendjéig, és együtt lélegeznek vele. 51

Minden reggel egy nagy utazáshoz hasonló, amelynek célja az, hogy egyesüljünk a tárgyakkal. S ne kívül vagy belül, hanem a folyamatos befogadásban tanuljunk rá egyfajta lebegésre.

(Fordította: Varga Mátyás)

Új Forrás 2012/6 – Louise Warren: Lebegés

A szerző Kanadában él. Eddig tizenöt verseskötete jelent meg, rendszeresen ír képzőművészeti tárgyu esszéket. Ez az írás a 2013-ra tervezett *Apparitions – Inventaire de l'atelier* című gyűjteményben fog megjelenni.

A MEGTALÁLT FÉNY

Krajcsovics Évának

Sötétség volt reggeltől estig, s úgy érezte, nem csupán szemének fáj, görcsbe merevednek ujjai, rabságba zuhan egész lénye. Isten nem teremtett sötétséget, tűnődött, s befelé figyelve rálelt a fényre, akárcsak kamaszkorában, látta összesűrűsödni az időt, belülről világítani, egymásnak felelni a visszafogott színeket, a tenger otthonosságát, a végtelenbe nyíló rést, és tudta, hiába a régi ágy, asztal, szék, a visszatérő álom, hogy valakit felébreszt vágyával, újjászületett a fényben, megint.

MÁSIK BOLYGÓ

Csokits Jánosnak

Nehezen tudta elképzelni, pedig látta a fényképet, hogy valaki tizenkét évesen szerelmes először és utoljára, a fiú állt a lány mellett, akárha egy életre, úgy hajoltak egymáshoz, ilyenek szerette volna a földi véget is, módszeresen, hosszú évekig készült, mégsem tudott időben odahajolni a halálhoz, kráter mélyén, kőerdőben, másik bolygón lett volna otthonos.

Csokits János, Pilinszky János és Ted Hughes kapcsolata, sőt barátsága beszédesen köztudott.¹ Hármójuk viszonyrendszerének személyes természete azonban kevésbé ismert a fordítástörténet háttérében, együvé rendelődésük közös nevezője pedig legfeljebb titokzatosan feltételezhető az irodalomtörténet háttérében. A következőkben először a személyes természet, majd a közös nevező megközelítésére hívom az olvasót.

Tóta Péter Benedek 53

HÁRMAS EGYSÉG: CSOKITS, PILINSZKY, TED HUGHES ÉS JÓZSEF ATTILA*

A háromság ismerete

Csokits János és Pilinszky János kapcsolata talán 1960-ban kezdődhetett a *Harmadnapon* című kötettel (*Nyugaton*, 11),² később folytatódott levelezés és találkozások formájában 1967 és 1978 között (*Nyugaton*) a versfordítások előmozdítása során, majd 1995-ben úgy összegződött, mint „Kép és látomás a *Harmadnapon* világában”.³

Csokits és Pilinszky levelezésében nemcsak Pilinszky versei jutnak szóhoz, hanem Csokits költeményei is. Például Pilinszky 1967. október 23-i leveléből megtudhatjuk, Csokits melyik költeményeit olvasta Pilinszky (*Nyugaton*, 27-28). A költemények felsorolása azt tükrözi, melyek ragadták meg őt a leginkább. Közöttük az első a *Fata morgana*.⁴ Ez a költemény talán azért kapta meg Pilinszky figyelmét, mert az alkotás beszélőjének indító szavai – „Látom, / elnyűtten állsz, / tested öt kapujában / fehéren, gyümölcstelen / bámulsz...” – felidézik „érzékeid öt meggyötört sebe” képét Pilinszky 1958. novemberi keltezésű *Novemberi elízium* című verséből, amely a *Harmadnapon* záró darabja.

A fent idézett levélben a Pilinszkyt megragadó versek között felkiáltójel különbözteti meg *Az éjszakához* címűt is (*Látogatás*, 111-112), amelynek utolsó előtti versszakában, annak második sorában azt olvassuk, hogy „a kő hazátlan porlad”. A Pilinszkyben visszhangot keltő vers kifejező képe egyszerűsödve tér vissza Csokits „Pilinszky János emlékének” ajánlott *Változatok egy daltémára* című verse nyitó fél sorában: „Porlad a kő...” (1981). Ennek az elhunyt emlékező versnek a második strófájában ugyanakkor – „Sorsa konok erejével / por és hamu fölé ível” – Csokits mintha Pilinszky *Sírvers* című

költeményét visszhangozná *Harmadnapon*, „Senkiföldjén” – „örzöm legkisebb ráncaik / a kőzeteknél konokabban / az ítéletnapig.”

Az egymás művészetét befogadó barátság kölcsönös rezonanciája és közös hullámhossza Csokits János és Ted Hughes között is élő jeleket adott és vett. A Pilinszky-versek fordítását kísérő levelek egyikét 1974. május 24-én ezzel zárja Ted Hughes: „A következőkben fordításokat kell készítenünk a *Látogatás egy égítesten* című anyagból. Az *Armageddon* részei nagyon zord & végső, éles & emlékezetes képek voltak. Nagyon szeretnék próbát tenni velük.”⁵ Később, 1975. január 15-én így ír Ted Hughes Csokitsnak (*Letters*, 360):

Kedves János,

Köszönöm a levelet és a verset – szép vers. Hogyan van az, hogy a költőileg gyümölcsöző időszakok a nő iránti csodálat tekintetében a nehézség időszakai – éppen mielőtt teljes elfogadásra jutnál, és miután a keserűség beköszönt.

Rákként asztrológiai szempontból minden tekintetben mély hullámvölgybe jutottál – de ez átmeneti. Pillanatnyilag tényleg sötétebb a helyzet, mint jóval korábban (a múlt hétvégén tetőzött) – mostantól a világos fény felé tart. Az asztrológiáról el kell mondani valamit – még ha teljesen hamis lenne is. Fő szabálya, amikor jól mennek a dolgok: „Ez csak átmeneti – e szerint tégy.” Amikor pedig rosszra fordulnak: „Ez csak átmeneti – e szerint tégy.” Remélem, hamarosan saját verseket küldhettek neked.

Barátsággal,

Ted

Csokits *Az Éden porában* című versét (*Látogatás*, 166) küldte el Ted Hughesnak, aki tisztázta a fordítást, és február 4-én visszaküldte Csokitsnak.⁶ A párkapcsolatokban tapasztalt Ted Hughes a fiatal kora óta szerzett asztrológiai jártasságával igyekszik a Csokits-versből érezhető személyközi intimitásra reagálni. A versbeli Éva neve a testközeli intimitást sugárzó *Fata morgana* címűben is megjelenik, amelyet első helyen ragad meg Pilinszky, aki szintén megjárta a párkapcsolatok stációit.

Csokits János és Pilinszky János a válogatott versfordítások kötetének megjelenése és bemutatása (1976. augusztus 25.) után Ted Hughes vendégei voltak Devonban. Ted Hughes megmutatta nekik a legelőit „tizenöt-húszezhénnel és egy pazar bikával, akire Ted különösen büszke volt”. Csokits már az előző évben is látta, de ismét elámult „az ősvilági jelenségen. A bölényre emlékeztető, egytonnás tenyészállat gypjas, sötét, rozsdabarna szőrével úgy hatott, mintha a lascaux-i barlang faláról lépett volna” eléjük (*Nyugaton*, 101-102). Ez a látvány ihlette Csokits *Lascaux-i fohász* című versét (*Látogatás*,

172), amely a ragadozó madár képére emlékeztető profilú és sámánlelkületű házigazda portréját is körvonalazza.

*Madárfejű sámán idézi fel álmát:
gyapjas orrszarvú bölénybika ellen,
a bölény hasából bugyog a bél –
erő varázsa sebben a lándzsa,
végzet varázsa ágon a madár.
Élet istene: húsunknak hús kell!
Halál istene: győzzön a vadász!*

55

Csokits János még 2001-ben is ennek a hatása alatt lehet egy levélrészlet tanúsága szerint, amelyben Ted Hughes ősvilági jelentőségét idézi fel újra: „mitológiai képzelettel és teremtőerővel látta [el] a Teremtő. Ha négyezer évvel ezelőtt született volna, most tőle olvasnánk mítoszokat az agyagtáblákról.”⁷

Ted Hughes sámánszerű költői alkatát vázolja fel Csokits a BBC magyar műsoraiban 1981-ben és 1987-ben elhangzott ismertetéseiben is, amelyeket *Kalibán énekei* címen adott közre (*Cserepei*, 165-177). „Ted Hughes [...] hajlik az elmélyült szemlélődésre, [...] természeti költő [...] meg kell említenem vonzódását az ősi mondákhoz, a primitív népek teremtési mítoszaihoz. A mítoszeremtő fantáziával [...] együtt jár, hogy [...] a szokottnál szorosabb kapcsolatban áll tudatalattijával.” (*Cserepei*, 169)⁸

A sámánszerű alkat egyik elidegeníthetetlen vonását, a transzállapotot is előidézni képes zenére való fogékonyságot hangsúlyozza Ted Hughes a Pilinszky-versek fordításával kapcsolatban (*Hangfelvétel*, 152). „A versek [...] azonnal megragadtak [...] a hanglejtés, az érzelem zenéje minden nyelvben létezik, minden nyelvre átültethető. Az eszmék fejlődésének zenéje pedig mindenütt evidens, [...] és ezt lehet fordítani. Ha egy versben dominál a gondolati zene, ez rendszerint könnyen lefordítható.” Ennek az eltörölhetetlen karakternek a tévedhetetlen ismerete szólal meg Pilinszky beszédében is az „erősen mitologikus” gondolkodásmódú Ted Hughes szerepét jellemezve, aki „mindig egy labirintusvezetőnek a biztonságával” kereste az eligazodást a fordítás útvesztőiben (*Hangfelvétel*, 153).

Pilinszky az így megismert fordítónak, „Ted Hughesnak” ajánlja 1970-ben⁹ az először 1958-ban közölt¹⁰ *Félmúlt* című versét, amely egyébként az 1959-ben megjelent *Harmadnapon* című kötet utolsó előtti verse. Pilinszkynek ebben a kötetben „a kiadó egységes szerkesztési elve alapján” el kellett hagynia az ajánlásokat, írta Németh Lászlónak 1959 márciusában, amibe az

édesanyja 1959. február 21-én bekövetkezett halála miatt érzett „megpróbáltatás után” beletörődött (*Levelek*, 84). Az ajánlások sorsa azonban mélyen foglalkoztatja Pilinszkyt. Ezzel kapcsolatban egy levél fogalmazványában, amelyet 1959-ben írt Márkus Annának (első feleségének, akivel 1955. október 12-én házasodott össze, de akivel körülbelül két hónappal később külön is költöztek, s válásukat véglegesen 1956-ban mondták ki [*Beszélgetések*, 274]), ezt olvassuk: „Könyvemből – egységes szerkesztői elv alapján – minden ajánlás kimaradt: a legjobban a tiéd fáj.”¹¹ Csokits János leírja, „hogyan amikor 1956 júliusában, hatéves hallgatás után, végre engedélyt kapott négy versének közléséhez a *Csillagban* (*Impromptu, A szerelem sivataga, Apokrif, Négy soros*), az *Apokrif* elvált feleségének, ’M. A.-nak’ szóló ajánlással jelent meg. Márkus Anna még sokáig kísért verseiben: neki szól az 1958-ban írott *Félmúlt...*” (*Cserepei*, 303)

A *Vigilia* 1958-as közlésében a *Félmúlt* [sic!] környezetét az *Agonia christiana* ’begombolt halála’ és a *Hideg szél* adja „az évmilliók halott hamujában.” Ennek az 1958-as közvetlen keretnek a tudatában érdemes visszatérnünk az 1959-es levélfogalmazványhoz. „Drága Anna! – Ez az első valóban baráti levelem [...] nagyon sokat kínlódtam három éven át – ennyi idő kellett, hogy valóban elhihessem, hogy nem vagy többé...”¹² A kínlódás a versben *agonia* lesz, a válástól eltelt hihetetlenül hosszú három év pedig évmilliók mérhetetlenségévé. Aki ezt a kilátástalan szenvedést elviseli, annak végül enyhületben lesz része. Ennek megtapasztalását olvashatjuk az 1959-es levélfogalmazvány egy későbbi részében: „...ha egy-két felesleges sebet okoztál is, ami megmaradt, az elcsendesült formájában is feledhetetlen, s egy egész életre szól.”¹³ A *Harmadnapon* című kötetben ezért változik meg a *Félmúlt* közvetlen környezete: mintegy kilábol az eléje került *Hideg szél* harmadik sorából, ’az évmilliók halott hamujából’, mert az utána záradéknak sorolt *Novemberi elízium* szerint az, ami harmadnapon, vagy három év után következik, az

A lábadozás ideje.

[...] Kezes

szellőcske indul a füvek közül,

s mintha szentelt olajjal kenetnék,

érzékeid őt meggyötört sebe

enyhületet érez és gyógyulást.

Az *Agonia christiana* szerint még messzi virradat ezennel felkelt, feltámadott, ebben az enyhületben részesülnek „az üdvözültek.” *Hideg szél* helyett „Kezes / szellőcske indul”, amely ott fúj, ahol akar. Ettől a lelkesítéstől az ember „ujjongó”, s ebből az inspirációból vers és verseskötet is születhet.

Pilinszky azonban a lábadozás és ujjongás ellenére sem felejtí, s fedni sem engedi a levélfogalmazvány értelmében, hogy a megmaradó sebek elcsendesülve is egész életre szólók. A *Félmúlt* négy soros egységeinek formája az utolsó potenciális szakasz esetében ezért *válik el* két-két sorra, hiszen a válás valóban „egyetlen óriás ütés”. „Összetöri az utakat” és „ketté tépi a falat”. A válás fölszámolja a közösséget, a kapcsolatot, a kommunikáció lehetőségét.¹⁴ S a válás átalakítja az alkotóelemeket is. Az első három szakasz leginkább *xaxa* típusú rímképlete *párríme*kre hasad, ami a válás miatt nem kis formai (ön)íroniát teremt. A szétválás által előállt párrímes felek mindegyikébe, az egykor volt közös múlt egy-egy felébe egy-egy tükör kerül. A tükör képének jelentőségét részben megvilágíthatja az 1959-es levélfogalmazvány elhelyezkedése. A levélfogalmazvány az *Új Ember* 1960. január 31-ei számában megjelent *Hajnalban történt* című írás fogalmazványának szinte a közepébe ékeződik.¹⁵ A történet fogalmazványában három, a javító újraírással együtt négy alkalommal szerepel a tükör a beékelte levélfogalmazvány előtt; a publikált változatban kétszer jelenik meg a megfelelő szakaszban. Mindez este tíz után történik, mintegy az éjszaka sötétje közepette néz a tükörbe újra meg újra. Az írás második fele a megvilágosodó hajnalban történeteket mondja el: a leány, akitől egyébként a fiús vonások sem idegenek,¹⁶ elmegy a templomba gyónni. A tükör így majdhogynem lelki tükör az egyszerre lányos és fiús leírással bemutatható főszereplő számára. A történet fogalmazványa magán viseli a válás nyomát, befogadja a válás túlélésének dokumentumát, ugyanakkor kettéhasad. Mint a *Félmúlt* utolsó négy sorának két párríme. S talán ha a versre is átvihető a történet egyszerre fiús és lányos alakja, tulajdonképpen mindegy, hogy melyik párrímes töredék a fiúé, s melyik a lányé, mindegyikben a múlt fele, egy-egy félmúlt marad a másik nélkül. Üvegkoporsóba pedig nemcsak Hófehéreké, hanem férfi szentek is kerültek,¹⁷ hogy tükröt tartsanak nekünk.

A *Hajnali történet* végén kérdésként merül fel azonban: „Elegendő ez egy új élet kezdetéhez?” (*Írások*, 97) Ennek ellenére a *Félmúlt* versekből, levél- és prózai szövegfogalmazványokból összeadódo személyes élményanyaga beleérződen éleslátóvá tehette Pilinszkyt, hogy tévedhetetlen biztonssággal ajánlja a verset „Ted Hughesnak”, akinek házassági és párkapcsolati stigmáiról tudomása volt. (*Beszélgetések*, 58, 191)

Ted Hughes legfájóbb és egész életre szóló stigmája a halált önként választó első felesége, Sylvia Plath, akit Pilinszky meglátása szerint „az angolok ma úgy tisztelnek, mint mi József Attilát” (*Írások*, 702). A szintén tragikus sorsú, de boldog emlékü József Attila ugyancsak hasonló párkapcsolati stigmákat viselt. Talán nem egészen véletlen, hogy szövegei korábról érkező

és érintkező képhasználata elővételezi a Pilinszkyvel való rokonságot. József Attila 1925. február 21-én így ír Kunvári Bellának: „Asszony vagy és én néked adom csudálatos tükreimet: íme, nézd meg magadat bennem...”¹⁸ Vágó Mártától azt kérdezi 1928. október 1-jén, „hogya [...] belőlem [...] mi lett volna, ha nem fordulnál hozzám, mint fény a tükörhöz.” (JAL 273) Pár nappal később, 1928. október 5-6-i keltezésű levelében Vágó Mártától kérdezi ezt is: „Mi lesz, ha arcodba nézek, a tükörbe [...]?” (JAL 283) Újabb pár nap múltán, 1928. október 10-én így szólítja meg Vágó Mártát: „Tükröm, szívem...” (JAL 295)

Hol a férfi, hol a nő tölti be az élő lelki tükröz szerepét abban a reményben, hogy önmagukra és egymásra találhatnak, azaz hogy egymást tükrözve, *képezve* egyggyé válnak.

Csokits János, Pilinszky János és Ted Hughes is hasonlóképpen – egymást tükrözve – ismerte meg önmagát saját háromságukban.

Az ismeretlen egység

József Attila költői tükrébe Csokits János is belenézett.¹⁹ Emigránsként, képes értelemben mintegy ‘a város peremén’, elfogadta, hogy „gyönyörű / képeségünk a rend,”²⁰ s vallotta: „Hiszem, hogy van rend. / [...] / ahol világ van, nem lehet halál.”²¹ Ennek ellenére a József Attila-i évszakrendből²² Csokits az utolsóban kapaszkodik meg, s teszi verscímévé: *Legszebb a tél...* (*Látogatás*, 124-125). Noha verse kezdete („Szájadon csupa íz a szó, / szavadban kenyérillat”) szinte olyan, mintha Csokits otthon járna, „A Dunánál” („Anyám szájából édes volt az étel”), ám be kell látnia, hogy ő maga (ott)hontalan, ezért „...legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot, / már végképp másoknak remél.” Azaz ahogyan ő maga kérdi: „Otthon és család kellene? / [...] / télen tűzhelyre vágyom?” És válaszolja meg múltban befejezett jövővel kifejezve magát: „Jegével von be minden év: / [...] / lehettem volna szép hazád, / asszonnyal együtt ember.” Irreáliák. Valótlan vágy és visszas valóság. Önkioltó ellentétpárok.

Önkioltó ellentétpárok jellemzik Csokits Jánosnak a „J. A. centenáriumára” 2005-ben írt *Curriculum mortis* című versét is (*Sötétedés*, 127). Rövidsége miatt hadd következék teljes terjedelmében:

*Bűntetlenül életre ítélt
lélek testébe számkivetve
fájdalmasan sokáig itt élt,
a világ ritkán segítette,
balsorsa semmi jót se ígért,
végül csak a halál ihlette.*

A sorvégi *ababab* rímképlet folyamatosan váltakozik, de halad, sőt fejlődik, mivel a sorozatban egymást követő és egymásnak megfeleltethető rímzavak jelentéstöbblete egyre inkább ideális értékkel telítődik. A sorokon belüli nyelvtani jelleg azonossága azonban – hogy ugyanis az első és a harmadik sor nyelvtanilag pozitív állítmányi szerkezete a második sor határozói igenevével kifejezett bennfoglaltan negatív állítást fog közre, továbbá a negyedik és hatodik sor nyelvtanilag pozitív állítmányi szerkezete az ötödik sor tagadó állítását fogja közre –, az önmagát tengelyesen tükröző ÁTÁÁTÁ struktúra önmagába visszafordítva radikálisan redukálja a haladást és a fejlődést. Ennek a terjedelmében kis versnek az önkicoltó ellentétre hajlamos makro-szerkezeti jellege a mikro-szerkezeteket is áthatja. Az élet és a halál az 1. és a 6. sorban. A szembeállított lélek és test a 2. sorban, valamint a balsors és a jó az 5. sorban. A sokáig és ritkán a 3. és 4. sorban. A 2. sor számkivetettsége ellenére adott jelenlét a 3. sorban, valamint a 4. sorban mégiscsak meglévő segítséggel szemben az 5. sorban semmi jó se várható. A szinte halálos merevséget okozó szimmetriát legalább kompozicionálisan dinamizálni tűnik, hogy a már-már örök nyugalmat sugalló egyensúlyt majdnem kibillentí az 1. sor életadottságának és a 4. sor megvonási hajlandóságának, illetve a 3. sorban a meglét fogalmának és a 6. sor nemlét fogalmának ellentétéből adódó látszólagos aszimmetria. Kívül és belül, így is meg úgy is, a szöveget teremtő alakzaton eluralkodik az önkicoltás, a vissza-teremtés. Mintha a költői kreációt rekreálná a dekreáció. Vagy ahogyan József Attila (1905–1937) kortársa, Simone Weil (1909–1943) tartja: „Visszateremtés: lépcsőket vágni a teremtettből a teremtetlenbe.” (*Jegyzetfüzet*, 24) Ez a mindenség öntisztuló rendje.

József Attila költői tükrébe Pilinszky János is belenézett,²³ s amit ott látott, azt két versben engedi megpillantanunk, vagy inkább szemlélnünk. Ez a két vers tömörségében is enigmatikus, de elliptikussága ellenére is telített, és koncentráltságában is sugárzó. Az első – *József Attila* – először a *Nők lapja* 1971. november 20-i számában jelent meg,²⁴ József Attila halála napjához, december 3-hoz közel, abban az évben, amikor Pilinszky János a József Attila-díj első fokozatában részesült.²⁵ A vers rövidsége megengedi, hogy egészében itt olvashassuk.

*Katonája a mindenségnek,
bakája a nyomorúságnak,
teszünk azzal valamit is,
hogy a füvek zöldellő erejébe
visszahelyezzük a halottat?*

Pilinszkynek ez a verse életműve ötsorosai közé tartozik.²⁶ Úgy tűnik, a beszélő az első két sor párhuzamába illesztett megszólítás után a megszólítottól vár választ a következő három sorban előszörre költőinek tűnő kérdésre.

60 A hangulati eltérést idéző szinonimákkal megszólított személy valamely nemes ügyért vagy értékért küzdő, avagy azt őrző ember. A „bakancsos katonából” lerövidült „baka” egy gyalogosra utal, egy közlegényre, aki a földön jár, aki a föld porába lép, egy egyszerű ember. Egyfelől a föld porából vétetett tiszta ember, másfelől a föld porába lépő, ott megjelenő, sőt fellépő tiszta emberfia. Egyfelől a mindenségért küzd, és azt őrzi, másfelől küzd a mindent nélkülöző nyomorúság ellenére felismerhető értékért, s ez egyúttal maga lehet az ügy, amiért küzd. Az első sor mindenségének tágassága és a második sor nincstelen nyomorúságának szerencsétlensége közötti ellentét az egy pontban enyésző szinonim megjelölésből induló párhuzamot akkora térré nyitja, hogy az már szinte vákuumhatást keltő úrré tágul, ahol bármi csak az üresség tárgyiasulását érzékeltetheti. A teljes űrt betöltő kérdésre egyfelől adott a válasz. Nem teszünk azzal semmit, ha a halottat visszahelyezzük a vegetáció évszakokkal kimért körforgásába, mert az egyszeri és megismételhetetlen ember kivételes adottságát, azt, hogy egyedi példány, ezt az értéket a ciklikusság amortizálná. A teljes űrt betöltő kérdésre azonban másfelől is adható válasz. Igen, teszünk azzal valamit, ha az egyszeri és megismételhetetlen embert halálában visszahelyezzük oda, ahonnan vétetett, a föld porába. A baka, a gyalogos katona ezért a tiszteletért küzd, ezért a tiszta értékű tettért, ezért az egyedi példányt megillető tisztességért. Ezért jött, és esett el a föld porába az emberfia. Ezt az értéket meg kell védeni, ezért a tiszta ügyért meg kell küzdeni.

1969 nyarán a londoni nemzetközi költőfesztiválról Pilinszky János, akit 1944-ben besoroztak katonának, elzarándokolt a kenti Ashfordba, „Anglia kertjébe”, hogy meglátogassa az ott eltemetett Simone Weil sírját, aki egy évvel korábban, 1943-ban behalt abba, hogy a francia ellenállás tagjai nyomorúságában osztozva katonás fegyelmet vett magára; így lett ő a „részvét áldozata.” (*Beszélgetések*, 66) Ez a „jellegzetes angol kisvárosi temető [...] [l]apos, füves kis négyzet alakú sírkert [...] a sírkő [...] laposan fekszik a földön.” Mintegy visszahelyezve a füvek zöldellő erejébe. Kísérőjével elhatározzák, hogy „a szabadban” ebédelnek. „Derékig érő fűbe” fészkelődve. Pilinszky megjegyzi még, hogy „az idő esőre áll[t], arra a bizonyos József Attilá-s esőre, amikor is hopp, egy csepp máris a kezemre hullt²⁷ – szinte emberien, fokozhatatlan intimitással”. Végül eltűnődik, tett-e ezzel a látogatással valamit is. Egyfelől rájön, hogy nem, mert ez a piknikszerű „kirándulás idegen volt Simone Weiltől”. Másfelől azonban igen, mert: „Mégis jólesett az érte hozott fáradozás.” (*Írások*, 603-604) Tiszta emberség és emberi tisztesség.

A megidézett József Attila egyik kritikai értekezése szövegében kitér arra, kitől mi várható el: „...ha minden gyakorlati szakembertől, mérnöktől, katonától, szülésznőtől, péktől, borbélytól is szabatos, tiszta munkát követelünk, a költővel kivételt tegyünk? Hiszen a költő éppen az alkotó szellem *tisztaságának* nagymestere!”²⁸ Ezt a követelményrendszert József Attilánál még a *Töredék* is teljesíti: „A mindenség oly tisztán és üdén / csillog, mint harmatcsepp a menny levelén.” Fontos hallanunk, hogy a mindenség gnomikus töredékének rímhatára nem más, mint az egyes szám első személyű -én. Ez a mindenség és az én tiszta egyesülésének teljesülése, amely igaz költői hitvallás lehet: „A mindenséggel mérd magad!”²⁹ József Attila költői katonás analógiája pontosan illeszkedik a tisztaság és tisztesség értékét védő és azért küzdő katonához, bakához Pilinszky versében.

József Attila esetében, „halálának huszonötödik évfordulója alkalmából” az emberi tisztaság értékét Pilinszky a legmagasabbra tette, az Emberfia mellé. „Hogy mennyiben volt rokon József Attila sorsa Jézuséval: hogy mi volt benne a *jézusi*? A tisztasága. Szelíd ereje, amely nem tűrte a kompromisszumot. Persze, ő mint ember, nyilván telve volt emberi gyengékkel, de mint művész, makulátlan volt, s művészi sorsa valóban az áldozati bárányéhoz hasonlított. [...] Az 'imitatio Christi', úgy érzem, *egyetemes* fogalom, s nemcsak vallásos, de morális, sőt esztétikai elv is. József Attila kommunista volt ugyan, de hiszem, sőt tudom, hogy a Hegyi beszéd erkölcsi és esztétikai szépsége, ereje mérhetetlenül közel állt szívéhez.” (*Írások*, 270)

Amikor Pilinszky így a tisztaság, tisztesség és tisztelet körében írja le „az 'imitatio Christi' fogalmának kiszélesítését,” akkor József Attila kritikai értekezése és Pilinszky *József Attila* című verse szerint melléje állítható az „athleta Christi” kiszélesített fogalma: az ember egyszerre az Emberfia és az ember fia katonája, egyszerre a mindenségé és a nyomorúságé: „figura Christi”. Mivel azonban ez József Attila szerint általános követelmény a költővel szemben, Pilinszkynek újra kell értékelnie saját helyzetét, újra meg kell küzdenie saját szerepéért. Ennek a dokumentuma a második vers: *Újra József Attila*. Ennek a versnek a rövidege is megengedi, hogy teljes egészében itt olvassuk:

*Te: bakája a mindenségnek.
Én: kadettja valami másnak.
Odaadnám tiszti kesztyűmet
cserébe a bakaruhának.*

Ennek a versnek is alaki párhuzamosságot mutat az első két sora, ám most már az elején világos a megkülönböztetési szándék. A szituációbeli szereplők és helyzetük összevetése hatására fogalmazódik meg a tettet ígérő szándék.

A te és én különbsége szinte világos az önmegértés érdekében. A baka és a kadett különbsége is érthető: a baka közlegény marad, a kadett pedig még tiszt is lehet, de még nem tiszt, még teljesületlen a pályája szemben a gyalogos közlegény eleve teljesülő pályájával.³⁰ A mindenség esetében az előző vers olvasata áthozható ide is: a tisztaság és tisztesség és tisztelet kiküzdése és megőrzése. Az előző vers köznyelvi fordulata (teszünk azzal valamit is?) viszont a költői kérdés szerepében a valami mást értelmezendően azt adja át, hogy a valami igazából a semmi.

Pilinszky háborús visszaemlékezései segíthetnek a valami más még pontosabb megértésében. „Bekerültem a háborúba, belesodródtam, s akkor kiderült, [...] a pusztulás közléről mindig végtelenül hétköznapi és kicsinyes, és a legkicsinyesebb az éhínség. Az éhezés, az irigykedés, a kínlódás leghétköznapibb gondjait éltem át...” (*Beszélgetések*, 47) A nyomorúságot. „A háború számomra valóban meghatározó élmény volt. Túl a tragikumán, megvolt a maga kegyelmi gesztusa is. [...] Itt egyrészt olyan méretű esszenciális ürességet és hazátlanságot kellett tapasztalnom, mintha József Attila skizofrén világhiánya objektívalódott volna egyetemes fokon. Másrészt az emberi közösségnek és összetartozásnak eddig nem is gyanított élménye várt rám.” (*Beszélgetések*, 65) Kegyelem a részvét a nyomorúságban Simone Weil nyomán. És kegyelem – misztikus és metafizikus – a semmiben tisztán megtapasztalni a mindenséget József Attila nyomán. Pilinszky tovább emlékezik: „...számomra a háború egy marhavagonba sűrűsödött össze, a front felé tartottunk. A népiértés kellős közepén *Bovaryné*, a *Budenbrookok*, *Thibault*-k nyomták hátizsákomat. Sorra dobáltam ki őket, mert ízetlenné, értelmetlenné váltak, míg kezembe került a lagalul meghúzódo Biblia. Véletlen ez? A legkevésbé sem, hiszen a Biblia, mint végsőkéig kiélezett mű, csak egy abszurd helyzetben, a háborúban nyerheti el igazi jelentését.” (*Beszélgetések*, 15) Azt, hogy a tiszta nyomorúság a mindenség tisztasága a Hegyi beszéd nyomán. Arra a kérdésre, hogy mi lehet fontos „Jézus tanításának megértéséhez, megéléséhez”, Pilinszky a következőt fűzte: „Nincs jogos és nincs jogtalan háború. Még önvédelmi háború sincs. Nincs – Jézus értelmezésében nincs! Az az igazság persze – és ez eléggé különös –, hogy az az ember, aki igazán nem akar ölni, elmehet a háborúba is. Az nem fog ölni. Tehát Jézus legügyletlenebb gyakorlata is hihetetlen eredményekkel jár.” (*Beszélgetések*, 258) Azaz a nyomorúság lehet a legtisztább mindenség Jézus nyomán.

Ez a misztikusan és metafizikusan nyomorúságos semmiben megjelenő mindenség az a valami más, amit a tiszta tisztí kesztyűvel finoman oda lehet adni cserébe „a bakaruhának.” Ez a vers az *ÉS* 5. oldalán jelent meg

1972. december 9-én, öt nappal december 3-a, József Attila halálának 35. évfordulója után.³¹ A baka halott. Már csak az emlékét elevenen őrző relikvia, a bakaruha adott. Ennek a halott bakának a metonimikusan elevenítő bakaruhája a költészete. „Úgy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora ... / [...] / mindenség a semmiségbe’, / mint fordítva, bennem épp e / gondolat...”³² A mindenség tiszta költészetéért odaadható cserébe a nyomorúság tiszta költészete.

63

Ezek a Pilinszky-versek elliptikusan enigmatikus voltak miatt, azaz a grammatikai követhetőség ellenére a szakítószilárdság határáig megfeszített kihívást jelentő koherencia miatt a nyelv nyomorúságának a mindenségét is leleplezik, amiért olybá hangzanak ezek a versek, mint a dadogás. Pilinszky költői nyelve kompetenciájáról a következőt tudja elmondani: „Én az anyanyelvet édesanyám szegény, beteg nővérétől kaptam, aki alig jutott túl a gyermeki dadogáson.” (*Beszélgetések*, 35, 65) Ez azonban nem zárja ki a költői kiváltságot, ezért idézi Pilinszky „Simone Weil nagyszerű definíció[ját] a költői zsenialitásról, mely szerint ‘zseni az, aki szereti az igazságot, még akkor is, ha nem jut tovább a pusztá dadogásnál.’” (*Írások*, 575) József Attila is tudja, hogy „csak a törvény a tiszta beszéd”, de mert „[a] lét dadog”,³³ aggódó szíve ellenére is az igazság tudatában áll „Isten” elé: „Roppant hegyeid dobogásában / Elvész ő gyöngye dadogása...” S ekkor ez már a mindenség tiszta nyomorúsága is.³⁴

Új Forrás 2012/6 – Tóta Péter Benedek: Hármass egyesség: Csokits, Pilinszky, Ted Hughes és József Attila

Meglepően érdekes, hogy a versfordításra vállalkozni kész Ted Hughes is belétekintett a nyomorúságot és mindenséget látni engedő József Attila-i tükörbe. A kötetnyi Pilinszky-vers fordításáért Ted Hughes *Pro Cultura Hungarica* kitüntetésben részesült 1993 októberében a londoni Magyar Nagykövetségen. A kitüntetést és a követségi fogadást Ted Hughes levélben köszönte meg az akkori nagykövetnek, Antalpéter Tibornak és feleségének 1993. november 8-án. Miután Ted Hughes külön hangsúlyozza, mennyire értékeli Pilinszky Jánoshoz fűződő barátságát, amiért életét kiváltságosnak tekinti, s ami igen mély nyomokat hagyott benne, még a következőket írja: „...a modern magyar költészet általában is különleges jelentőségű volt számomra. Szíves figyelmébe ajánlva mellékelem azt a rövid előszót, amelyet József Attila új fordításához készítettem.”³⁵ Ted Hughes azonban József Attilát sokkal korábban ismerte meg; sőt korábban ismerte meg József Attilát, mint Pilinszky Jánost vagy Csokits Jánost.

Ted Hughes egy korai 1956-os levelében azon tanakodik, hogy milyen lehet az élet Magyarországon (*Letters*, 33). A levelet nővéreinek, Olwyn Hughesnak írja, aki 1952 óta Párizsban élt és ekkor a magyar alapítású Martonplay Ügynökség³⁶ munkatársa volt (*Letters*, 20). Ted Hughes irodalmi érdeklődésű nővére (*Letters* 20) az emigráns magyarok körében juthatott

hozzá egy könyvhöz, amelyet elküldhetett öccsének. Ez a következő, 1955 novemberében megjelent kiadvány lehetett: *Hommage à Attila Jozsef par les poètes français* Tristan Tzara előszavával.³⁷ A hatás nem is maradt el: „Ami az Attila-fordításokat illeti, azt hittem, az már fix. Három változatban várok szó szerinti fordításokat. Akár egy harmincas válogatás is megtenné. Persze reménytelen, hogy ezzel pénzt keressen az ember, mégis megérné. [...] szeretnék valamit, mégpedig olyasmit szeretnék, ami egészen más, mint szinte az egész modern angol versírás tompa közepszerűsége – amivel egyébként sem érzem a legcsekélyebb közösséget sem. [...] Engem legalább annyira érdekel az Attila-vállalkozás, mint téged.” (*Letters*, 34)

A költőként és műfordítóként kezdő Ted Hughes programlevelét azonban semmi nem követi az Attila-ügyben harminchárom éven át. Egy 1989. október 9-i keltezésű levélben bukkan fel újra Attila. Ted Hughes egykori egyetemista barátja, Lucas Myers küldeményére válaszol: „Megkaptam a folyóiratot az Attilával. Azt hiszem, remek darabok. Ezek a legjobbak, amiket valaha láttam.” (*Letters*, 565) Ted Hughes a levél záradékában Lucas Myers feleségéhez, Vadas Ágneshez³⁸ fordul: „Ági, milyen érzés látni, hogyan mállik szét a Nagy Birodalom – és hogy Magyarország ott kezdheti, ahol abba hagyta? Mintha ez az egész igazán nem lett volna más, csak egy kísérteties hiba. Micsoda világ; halandzsá & téboly & majomkodás!” Ted Hughes szavai mintha az 1955-ös francia József Attila-kötet Tristan Tzara által írt előszavának egy részletét visszhangoznák: „Ma Attila sugárzó arca felemelkedik, hogy poszthumusz győzelmet ünnepeljen, országa győzelmét az eszméletvesztés és sötétség fölött, hogy összegyűjtse népének a nagylelkűség gyümölcsét.” (Tzara, 8)³⁹

Az Attilát Ted Hughesnak szállító szóban forgó 1989-es folyóirat a *Delos* volt.⁴⁰ A Lucas Myers és Vadas Ágnes által lefordított versek: *Tiszta szívvel, Medáliák 1-12, A hetedik, Medvetánc, Mama, Kései sirató, Judit, Születésnapomra, Ime, hát megeltem hazámat*. Évekkel később, 1994. január 20-án Lucas Myers és Vadas Ágnes újabb fordításai jelentek meg: *A cipő, A város peremén, Óda, Eszmélet, A Dunánál, Ajtót nyitok, A bűn, Ki-be ugrál a két szem[sic!], Magány, Thomas Mann üdvözlése, Karóval jöttél, Születésnapomra*.⁴¹ Ted Hughes ezeket az angol változatokat ismerhette, mielőtt előszót írt volna József Attilához 1994. nyarán, amikor Lucas Myers és Vadas Ágnes még két versfordítását ismerte meg: *Anyám, Külvárosi éj*.⁴²

Ted Hughes *József Attiláról* írt előszavából megtudjuk, milyennek ismerte meg őt.⁴³ „Természete minden íze átjárja minden egyes versét.” József Attila így „küzd mindvégig [...] őszinte elszántsággal és ellenállhatatlan vonzerővel.” Mivel egyszerre „szenvadásba zárt gyerek és felnőtt, aki a kín megértéséért küzd, küzd, hogy felnyíljon a szenvedés zára, és felnőni kényszerítse a gyereket.” Ezt „az őseredeti képpalkotó gyereket rendkívüli

találékony, zsenialitás, spontaneitás, pontosság és frissesség jellemzi”. Ted Hughes szerint József Attila „koraérettsége csodaszámba megy: gondolatossága, zeneisége, változatossága mozarti gazdagságú.”⁴⁴ Képköltészetét „ősi” vonások jellemezték: „másvilági függetlenség és különös fény, démoni, ezerarcú, pontosan leírt alakok, különös nyomorúsággal telt, borzasztó szemekkel, ütközésekkel”. Minden „eleven emberi és szürreális, [...] a súlyos pszichológiai zavar és a nyilvánvaló haláltusa nem különböztethető meg a nyers komédiától.” Alakjai „kínos öntudattal és mégis öntudatlanul élnek,” kiszolgáltatottak „a felbomló elme egzisztenciális válságának, ami nap mint nap, évről-évre egyre romlik, [...] mintha már el is jött volna a halál.” József Attila „verseinek olvasása hasonlíthat arra, hogy figyelünk valakit, aki egy matematikai feladványt old meg teljes erőből [...] csak hogy a versek soha nem matematikai feladványok [...] ez inkább élet-halál kérdése” miközben „olthatatlan, vigasztalan [...] kiszolgáltatottságát végzetesen furcsa, vad jókedv, sőt öröm ellenpontozza.” (AJ 3-4)

Amikor a József Attila-i verstapasztalatot az előszava megírásakor hatvanhárom éves Ted Hughes a matematikai feladatmegoldás közelébe helyezi el kísérletképpen, akkor megmagyarázhatatlanul közel kerül magához a huszonegy éves József Attilához, aki a versírásról így nyilatkozik: „Ha kezembe veszem a tollat, tudom, hogy pontosan megoldandó matematikai egyenlet előtt állok s hogy ezt a vállalt, illetve szervezetem és fene tudja milyen erő által diktált studiumot a legpontosabban kell megoldani.” (JAL 128) Ugyanakkor idézzük fel, hogy Ted Hughes tizenhét évvel korábban Pilinszky János versei kapcsán a versfordítás egyik tényezőjéről ezt a megjegyzést tette: „Az eszmék fejlődésének zenéje [...] mindenütt evidens, mint egy számtani haladvány, és ezt le lehet fordítani.” (*Beszélgetések*, 152) Azaz meg lehet oldani. Mindazonáltal elgondolkodtató a jelenség, hogy a hatvanhárom, a huszonegy és a tizenhét is hárommal osztható, valamint hogy Ted Hughes, Pilinszky János és József Attila szintjeinek mélyrétegében a matematikai megközelítés legalább analógiás módon egyaránt érvényesül.

Egészében véve az a nagyon érdekes, hogy se Csokits János, se Pilinszky János, se Ted Hughes nem fedte fel sem egyikük, sem másikuk előtt azt, hogy József Attila-élményük mélységesen meghatározza költői létüket. Ezért marad ismerve is ismeretlen a köztük lévő egység.

...hallgatóg mélye

Képzeld el, miként ábrázolhatnánk az iménti tanulmány szereplőinek személyes viszonyrendszerét!

Csokits János és Ted Hughes kölcsönösen kommunikál emberileg és költőileg. Csokits János és Pilinszky János is kölcsönösen kommunikál emberileg és költőileg. Pilinszky János és Ted Hughes szintén kölcsönösen kommunikál emberileg és költőileg. Az én képzeletemben ez a viszonyrendszer egy egyenlő oldalú háromszöggé jelenik meg. Ez az ő beszédes háromságuk.

Ugyanakkor Csokits nem beszél a másik kettőnek arról, miért és hogyan fontos neki József Attila. Pilinszky sem beszél a másik kettőnek arról, miért és hogyan fontos neki József Attila. És Ted Hughes sem beszél a másik kettőnek arról, miért és hogyan fontos neki József Attila. Az én képzeletemben ez az egyenlő oldalú háromszög csúcsaiból kiinduló szögfelvezőknek a háromszög belsejében, annak a mélyén, egy közös pontban történő találkozása. Ez az ő kimondatlanság miatt ismeretlen egységük hallgatag mélye.

Csokits János, Pilinszky János és Ted Hughes beszédes hármas egységének hallgatag mélyén tehát József Attila a titokzatos közös nevező. Igazi *névvárás*: az egymás számára nem idézett, de egyénileg mégis megidéződött, már-már mágikussá, mitologikussá váló név. Akarva-akaratlan, tudva-tudatlan, kimondva-kimondatlan – Csokits János, Pilinszky János és Ted Hughes egyéni és közös működésének József Attila így mozdulatlan mozgatója. –ja. JA!

* Ezt a munkát az OTKA 105084 K azonosítóval nyilvántartott *Pilinszky angol tükörben* című pályázati kérelmem 2012. február 20-i benyújtása után kezdtem el. Munkám részleteit megbeszéltem a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolája keretében tartott *Poétika (történet és elmélet)* című (BK-DK-059) óránon résztvevő hallgatókkal, jelesül Bartha Andreával, Káplár Andrásal, Lesti Judittal, Németh Tamással, Varga Viktorral és Zsuppán Klaudiával. Figyelmes közreműködésüket tisztelettel köszönöm!

¹ János Pilinszky, *Selected Poems*, translated by Ted Hughes and János Csokits, introduced by Ted Hughes, Manchester, Carcanet New Press, 1976, és János Pilinszky, *The Desert of Love: Selected Poems*, translated by János Csokits and Ted Hughes, introduced by Ted Hughes, with a memoir by Ágnes Nemes Nagy, London, Anvil Press Poetry, 1989. *Angol versek*, Jotischky László beszélgetőtársai Csokits János, Pilinszky János és Ted Hughes, hangfelvétel, BBC, 1976. augusztus 31., (hivatkozás: Hangfelvétel, oldalszám.) in Pilinszky János, *Beszélgetések*, szerkesztette, a szöveget gondozta, a mutatókat és a jegyzeteket készítette, az utószót írta Hafner Zoltán, Budapest, Századvég Kiadó, 1994, 152-158. (Hivatkozás: *Beszélgetések*, oldalszám.) Csokits János, *Pilinszky Nyugaton: A költő 32 levelével*, Budapest, Századvég Kiadó, 1992. (Hivatkozás: *Nyugaton*, oldalszám.) Czigány Lóránt, *Pilinszky Nyugaton: Kiegészítések Csokits János könyvéhez* és Csokits János, *Pilinszky Nyugaton: Néhány adalék Czigány Lóránt közleményéhez in Kortárs*, 37(1993)10: 1-24 és 84-87.

² A kapcsolat itt feltételezett kezdetét korábbra kellene talán helyezni Csokitsnak az 1976-os Jotischky-féle hangfelvételen tett kijelentése alapján, miszerint „harminc év óta” kísérte figyelemmel Pilinszky költészetét, azaz körülbelül a *Trapéz és korlát* 1946-os megjelenése óta (Hangfelvétel, 157). Mindemellett érdekes, hogy Pilinszky *Trapéz és korlát* (1943), Ted Hughes *Acrobats* (3. sorában „trapeze”) és Csokits *Holtpont* („Légtornász a két trapéz között...”) című verse alapvető situációs rokonságot mutat. Csokits Ted Hughes nővérétől, a Párizsban működő magyar alapítású Martonplay nevű, kulturális programokat szervező ügynökségnél dolgozó Olwyn Hughestől kapta meg az 1960-ban megjelent *Lupercal* című kötetet, amelyben az *Acrobats* megjelent. Ez indította el Csokitsot,

s mikor 1960-ban Angliában járt, meglátogatta Ted Hughest és Sylvia Plath, akikkel beszélgetve szóba került Pilinszky is (*Nyugaton*, 11-12).

³ In *Kortárs*, 39(1995)10: 14-26., újraközölve in Csokits János, *Egy tükör cserepei: Esszék, tanulmányok*, Budapest, Nap Kiadó, 2006, 299-324. (Hivatkozás: *Cserepei*, oldalszám.)

⁴ Csokits János, *Látogatás egy égitesten: Válogatott versek 1948-1990*, Szombathely, Életünk Könyvek, 1991, 126-127. (Hivatkozás: *Látogatás*, oldalszám.)

⁵ Ted Hughes, *Letters*, Selected and edited by Christopher Reid, London, Faber, 2007, 351. (Hivatkozás: *Letters*, oldalszám.) A Ted Hughes levelezéséből közölt szövegeket Tóta Péter Benedek fordította. A *Látogatás* anyagának első kiadása: Csokits János, *Látogatás egy égitesten: Válogatott versek 1948-1984*, Boston, Mass., Koncz Lajos kiadása, 1988.

⁶ Csokits János és Ted Hughes levelezését az amerikai Emory University, Atlanta, GA, MARBL gyűjteményében őrzik. <http://findingaids.library.emory.edu/documents/hughes-csokits895/>

⁷ Csokits János levele Dr. Jászai Gézának, műnsteri művészettörténésznek, Tata, 2001. III.

28. Lelőhelye: Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Leltári száma: 2011.20.1. Tóta Péter Benedek zárójeles betoldásával. Köszönöm Komáromi Csaba, a Kézirattár tudományos munkatársa segítségét.

⁸ Ezen a ponton kell megemlékeznünk arról a versről, amelynek Csokits János azt a címet adta, hogy *Utolsó üdvözet Ted Hughesnak*, és amelynek dátuma „1998. Halottak napja” (Csokits János, *Sötétedés: Válogatott versek 1951-2008*, Budapest, Nap Kiadó, 2008, 126. [Hivatkozás: *Sötétedés*, oldalszám.]).

*Férfi is szülhet.
Hasadban hordtad
Holdnál öregebb
első anyádat,
léted kínjával
világra hoztad:*

*hideg istennő,
aki holtodban,
hogy veled élhess,
néma homállyal
magához ölelt.
Otthon vagy megint.*

Ted Hughes 1998. október 28-án halt meg, az első felesége, Sylvia Plath születésnapja, október 27-e másnapján, egy nap híján kilenc hónappal az életének utolsóként kiadott verseskötve megjelenése után (Ted Hughes, *Birthday Letters*, London, Faber, 1998, január 29. Magyarul: *Születésnapi levelek*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2001.), s ilyen értelemben úgymond kihordta halálát. A kötet versei a feleségről és a feleséghez szólnak, közös életükbe vezetnek vissza, haza. A férj a feleség vallomások költészetének ihletével azt új életre kelti, így az asszony mintegy első anyaként szerepel, ugyanakkor újra is szüli a feleségét, hogy majd a betű holtában lelkiileg vele új életet éljen. Az, hogy a férj mintegy hasában hordta az asszonyt, talán úgy érthetőbb, ha figyelembe vesszük a magyar „has” egyik angol megfelelőjét – „stomach” –, ami az emberi ész, elme, értelem, érzelem, akarat, indulat centrumát képletesen fejezi ki, s így metonimikusan utalhat a megértésre, beleérezésre, átvitven a szülésre is. Ami pedig ebben a versben a címmel és a dátummal együtt történik, arról a „h”+magánhangzó kapcsolatok mondanak a legtöbbet. Ez a hangtani jelenség ebben a kompozícióban 14-szer fordul elő a megemlékezésre okot adó személy nevétől a megemlékezés napja dátumáig. A „h” a hangszalagok közötti résben kilégzéssel képzett zöngétlen hang. Mintha annak lennének tanúi, hogy Ted Hughes kileheli a lelkét, miközben a megemlékező költő a kilehelt lélektől ihletet kapna, s a mitikussá vált halottra sámánszerűen ráolvasná az életében őt jellemző jegyeket. Az ember kimúlásának ilyen formájú megemlékezése el nem múló társ-teremtés.

⁹ Levélben 1970. augusztus 9-én erről ír Domokos Mátyásnak, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjének, és a vers így jelenik meg a *Nagyvárosi ikonok* című kötetben, 1970-ben. (Pilinszky János *összegyűjtött levelei*, szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta Hafner Zoltán, Budapest, Osiris Kiadó, 1997, 259-260. [Hivatkozás: *Levelek*, oldalszám.]

68 ¹⁰ *Vigília*, 23(1958)12: 735. Az itt közölt versek a szerkesztés sorrendjében: *Kétféle, A harmadik, Egy arckép alá, Agonia christiana, Félmult, Hideg szél*.

¹¹ MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 f. 15v. Köszönöm Bakó Diána és Horányi Károly kutatótermi felügyelők segítségét.

¹² MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 f. 15r.

¹³ MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 f. 15v.

¹⁴ Pilinszky majd később olvashat jegyzetet ennek a negatívra vált viszonyra pozitív előhívásáról: „Két rab szomszédos cellákban kapcsolatot terem egymással úgy, hogy átkopognak a falon. A fal választja el őket egymástól, de ugyanakkor ugyanaz a fal teszi lehetővé, hogy kapcsolatba lépjenek. [...] Minden válaszfal kapocs.” Simone Weil, *Jegyzetfüzet*, Fordította Bárdos László és Jelenits István, h.n., Új Mandátum Könyvkiadó, (1993), 88. (Hivatkozás: *Jegyzetfüzet*, oldalszám.)

¹⁵ MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 ff. 9-14., [15.], 16-20.

¹⁶ „Lánylétére is úgy érezte most magát, mint a szökevény katonák.” (MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 f. 12r). És „Hosszú haja nedvesen tapadt az arcához, s kabátja is szenttelen ráncokat vetett, akár a fiúké.” (MTAK Kézirattár Ms. 5936/40 f. 13r.) Vö.: Pilinszky János, *Publicisztikai írások*, szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette, az utószót írta Hafner Zoltán, Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 96. (Hivatkozás: *Írások*, oldalszám.)

¹⁷ Például Vianney Szent János.

¹⁸ *József Attila levelezése*, összeállította H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Stoll Béla, Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 72. (Hivatkozás: JAL oldalszám.)

¹⁹ Csokits János férfihangra komponált *Tizenkét ének* című ciklusa József Attila kulcsszavait visszhangozza: Törvény, tiszta szó, rend, igazság, csillagok, semmi, és „száraz füvek közt / szellő szösmötöl.” (*Látogatás*, 45-65).

²⁰ József Attila, *A város peremén*

²¹ Csokits János, *Kő (Látogatás, 100)*.

²² József Attila, *Ime, hát meglettem hazámat...*

²³ Hogy mit láthatott Pilinszky János a József Attila által nyújtott tükörben, azzal már többen is foglalkoztak. Beney Zsuzsa, *Csilaghalóban: József Attila hatása Pilinszky János költészetére*, in Beney Zsuzsa, *Ikeratanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 5-48. Beney Zsuzsa, *Idegen vagy szegény: Pilinszky János két József Attila-verséről, Pannonhalmi Szemle*, 1(1993)3: 91-99. Tarján Tamás, *Pilinszky János: 'József Attila' és 'Újra József Attila'*, in Reményi József Tamás és Tarján Tamás, *Magyar irodalom: 1945-1995 - Műelemzések*, Budapest, Corvina, 1996, 44-46. Schein Gábor, *József Attila kései költészetének hatása Pilinszky János korai lírájában*, in Schein Gábor, *Poétikai kíséreltet az Újhold költészetében*, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998, 163-177. Beney Zsuzsa, *'Én: kadettja valami másnak': Pilinszky János és József Attila*, in *Senkiföldjén: In memoriam Pilinszky János*, Válogatta, szerkesztette, összeállította Hafner Zoltán, Budapest, Nap Kiadó, 2000, 198-207. Hafner Zoltán, *Pilinszky József Attila-élménye*, in *Véges végtelen: Isten-élmény és Isten-hiány a XX. századi magyar költészetben*, szerkesztette Finta Gábor és Sipos Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 175-182. Horváth Kornélia, *Az én költői alakváltozatai: versbeszéd és textualitás (József Attila, Rimay János, Pilinszky János)*, in Horváth Kornélia, *Irodalom, retorika*, Budapest, Editio Princeps Kiadó, 2009, 137-165.

²⁴ *Nők Lapja*, 23(1971)47: 13. A közreadott versek a szerkesztés sorrendjében: *Mégis nehéz, Egyenes labirintus, Én nem számítok, Milyen felemás, Telehold, Azt hiszem, Amiként kezdtem, József Attila, A tékozló fiú keresése, Elég*.

²⁵ Tüskés Tibor, *Pilinszky János alkotásai és vallomása tükörben*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 220. (Hivatkozás: Tüskés, oldalszám.)

²⁶ Valószínűsíthető belső arányai feltüntetésével a következő ötsorosakat találtam. A 2 sor + 3 sor osztatúakat: *Amiként kezdtem, Rongyaidban és kitarva, József Attila, Nyitás, Sirkövemre, Zárójelben*,

Műtárgy. Az egyébként 2 és fél sor + fél és 2 sor osztású *Passió* is [első és második részének szótag-száma (21 + 33) arányukban (az egyszerűsített 7-et és 11-et tekintve), vagy inkább durva – mert az előbbi egyszerűsített arány 3-mal történő osztása után kapott 2,33-at és 3,66-ot drasztikusan lefelé kerekített – megközelítésben mérlegelve] a „2” + „3” osztat kategóriájába tartozhatna, de ez egyébként meg is felelhetne a vágóhídi történéseknek, végül arról sem feledkezve meg, hogy a 2,33 és a 3,66 is véget nem érő tizedestört. Két vers 3 sor + 2 sor osztatú: *Körkép hattýudallal, Mind a ketten*. Két újabb vers pedig 1 sor + 4 sor osztatú: *Kárhozat, Sztavrogin elköszön*. Ez utóbbi két esetben azonban megfontolható, hogy a *Kárhozat* esetében a semmi és a világ 2 soros oppozícióját 3 sorban nagy értékű semmiségek követik, illetve hogy amikor Sztavrogin elköszön, az utolsó 3 sorban szereplő rózsza képe leválasztja az első 2 sort. Általában tehát abban nyugodhatnak meg, hogy Pilinszky János kimutathatóan 2 és 3 soros elemekből illeszti össze 5 soros verseit. A 2 – 3 – 5 számsor a Fibonacci-sorként is ismert arany metszés kezdete. Az arany metszés művészetekben megmutatkozó szerepéről 1971-ben Lendvai Ernő zeneteoretikus írt monográfiát: *Bartók költői nyelve* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó). Mindehhez itt Pilinszkytól a következőt idézhetjük: „Se Bartók zenéjét, se József Attila költészetét nem érzem kísérletinek, hanem a művészi kockázat lélegzetelállító remekének.” (*Írások*, 309)

²⁷ Vö.: József Attila, *Hangya*. L. még: Korzenszky Richárd, OSB, *A fiatal József Attila világrészése: A 'Hangya' című költeményről*, in *Vigilia*, 55(1980)10: 689-693.

²⁸ József Attila, *Az Istenek halnak, az Ember él: Tártyi kritikai tanulmány Babits Mihály verseskötetéről* in József Attila, *Tanulmányok és cikkek 1923-1930 Szövegek*, Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 225. Tóta Péter Benedek kiemeléseivel.

²⁹ József Attila, *Ars poetica*

³⁰ Pilinszky 1944 novemberében vonult be karpaszományos tüzérnek (Tüskés, 80). A karpaszományos megkülönböztetés a versbeli szótagszám kívánta kompromisszum miatt megfeleltethető a kadétságának. Ők finom, kellemes és kényelmes viseletet biztosító glasze kesztyűt hordtak. (Édesapám, Tóta József közlése, aki maga is karpaszományos volt akkor.)

³¹ Az itt közölt versek a szerkesztés sorrendjében: *Visszavonom, Zárójelben, Summa, Tabernákulum, Mi és a virágok, Újra József Attila, Szabadulás*.

³² József Attila, *'Költőnk és Kora'*

³³ József Attila, *Óda*

³⁴ Kommentárként ide kívánczok két idézet Csokits János egy-egy leveléből, amelyeket Dr. Jászai Géának írt. Pilinszky „a század egyik legjelentősebb költője volt, – nemcsak magyar viszonylatban, és [...] talán a legtisztább lelkű költő, akivel valaha találkoztam.” (Tata, 2000. X. 17.) „Pilinszky valóban nagy költő, szerencsém volt, hogy személyesen is megismerhettem: tiszta, ártatlan lélek volt, de nem naiv; intellektuálisan igen magas szinten gondolkodott...” (Tata, 2001. I. 3.) Lelőhelyük: Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Leltári száma: 2011.20.1.

³⁵ Ted Hughes levelét Gömöri György mutatja be és közli: *The Hungarian Quarterly*, Vol. 52, No. 202-203, Summer-Autumn 2011, 138-139. A levélrészletet Tóta Péter Benedek fordította.

³⁶ A Marton színházi ügynökséget Marton Sándor alapította a 20. század elején, Budapesten. Később Bécsben, Párizsban és New Yorkban is létesítettek irodát. A *Jelenkor* 46(2003)1: 84. 2. jegyzete alapján.

³⁷ *Homage des poètes français à Attila Jozsef / Introduction de Tristan Tzara ; Adaptations d'après les traductions du hongrois de Albert Gyergyai, Claire et Ladislav Gara, Paris, Pierre Seghers, 1955. (Hivatkozás: Tzara, oldalszám.)*

³⁸ Vadas Ágnes hegedűművésznő 1956-ban Budapestről Párizsba menekült, itt találkozott ő és Lucas Myers, akivel később összeházasodott. (*Letters*, 35) L. még: <http://www3.sympatico.ca/mighty1/personal/agnes.htm>, <http://sharkreef.org/author/agnes-vadas/>

³⁹ Tristan Tzara 1956-ban felemelte szavát Magyarország szabadsága érdekében, de a Francia Kommunista Párt elhallgattatta. Az idézett részletet Tóta Péter Benedek fordította.

⁴⁰ A kérdéses szám (*Delos*, Double Issue Volume II, Numbers 2 and 3, Summer-Fall, 1989) adataival, köztük Lucas Myers előszavának (85-87) és a Lucas Myers és Vadas Ágnes által fordított Attila (88-102) adataival Ted Hughesnak a londoni Faber kiadónál megjelent levelezéskötete nem szolgál. Az adatok megszerzésében segített Kenneth Nyirady, a washingtoni Kongresszusi Könyvtár európai osztályának szakreferense, valamint Michael Zeliff, a *Delos*t kiadó University of Maryland, College Park könyvtárosa. Közreműködésüket köszönöm.

70

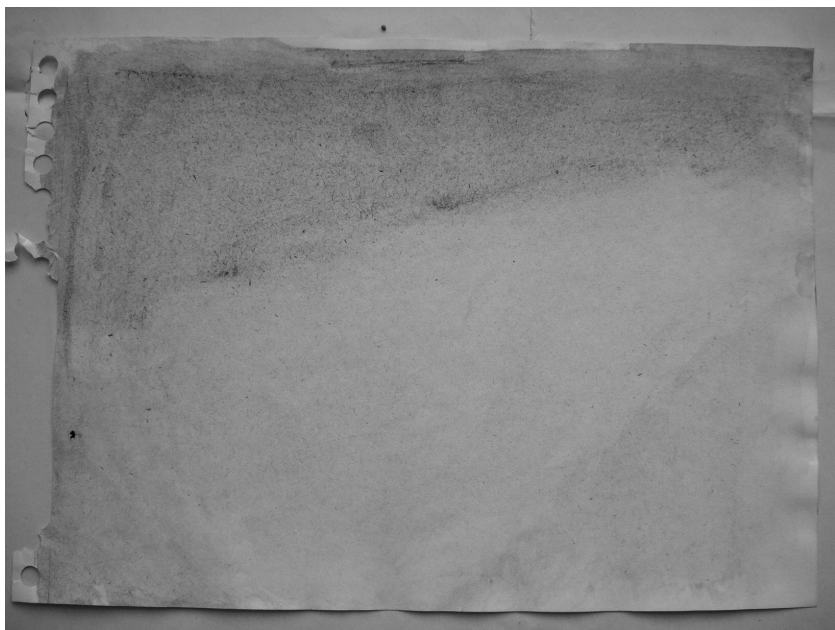
⁴¹ Daniel Weissbort and Arvind K. Mehrotra, eds., *Periplus: Poetry in Translation*, New York, Oxford University Press, 1994. Lucas Myers előszava, 9-13; József Attila-versek, 14-36.

Ennek az anyagnak a megszerzésében segítségemre volt Schandl Veronika, a PPKE BTK Angol-Amerikai Intézetének tanára washingtoni ösztöndíjas ideje alatt. Segítségét nagyon szépen köszönöm.

⁴² *The Hungarian Quarterly*, 35(1994)134: 5-8.

⁴³ Ted Hughes, *On Attila József*, *The Hungarian Quarterly*, 35(1994)134: 3-4. (Hivatkozás: AJ, oldal-szám) Az előszó részleteit Tóta Péter Benedek fordította.

⁴⁴ Megdöbbentően közel kerül ez a részlet Pilinszkynek a József Attila halála huszonötödik évfordulójára írt megemlékezésében olvasható alaphasonlatához. „Mozarti tehetség volt: a legbonyolultabb és a legegyszerűbb, a legmélyebb és a legtörékenyebb, a legsúlyosabb és a legáttetszőbb.” (*Írások*, 263)

A hajnal-piszkos fényben, az év legnagyobb havazásában
Két kék-sötét őz állt az úton, riadtan.

Épp akkor látogattak el az én dimenziómba,
Amikor odaérkeztem.

Ted Hughes 71

Ide plántálták két-három éves titkos őzségüket,
Áttetszően, a hóhangyás, különös látomásomba

ŐZEK

És a folyamatos széthullás szélén egyensúlyozva
Engem bámultak. Néhány másodpercig

Azt hittem, az őzek engem várnak,
Hogy emlékeztessenek a jelszóra, és a jelre,

Melytől a függöny fellebbent egy pillanatra
És a fák nem fák voltak többé, és az út
sem út

Az őzek értem jöttek.

Aztán bevetették magukat a sövénybe, ágaskodva
Nekilódultak
Lefelé a lankán a hó-magányos mezőre

A fák sötétje felé – végül kavarogva,
Mintha siklórepülésben, beleszálltak

A lobogva forró nagy pelyhekbe.
A hó elnyelte őket, ahogy a közeli patanyomokat is hamarosan,

És hajnali jelenésüket
Visszazökkentette a hétköznapiakba.

A Syllabux Kiadó gondozásában jelent meg Ted Hughes *Prometheus on his Crag – Prométheusz a sziklán* című versciklusa kötetbe foglalva, kétnyelvű kiadásban, Lázár Júlia fordításában, a versek mellé Horváth Dávid fotográfiáival.

72 Kántás Balázs

TÚL SOK MINDEN EGY KÖNYVBEN

Ted Hughes

Prométheusz a sziklán

Első ránézésre ígéretes, külsőnében és tartalmában is gazdag kötet van dolgunk. A tény, hogy a 20. század talán legjelentősebb angol költőjének egyik eddig magyarul ismeretlen versciklusa könyv alakban megjelent, már maga is irodalomtörténeti kuriózum, s gazda-

gítja műfordítás-irodalmunkat, mindazonáltal érdemes e könyvet közelebbről is megvizsgálni.

A *Prométheusz a sziklán* a jól ismert antik görög mítoszt dolgozza fel huszonegy, nagyrészt rövid versben, különböző távlatokból, költői látomás-ként jelenítve meg a leláncolt istent, akinek visszanyerő belső szerveit a keselyűk újra és újra kitepik. Lázár Júlia fordításai mellett az angolul tudó olvasók számára szerepelnek az eredeti szövegek, melyek által a kötet a műfordítások iránt érdeklődő befogadók számára ugyancsak érdekes irodalmi csemege lehet. De milyenek is közelről megnézve Lázár Júlia fordításai?

A huszonegy rövid vers magyarul mindenképpen nagy nyelvi erővel, közhelyesen szólva *versszerűen* szólal meg, technikai probléma tehát nincs velük. Lázár Júlia az esetek többségében pontos, a szöveget formai-tördelési szempontból követő magyar fordítást kínál nekünk, ám fordításai helyenként a halálpontos magyarítás mellett mintha az átköltés/félrefordítás irányába is elmozdulnának. Talán a ciklus egy versének kiemelésével szemléltethetjük, mondjuk példának okáért a ciklus 16-os számot viselő költeményével:

Prométheusz a sziklán

Az emberektől távol

Nem mondhatja el, hogy büntetik,

Mert ellopta a föld agyagját, menny tüzét.

A beleit engedi át

Naponta

A szárnyas Élőhalálnak, csak embert ne bántson.

Láncra verve fekszik
A Hegyen,
a Mennybolt alatt,
FIZET
Az emberektől távol nem mondhatja el,

73

Hogy nem tartoznak semmivel.

Prometheus On His Crag

*Too far from his people to tell them
Suffers out his sentence
For having robbed earth of clay and heaven of fire*

*He yields his own entrails
A daily premium
To the winged Death In Life, to keep it from men.*

*He lays himself down in his chains
On the Mountain,
under Heaven,
as THE PAYMENT –*

Too far from his people to tell them

Now they owe nothing.

Új Forrás 2012/6 – Kántás Balázs: Túl sok minden egy könyvben
Ted Hughes Prométheusz a sziklán

Amennyiben megfigyeljük Lázár Júlia magyarítását és Ted Hughes eredeti szövegét, láthatjuk, hogy a fordító bizony-bizony értelmez, adott esetben átértelmez bizonyos sorokat. Az *earth of clay* és a *heaven of fire* frázisok nem feltétlenül jelentik a *föld agyagját* és a *menny tüzét*, sokkal inkább fordítva, s a költő talán az eredetiben nem véletlenül fordította meg a birtokviszonyokat. Úgy gondolom, a fordítónak erre ügyelnie kellett volna. Az, hogy (Prométheusz) *a beleit engedi át naponta a szárnyas Élőhalálnak*, ugyancsak nem egészen pontos fordítása a *He yields his own entrails a daily premium to the winged Death in Life*, hiszen itt az angolban körülbelül arról van szó, hogy *Naponta jutalomként adja saját bensősegeit a szárnyas, életben megtestesülő halálnak*, mely mindenképpen többletet hordoz a magyar szöveghez képest. A *he lays himself down in his chains* sor ugyan magában foglalja, hogy Prométheusz *láncra verve fekszik*, azonban ez a sor sokkal inkább olyasmit jelent, hogy *kiteríti magát láncra verve, teste láncai között megfeszül* stb., amelyet a

fordító véleményem szerint kissé leegyszerűsítve intéz el. A *PAYMENT* – mint kapitálissal kiemelt kulcsszó a versben a *FIZET* igével kerül magyarításra, mely ugyan szemantikailag magában foglalja a vezeklést, büntetést, érdemes volna azonban ezt a nem anyagi értelemben vett fizetést a *BŰNHŐDIK*,
74 *VEZEKEL*, *FELEL* igék valamelyikével hangsúlyozni, hiszen az angol főnév olyannyira jelent pénzzel való fizetést, mint cselekedeteinkért való megfizetést. A *heaven* hol *menny*, hol *mennybolt* a versben, talán a szóisméltés elkerülése végett, ám a *menny* mintha mindenképpen a keresztény mitológia istenére utalna, holott elég volna e szót egyszerűen *égboltnak* fordítani, hiszen köztudottan jóval a kereszténység előtti, pogány antik mítoszról van szó a versekben, ahol az *égbolt* ugyancsak a természetfeletti, az istenek lakhelye, s az *égbolt* szó korántsem terhelt a zsidó-keresztény kultúrkör monoteista szemantikájától. Összességében ugyanezekkel a meglátásokkal jellemezhetnénk Ted Hughes mind a 21 versének Lázár Júlia-féle magyar fordításait, aki, bár kiváló műfordító, olykor mintha önkényesen elszakadna az eredeti szövegtől, olykor pedig mintha – kissé következetlenül – szolgálai hűséggel ragaszkodna az angol frázisok eredeti értelméhez. Magyar szövegei működnek, mint versek, ám mintha nem döntené el egyértelműen, hogy fordít vagy pedig interpretál, adott esetben átkölt, nem balanszírozik kellő óvatossággal a két szélsőség között, hanem adott versen belül is szélsőségekbe csap át.

Ami Horváth Dávid kiváló fotóművész szocio-fotográfiáit illeti, úgy gondolom, egyértelmű a koncepció bárki számára, mely szerint a kötet szándéka szerint a Prométheusz-versek mellé applikált komor, fekete-fehér, szenvedő, megnyomorított embereket ábrázoló fotográfiák az általános emberi szenvedést akarják megjeleníteni, azt sugallva Ted Hughes látomásos versei mellett: mind Prométheuszok vagyunk a sziklán, nap mint nap szenvedünk, mind-mind valamilyen formában napra nap átéljük ugyanezt. A koncepcióval önmagában nincs is semmi baj, véleményem szerint csupán annyi, hogy túlzottan is egyértelmű... Nem kapunk többet, mint szenvedést megéneklő versek mellé szenvedő embereket ábrázoló fotókat, s e túlzott egyértelműség mintha egy kissé kiüresítené az egész kötet mondanivalóját, túlzottan konceptuálissá téve az egyébként jeles költő, műfordító és fotográfus hármának könyv formában való színrelépését.

Úgy gondolom, hogy a modern angol mitikus költészet talán legkiemelkedőbb alakjának versciklusa, illetve az antik Prométheusz-mítosz ilyen költészet általi költői parafrázisálása, leszámítva az általános emberi szenvedés igencsak tág szemantikai tartományát, vajmi kevés rokonságot mutat a Horváth Dávid-féle, egyébként a maga műfajában kiemelkedő szocio-fotográfiával, épp ezért, bár a vállalkozás dicséretes, az eredmény igencsak töredékes. Mindehhez még hozzájön D. Rácz István, egyébként ugyancsak jeles

modern angol irodalommal foglalkozó irodalomtörténész, a Debreceni Egyetem docensének kissé legitimáló hangnemű, talán túlzottan részletes utószava Ted Hughes munkásságáról, a *mythic poetry* nevű irodalomtörténeti irányzatról, valamint Lázár Júlia műfordítói vállalkozásáról és Horváth Dávid szocio-fotográfiáinak elemzésével. Amit ennyire magyarázni 75 kell, s amit ennyire megmagyaráznak egy terjedelmes utószó erejéig, azt hogyan értelmezze tovább a maga módján, a maga horizontjából a mindenkori olvasó?

A kötet végére érve már nem is igazán tudjuk, hogy kétnyelvű verseskötetet, fotográfiai albumot, vagy pedig fotókkal illusztrált verseskötetet tartunk a kezünkben, s így a könyvészeti szempontból egyébként kifejezetten szép, igényes kiadvány azt a benyomást keltheti bennünk: ez így együtt, ebben a formában túl sok, talán kissé még erőltetett is, és bár esztétikai értelemben jó műveket tartalmaz, az egymás mellé appllikált művek – versek, versfordítások és fotográfiák nem egészen illenek össze, nem képeznek szerves egészet. Mondhatnánk, a vállalkozás sokat akar markolni, de sajnos jelen formájában keveset fog...

Mindennek ellenére örülhetünk, hiszen huszonegy, magyarul eddig nem ismert vers kritizálható, de ettől függetlenül azért minőségi, versként is működőképes fordításával bővült az amúgy nem túlzottan, vagy sokak szerint legalábbis nem eléggé kiterjedt hazai Ted Hughes-recepció és –fordítás-irodalom. Ily módon pedig egyszerre tarthatjuk a kezünkben Ted Hughes kétnyelvű verseskötetét, Lázár Júlia műfordítás-kötetét, valamint Horváth Dávid fotográfus tematikus albumát, melyek azonban egymástól inkább független művészeti alkotások könyvészeti formáját tekintve egy objektumba zárva, mintsem egy szorosan összekapcsolódó szerves egész alkotóelemei. Minden töredékessége és / vagy túlzottan konceptuális jellege ellenére a *Prométheusz a sziklán – Prometheus on His Crag* című kötet olvasásra, lapozgatásra érdemes kötet, a probléma inkább az, hogy első pillantásra nem

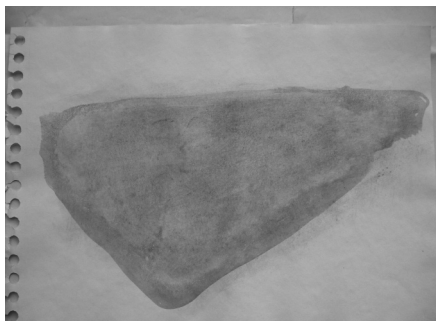
tudjuk, miként is közeledjünk hozzá... (*Syllabus Kiadó, Bp. 2012*)

FEKETE DAL

Álmod elsötétül,
világa elvillan
és ha lámpát gyújtasz,
hazudik a villany.

Lélek a sötétben:
csak a jelen igaz,
ha az nem világít,
sehol nem vár vigasz.

BÚCSÚZÁS

KÉSEI MÚZSÁMTÓL

Legutolsó levelem
tárgya gyilkos érzelem:
keserű a révület,
semmi sem kell nélküled,
túllépek a világon –
Isten hozzád virágom.

A költő hagyatékában (MTA Könyvtárának Kézirattára) található leveket közreadja: Hafner Zoltán. A francia nyelvű leveleket Bende József fordította. (A levek végén szereplő rövidítések: K = Kézirat, B. n. = Boríték nélkül; ezt követően a hagyatéki jelzetszám olvasható.) Kötetben megjelenik: Új Forrás Könyvek, 2012.

LEVELEK 77 PILINSZKYNEK

LORAND GASPAR

[Sidi Bou Said, 1975. november 23.]

Kedves Pilinszky János,

Már többször próbálkoztam levélírással, de nem vagyok biztos, hogy leveleim elérkeznek odáig.

Engedje meg, hogy franciául folytassam, úgy könnyebben megy...

Amikor nemrégiben Erdélyben jártam,¹ egyik barátom kölcsönadta az ön legutolsó verseskötetét (nem tudom, pontosan emlékszem-e a címére: Jégszálkák??)², amit nagy figyelemmel olvastam, s bizonyos vagyok, hogy az egyik legjelentősebb mű, ami csak mostanában a kezembe került. Nagyon szeretném újraolvasni a könyvet, és fordítani, vagy legalábbis megpróbálni fordítani belőle. Ádám Péter³, a PEN egyik fiatal titkára, akitől kértem, hogy szerezze meg nekem, azt mondja, jelenleg nem kapható. Segítségemre lenne? Szívesen elfogadnék még másolatokat is, kéziratot vagy fénymásolatot.

Abban a reményben, hogy hamarosan hírt kapok öntől, kérem, fogadja szívélyes üdvözetemet.

Lorand Gaspar

K; MTA K, Ms 5951/129.

Címzés: „M. Pilinszky János / 1065 BUDAPEST / Hajós utca 1 / HONGRIE // Dr Lorand Gaspar / Hôpital Charles Nicolle / TUNIS. Tunisie. // PAR AVION”

Pilinszky választát lásd *Levelek*, 617.

1. Lorand Gaspar erdélyi származású, Marosvásárhelyen született 1925-ben. – Vö. Lorand Gaspar: *Marosvásárhelytől Tuniszig*. (Ford.: Ádám Péter.) *Nagyvilág*, 1987. június, 6. sz. 796–804. Ua. *Önéletrajz-kísérlet*. (Ford.: Szántó F. István.) In: L. G.: *Az anyag negyedik halmazállapota*. Válogatott versek. (Szerk., vál.: Lackfi János. Ford.: Tóth Krisztina, Lackfi János, Szántó F. István és Varga Mátyás.) Múlt és Jövő, Bp. 1999. 163–185.

2. Helyesen: *Szálkák*. Szépirodalmi, Bp. 1972. (Második kiadása: uo. 1975.)

3. *Ádám Péter* (1946): műfordító.

Budapest, 1976. március 25.

Kedves Jancsi,

78 a szomorú eseményről¹ még hónapokkal ezelőtt értesültem Rónay Györgytől. Leveledre válaszolva, azt szeretném jelezni, hogy Tezla saját műveidből kéri tíz vers kiválasztását, bizonyára azért, hogy a válogatásnál a lehetőség szerint a szerzők ízlését is figyelembe vegye.² Amint az életrajzot és a kért adatokat megkapom, továbbítom Tezlának. Arra kérlek, hogy amennyiben lehetséges az általad jelzett angol kiadvány pontos bibliográfiai adatait is légy szíves megküldeni.³

Egyébként Tezla címét megírom Neked, amennyiben közvetlenül is föl akarod vele venni a kapcsolatot, de ettől függetlenül a kért dolgokat továbbra is nekem légy szíves megküldeni.

Szeretettel üdvözlök:

Vargha Kálmán

Albert Tezla
University of Minnesota
Duluth
Department of English
420 Humanities Building
Duluth, Minnesota 55812.

Gépirat, B. n.; MTA K, Ms 5943/346.

Pilinszkynek a felkérésrel kapcsolatos két levelét lásd *Levelek*, 616, 629.

Vargha Kálmán (1925–1988): irodalomtörténész, kritikus. 1949–52-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tisztviselője volt, 1952-től az ELTE-n előadó, majd tanársegéd, adjunktus. 1956-tól az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. (Lásd még Vargha Kálmánné Bohus Magda levelét: *Levelek*, 624–625. p.) – A hagyatékban két levél található Vargha Kálmántól; Pilinszkytól szintén két hozzá írt levél maradt fenn.

1. Pilinszky nővérének öngyilkosságára utal.

2. *Albert Tezla* (1915): magyar származású amerikai irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. – Tervezett antológiája 1980-ban jelent meg: *Ocean at the Window. Hungarian Prose and Poetry since 1945*. University of Minnesota Press, Minneapolis. Pilinszkyt Albert Tezla mutatja be (115–119. p.), majd a magyar költő tizenkilenc írása szerepel Peter Sherwood fordításában: *Fish in the Net* [Halak a hálóban]; *Autumn Sketch* [Őszi vázlat]; *Passion of Ravensbrück* [Ravensbrücki passió]; *The Desert of Love* [A szerelem sivataga]; *Apocrypha* [Apokrif]; *Quatrain* [Négy soros]; *Agonia Christiana*; *A Cold Wind* [Hideg szél]; *The Imperfect Tense* [Félmúlt]; *KZ-Oratorio* [KZ-oratórium]; *Van Gogh*; *Eine Kleine Nachtmusik* [Kis éjjene]; *One Fine Day* [Egy szép napon]; *The Nadir Celebrated* [A mélypont ünnepe]; *Cattle-Brand* [Marhabélyeg]; *Self-Portrait 1974* [Önarckép 1974]; *Tableaux Vivants* [Élőképek]; „*Creative Imagination*” in *Our Time* [A „teremtő képzelet” sorsa korunkban]; „*An Autobiography*” [Részlet a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című kötetből]. (120–149. p.)

3. A Ted Hughes és Csokits János fordításában 1976-ban megjelent angol nyelvű kötetre utal.

[?] 1976. ápr. 2.

Kedves Jancsikám!

Mélységes megdöbbenéssel értesültem otthoni barátaink leveleiből, hogy annyira szeretett nővéred tragikus hirtelenséggel elhunyt. Tudom, hogy mit jelent a Te érzékeny lelkednek egy ilyen veszteség. Ennek súlya olyan hatalmas és az én szavaim annyira tökéletlenek, hogy nem is próbálok szavakba önteni érzéseimet, csupán annyit írok, hogy lélekben melletted vagyok ezekben a nehéz időkben és kívánom, hogy mielőbb meggyógyuljon a Te annyit szenvedett lelked. Kérlek, fogadd legőszintébb együttérzésem kifejezését.

Kedves Jancsikám, immáron egy éve lesz annak, hogy abban a rendkívüli örömben volt részem, hogy szerény otthonomat pár napra felkerested.¹ Nem is tudod elképzelni, hogy mekkora boldogságot szerezte ezzel nekem. Barátaimnak – mármint annak a kevés embernek, akikkel kapcsolatot tartok fenn – úgy számoltam be erről, mint az évtized legkiemelkedőbb eseményéről, bár talán helyesebb lett volna bevallani, hogy egész itteni életem legemlékezetesebb szenzációja volt kedves látogatásod. Szavaid beleivódtak emlékezetembe és a magányosság óráiban, napjaiban és heteiben belőlük merítke erő. Magdát is végtelenül megragadta egyéniséged, és bár ő kedveli a szerény kifejezőmódot, de így nyilatkozott Rólad: kétségtelenül a legkülönb ember, aki valaha is átlépte házunk küszöbét.

Látogatásoddal szerzett boldogságot még teljesebbé tudnád tenni, ha egyszer egy kis időt tudnál találni arra, hogy amerikai utad leülepedett benyomásairól beszámolj. A Te meglátásaid annyira mélyek és találóak, hogy én is, aki közel két évtized óta itt élek, sok érdekeset és újat nyerhetnék belőlük. Ezenkívül szeretném megemlíteni azt, amiről szintén szó esett közöttünk, hogy a „Pilinszky archívum” számára megküldöd a Fészek Klubban tartott előadóestről felvett magnót, amely a Te verseidet, és pláne, a Te hangodat tartalmazza.² Így pl. ha lemezfelvétel létezne, vagy fog készülni a jövőben, azt is küldd el, hadd legyen teljesebb a gyűjtemény. Egyébként annak elhelyezéséről már tárgyaltam, és valószínűleg a New York-i Magyar Ház könyvtárában kerül elhelyezésre. Egyelőre azonban szeretném minél teljesebbé tenni. Szomorúan konstatáltam, hogy itteni utadról való hazatérés után viszonylag keveset publikáltál. Mi van angol fordításod kiadásával? Gondolom, hogy lassan aktuális, vagy talán már meg is jelent?

Itteni életünk a megszokott szegénységben telik. A tavalyi év nagyon szép volt és én ki is használtam a nyár apró örömeit. Szabó Gyurkával azóta

se találkoztam, pedig egyszer telefonáltam neki, nem volt otthon és utána nem hívott vissza. Szegény fiú, sokat szenved széthullott családi élete miatt.

Májusban, ha igaz, érdekes eseményben lesz részünk. Egy hónapra meghívtam Magyarországról volt turistatársamat, Házy Ilát, akit
80 Magda is jól ismer közös volt munkahelyünkről. Úgy tervezem, hogy az idő egy részét kirándulásokkal fogjuk tölteni, a másik részt pedig azzal, hogy felkeressük a Keleti Tengerpart néhány városát, úgy mint New Yorkot, Washington, Torontót és Montreált. Nekem is jól fog jönni, hogy falusi életemből rövid időre kizökkenjek.

Drága Jancsikám, búcsúzó. Feleségem legszívélyesebb üdvözlését tolmácsolom, Neked kívánok minden jót, szerető barátod

Ricsi

K, B. n.; MTA K, Ms 5953/36.

1. Pilinszky 1975. április 3. és május 1. között – a Harvard Kör vendégeként – tartózkodott Bostonban és New Yorkban. Lásd még *Amerikai képeslap. Új Ember*, 1975. július 6., 27. sz. 3.
2. 1975. január 10-én került sor Pilinszky szerzői estjére a Fészek Művészklubban. Az est szerkesztője Fodor András volt, a bevezetőt szintén ő mondta: *Pilinszky Jánosról, szerzői estjén. Élet és Irodalom*, 1975. január 18., 3. sz. 12. In: F. A.: *Futárposta*. Szépirodalmi, Bp. 1980. 142–144.; F. A.: *Szó, zene, kép*. Szépirodalmi, Bp. 1983. 173–175. – A szerzői esten elhangzott versek egy része 1986-ban, Kocsis Zoltán szerkesztésében megjelent hanglemezen: *Szabadésés*. Hungaroton, SLPX 13878.

TED HUGHES

Court Green
North Tawton
Devon
1976. május 7.

Kedves János!

Fogadd legmélyebb együttérzésemet gyászodban.

Az elmúlt télen két legközelebbi barátomtól, valamint nagybátyámtól (aki anyám családjának feje, így második apám volt) és feleségem apjától, kedves gazdálkodó-társamtól kényszerültem búcsút venni. Csupa különös, váratlan halál. Noha egyikük sem olyan közeli hozzátartozó, mint egy nővér, haláluk kapcsán újra szembesültem valami olyasmivel, amit most te élsz át.

A jövő hónapban egy angol barátom, Eric White Budapestre utazik. Sőt, még ebben a hónapban. Nagyon kedves barátom, éveken át fáradhatatlanul segített rajtam számtalan válságos időszakomban. Verseket ír, és a költsézet elkötelezett híve. Nemrégiben jelentette meg a Stravinsky életéről és munkáiról készült klasszikus kötetet.¹ A Művészeti Tanács Irodalmi Bizottságának titkáraként főleg a londoni Nemzetközi Költészeti Fesztiválok szerve-

zéséért volt felelős. Nagyon szeretne találkozni veled. Bátorkodtam megadni neki a címedet.

Augusztus 25-én jelenik meg verseiből készült fordításkötetünk.² Aprólékos előkészületek zajlanak: ünnepek és felolvasások lesznek Manchesterben és Londonban, melyeken remélhetőleg te is megjelenysz.³ Tudnod kell, hogy a te jelenléteden múlik minden. A kiadó jelentkezni fog nálad.

81

A Művészeti Tanács is fel fog kérni, hogy vegyél részt az idei Nemzetközi Fesztiválon. Így, amennyiben lehetséges, itt tartózkodásod mindkét eseményre kiterjedhet.

Nagyon remélem, hogy el tudsz jönni, János. Régen láttalak, és kétszeresen is jó lesz, hogy ilyen alkalomból találkozhatunk.

Sok szeretettel,

Ted

A BBC műsor, amelyet a költészetéről tartottam, komoly visszhangot váltott ki. Még egy kis pénz is hozott neked, amit itt küldök.

K., B. n. MTA K Ms 5951/240 (Angol nyelvű)

Ted Hughes (1930–1998): angol költő, műfordító. 1951-től Cambridge-ben végezte egyetemi tanulmányait (régészet, antropológia), 1956-ban feleségül vette Sylvia Plath amerikai írónőt, aki 1963-ban öngyilkos lett. Hughes újranősült, de második felesége, Assia Wevill, közös kislányukat is magához véve, 1969-ben (Plath-hoz hasonlóan) szintén magára nyitotta a gázcsapot, s mindketten meghaltak. (Assia előző férje, David Wevill, szintén lefordított egy kötetnyi verset Pilinszkytól, ezek azonban végül nem jelentek meg.) Hughes-t életében hazája legjelentősebb kortárs lírikusaként tisztelték, 1984-ben megválasztották Anglia koszorús költőjévé. Művei jelentős hányada magyarul is megjelent. – Pilinszky hagyatékában két levél maradt fent tőle.

1. Vö. Eric Walter White: *Stravinsky. A zeneszerző és művei.* (Ford.: Révész Dorrit.) Zeneműkiadó, Bp. 1976.
2. Az angol kötet adatai: P. J.: *Selected poems* Carcanet Press, Manchester, 1976. Amerikai kiadása: Persea Books, New York, 1977. (Bővítve: *The Desert of Love.* Anvil Press, London, 1989.)
3. Pilinszky augusztus 25-én érkezett Londonba, majd Ted Hughes vendégeként ellátogatott Devonba, Manchesterbe, Yorkshire-ba, s néhány környékbeli kisvárosba. Lásd még *Beszélgetések*, 152–158, illetve Csokits János *Pilinszky Nyugaton* (Századvég, Bp. 1992.) c. kötetének vonatkozó fejezetét.

A hagyatékban fennmaradt Ted Hughes-nak Pilinszky amerikai vendéglátójának, dr. Koncz Lajosnak 1975. április 2-án kelt levélmásolata, amelyet itt közlünk (Ms 5951/412):

82 *Kedves Koncz Úr!*

Értesültem róla, hogy a hónap vége felé vendégül látja Pilinszky Jánost. Csokits János közvetítésével, aki most Londonban él, Pilinszky János megkért, hogy küldjek el Önnek néhányat azokból a fordításokból, amelyeket válogatott verseiből készítettünk. Itt küldöm őket.

Amint látja, a szövegek eléggé tapadnak az eredetihez. Megvallom, fordítótársam, Csokits János nagyon szigorúan kezelte elgondolásaimat. Ragaszkodott a lehető legszorosabb verbális hűséghez. Az én ízlésem is ezt diktálta. A versek többségét majd' nyolc éven keresztül bütyköltük. Az eredménnyel, immár angol nyelvű versekként, többnyire tökéletesen elégedett vagyok. Nagyon-nagyon tetszenek. Vannak köztük olyanok is – Francia fogoly, Frankfurt 1945 –, amelyek legalábbis pontosak és hatásosak, bár az az érzésem, hogy az idők végezetéig képes volnék módosítani és igazítani a magam változatait. Az Apokrif, amely számomra a legkiemelkedőbb, és kétségkívül a legfontosabb vers az általunk választottak közül, meghaladja a fordítás lehetőségeit. Mindazonáltal a benne foglalt vízió oly annyira erőteljes, hogy az olvasó azonnal érzékeli, milyen jelentékeny és szépséges az állásfoglalás – még a legfaragatlanabb szó szerinti plágium változatban is.

Pilinszky kérésének megfelelően azokat a fordításokat küldöm el Önnek, amelyek szerintem a legjobban sikerültek. Semmi értelme olyan fordításokat felolvasni az amerikai hallgatóságnak, amelyek egészen egyszerűen kevésbé sikerültek, a magyar közönség meg amúgy is élvezheti az eredetieket. Később, amikor a könyv megjelenik, gondom lesz rá, hogy kapjon belőle egy példányt. Jó esély van rá, hogy az Államokban is sikerül megjelentetni a kötetet, valamilyen később.

A könyv megjelenése éveken át késett. Ez az azonban végül előnyné vált. Csak most, ebben az utolsó évben sikerült a legjobb verseket végső formába öntenem.

Pilinszky valódi érdemei – nyelve sajátos vonásai és feszítő ereje, formai megoldásai –, amelyek mély nyomot hagytak bennem annak ellenére, hogy nem tudok magyarul, természetesen meghaladják képességeimet, és nyilvánvalóan utolérhetetlenek. Amire összpontosítottam, az Pilinszky általános tónusa és a vízió volt, melyet a versek oly tisztán és erősen közvetítenek, és ami oly egyedülállónak tűnik nekem. Egyértelműen kiderült a számomra, még a rövidebb versek esetében is, hogy Pilinszky János azon kivételes költők egyike, akik nagyon közel állnak hozzám.

Kérem, adja át neki, hogy szeretettel üdvözlöm. Remélem, hamarosan találkozunk.

Üdvözlettel,

Ted Hughes

*p. s.: Ismeri Agatha Fassetet?**

83

Ha igen, kérem, neki is adja át üdvözetemet.

* Agatha Fasset (1900–1990) – *Bartók amerikai évei* címmel 1958-ban jelent meg kötete. (Magyarul: Zeneműkiadó, Bp. 1960.)

DEDINSZKY ERIKA

Hilversum, 1976. máj. 13.

Kedves Jancsi!

Remélem, már otthon talál ez a levél és remélem azt is, hogy az utazásod ügye – Párizsba és ide, mihozzánk – is elrendeződött. Martin Mooy, a Poetry International igazgatója, mindenütt megtette a szükséges lépéseket és a magyar nagykövetségünk, Dr. Bebrits Anna, azt mondta nekem nemrég, hogy teljesen rendben lesz, ő nem lát problémát... Így hát nagyon várunk!¹

Már csinálják a brosúrákat. Én fordítom az antológiából² is még hiányzó *Apokrifot*. Ha ezen és a leadott verseken kívül (amiket mi már itt lefordítottunk) még más szándékoznál felolvasni, ezeknek a címét (vagy ha még kézirat, a szöveget) küldd el minél hamarabb, hogy aztán ne az utolsó pillanatban „ferdítselek el”.

Egyébként teljes gőzzel dolgozom az antológián. A Te esetében (az „ars poetica” esetében) nem az a baj, hogy nincsen elég anyag, hanem hogy túl sok és túl sok *jó* van, a bőség zavara kínoz. Minden kihagyást önkényes csonkításnak érzek, de nincs mese, mégis az egészet le *kell* rövidítenem 2-3 gépelt oldalra...³

Most egy kérésem lenne. A kiadó nagy hangsúlyt helyez az illető költő fordításaira, vagyis: kellene egy egészen pontos lista az idáig külföldön megjelent műveidről. Ez alatt értendő folyóirat-publikáció épp annyira, mint teljes könyv. És az is mindegy, hogy hol jelent meg, Nyugat-, Közép- vagy Kelet-Európában. Tudnunk kell, *mi, mikor, hol, milyen* folyóiratban, melyik kiadónál, *milyen címmel* (tehát: „külföldiül”) látott napvilágot, és *ki* követte el a fordítást. Vonatkozik ez a te esetében a jövőre is: mi lesz a Penguin-féle könyv angol címe (hogy Ted Hughes fordítja, tudom) és előreláthatólag mikor fog megjelenni?⁴ Rádió- és TV-felvételek is számítanak. Általában: min keresztül, milyen formában ismert meg Téged a külvilág.

Ha ez az adathalmaz megvan, akkor tovább nem zaklatlak, akkor minden együtt van, és már csak a fordítás marad hátra, de az nálam gyorsan megy, gyorsabban mint az adatgyűjtés, a tulajdonképpeni szerkesztés aprólékos irodamunkája.

84 Remélem, Szigligeten azért sikerült valamennyire kipihened magad, testileg, és főleg lelkileg. S hogy örömmel jössz el majd hozzánk, mint ahogy mi is szeretettel várunk. Apropos: egy *Mandala* című folyóirat, a speciálisan a Poetry Internationalnak szentelt különszámban sokat közöl tőled is, írtam nekik hozzá egy kis előszót.⁵ Majd ezt a számot itt odaadom. Artisjus-éknak még majd írok erről, nehogy mérgelődjenek... Sajnos, fizetni a szerkesztő srácok nem igen tudnak, jó [olvashatatlan] mint minden lírai fórum itt, szegény!

Szeretettel üdvözöllek:

Erika

Gépirat; MTA K, Ms 5950/370.

Címzés: „Pilinszky János / Budapest / VI. Hajós u. 1, II. 10. / Hongarije // E. Dedinszky / G. v. Amselstraat 281 / Hilversum / Holland”

1. Pilinszky már 1975-ben hivatalos volt Rotterdamba a Poetry International elnevezésű nemzetközi költőtalálkozóra, ám betegsége miatt akkor nem utazott el. Az 1976. június 14. és 19. között megrendezésre kerülő fesztiválról lásd még *Hollandiai képeslap. Új Ember*, 1976. augusztus 15., 33. sz. 1. (A fesztivállal kapcsolatos dokumentumok hagyatéki jelzetszáma: Ms 5943/126–147.)
2. Az antológia 1977 tavaszán jelent meg: *De toren van hetzwijgen. Een keuze uit moderne Hongaarse poëzie*. Anthologie. (Ford.: Dedinszky Erika. Előszó: Kibédi Varga Áron.) Amsterdam, 1977. Pilinszky az alábbi versekkel szerepel: *Agonia christiana*, *Ravensbrücki passió*, *Hideg szél*, *Négysoros*, *Passió*, *Merre, hogyan?*, *Apokrif*, *Ékszer*, *Mégis*, *In memoriam F. M. Dosztojevskij*, *Meditáció*, *Gótika*, *Kórkép és hattyyudal*, *Két arckép*.
3. Az *Ars poetica*-kollázs megjelent: *Tiszatáj*, 1996. november, 11. sz. 68–70.
4. A Penguin Kiadónál végül nem jelent meg Pilinszky-kötet; a Ted Hughes és Csokits János által fordított kötet adatait lásd az előző levél 2. sz. jegyzete.
5. A *Mandala* 1976. májusi számában megjelent versek: *Gótika*, *Kórkép és hattyyudal*, *Öröklét*, *Terek*, *Két arckép*, *Meditáció*, *Mégis*. (34–37. p.) – Dedinszky Erika esszéje: uo. 30–33. p.

PETER JAY

[London, 1976.] szeptember 10.

Kedves Jánosom,

Remélem, jól telt a repülőút, s probléma nélkül megérkeztél!¹

Mellékelve küldöm a fordítás utolsó oldalait – van egy oldal, az 5., ahol egy kicsit javítottam. Most írtam Csokits Jánosnak, elküldtem neki a teljes anyagot, és a kérdéseimet is; talán egy hét múlva találkozunk, hogy megbeszéljük a javításokat, utána elküldöm neked a végleges változatot. Vagyis a félbehagyott változatot, hiszen semmi sem végleges.²

Valóban nagyon örültem a látogatásodnak. Remélem, te is jól érezted magad. Ne felejtse el a fényképet a könyvhöz – de ez nem sürgős.

A tüdődre pedig figyelj!

Peter

85

PS. Tomy apja³ telefonált ma reggel; azt mondtam neki, hogy nem tudom, milyen tervei vannak a későbbiekben, amikor visszajön Oxfordból.

Gépirat, B. n.; MTA K, Ms 5951/272.

1. Lásd Ted Hughes-levél 3. sz. jegyzete.
2. A Peter Jay fordításában megjelent Pilinszky-kötet adatait lásd következő levél 1. sz. jegyzete.
3. *Tomy*: Marx Tamás, Marx Ádám akadémikus fia, Pilinszkyvel (Csokits János és Ted Hughes társaságában) együtt töltötte az angliai heteket, s nem sokkal később emigrált. Csokits János *Pilinszky Nyugaton* c. könyvében Engels Misiként ír róla.

PETER JAY

[London, 1978.] július 11.

Kedves János,

Remélem, megkaptad a Kráter tiszteletpéldányait¹; 2 darabot küldtem a címedre két hónapja, 15-öt az Artisjuson keresztül három hete. És Tamásnak² is adtam 6-ot, azt mondta, Párizsban oda tudja neked adni. A könyv június 29-én jelent meg. Küldtem belőle Tednek, Csokits Jánosnak, Eric White-nak, Charles Osborne-nak, Patrick Garlandnak is.³ Én elégedett vagyok a nyomdai minőséggel stb.

Július 22-én Romániába urazom – hat hétre. Négy hetet töltök Brassóban – egy nyári tanfolyamon veszek részt; kicsit megtanulom a nyelvet. Azután két hét nyaralás következik Judyval és Laurával.⁴

Kedves János, remélem, nálad minden rendben van.

Peter

K; MTA K, Ms 5951/278.

Címzés: „János Pilinszky / Budapest VI / Hajós-u. 1. / HUNGARY / 1065”

1. János Pilinszky: *Crater. Poems 1974–78.* (Ford. Peter Jay.) Anvil Press Poetry, London, 1978.
2. *Tamás*: Marx Tamás – lásd még az előző levél 3. sz. jegyzete.
3. *Eric White*: a Művészeti Tanács nemzetközi osztályának titkára; lásd még Ted Hughes-levél.
4. *Judy és Laura*: Peter Jay felesége és hároméves kislánya

[Sidi Bou Said, 1978. szeptember 8.]

Drága János,

86 Íme egy jó csomag költemény.¹ Azonnal a papírkosárba kellene lökni mindezt.*

Ha már mindenképpen szerepeltetni akarsz majd, ebből a bő választékból te válaszd ki azt, ami fordíthatóbbnak nyilvánul és főleg azt, ami nincs túl távol érzéseidtől. Mert hogy ha a te fordításaidban köszönhetném a magyar földet, ennél szebbet és jobbat álmodni se tudnék, de ezt csak akkor fogadhatom el, hogy ha olyant fordítasz, amit érzel is, ami valamiféle titokzatos módon közel is áll hozzád. Ha ilyen nincs, nagyon kérlek, inkább *semmit* se fordíts, vagyis az, hogy „pour me faire plaisir”², nekem nem csak elfogadhatatlan lenne, de kellemetlen, kibíráhatatlan is. Az, hogy semmi kedvedre valót nem találsz, *semmiképpen* se sérthet vagy sebezhet! Ezt kérlek nagyon vedd „à coeur”.³ Ezt kérlek vedd nagyon komolyan. Én teljesen megbízom benned, s nagyon is jól ismerem és szeretem a költészetedet ahhoz, hogy ne venném észre a fordításokon, ha csak udvariasságból készülnek. Barátságunk garanciájaként *teljes* őszinteséget kérek tőled.

A hónap végén adok le a Gallimard-nál egy javított válogatást a verseidből. Készítettem néhány új fordítást is, s kihagytam néhány régebbit, amelyek nem „működnek” úgy franciául, ahogyan én azt szeretném.

Öllelek

Lorand

Ingridet is ölelem, ha veled van.

* Külön csomagban ezzel együtt postázva. [Lorand Gaspar kiegészítése]

P. S. A beszélgetések⁴ fordítása is halad, ám nagyon sok olyan dolog van, amit együtt kellene átnézniük. Vissza kell jönnöd! Öllelek

J.

MTA K, Ms 5951/142.

Címzés: „M. Pilinszky János / Hajós u. 1. / 1065 BUDAPEST / HONGRIE // L. Gaspar Hôpital Charles Nicolle / TUNIS – Tunisie.”

Pilinszky választát lásd *Levelek*, 664.

1. Lorand Gaspar verseinek xeroxmásolata megtalálható Pilinszky hagyatékában (Jacqueline Gutmann jegyzeteivel): Ms 5957/7–11.
2. „pour me faire plaisir”: hogy örömet szerez nekem
3. A levél innentől franciául folytatódik – Pilinszky Gaspar-fordításai nem készültek el.
4. Pilinszky János: *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*. Szépirodalmi, Bp. 1977. – A könyv 1994-ben jelent meg franciául Lorand Gaspar és Sarah Clair fordításában: *Entretiens avec Sheryl Sutton. Le roman d'un dialogue*. Éd. de Vallongues, Billère, 1994.

Budapest, 1980. aug. 31.

Jancsikám,

holnap indulok Londonba, ahol egy hétig is eltétlenkedem. 87
 Hallottam, hogy kórházba kerültél s hogy nem vagy túl jól, ezért sem akartalak zavarni. Azonban kb. egy hónapja levelezésben állok Markó Péterrel novemberi, sárvári ill. körmendi koncertjeim ügyében. Nagyon szeretnék téged is megnyerni ezekre a hangversenyekre, mégpedig előadói minőségben.¹ Úgy képzelik, hogy a műsornak kb. egyharmadát te szavalnád – de lehet próza is, ahogy neked jó – kétharmad részt pedig én zongoráznék. Természetesen az lenne a legjobb, ha lenne az egésznek valami – mindenki által az első pillanatban világosan megfogható – koncepciója. A két fellépés november 20.-án illetőleg 21.-én lenne. Nem tudom persze, hogy addig nem utazol-e már el Párizsba? Wiener Palival voltam ui. sokat Luzernben – ott volt a koncerten is, ahol játszottam –, aki említette, hogy egy fél évre Párizsba mennél, úgy november körül. Igaz ez? Ha igaz, ezt egyenesen meg lehetne írni Markóéknak, de ha pl. egészségi állapotod nem engedi meg a sárvári szereplést, úgy azt is. Én jövő hétfőn leszek ismét elérhető, de csak délelőtt és különben is azt javasolnám, hogy inkább írj, mert vidéki koncertjeim miatt elég rendetlen heteim lesznek a közeljövőben. A szalagot lehallgattam, nagyon tetszik és amint tehetem, hozzálátok a kidolgozáshoz. Mondták a lemezgyárban, hogy nagy kedved volna a *Kedvenc verseim* c. albumhoz is.²

Minden jót kívánva szeretettel ölel:

Zoli

P. S. Mindenképpen találkozónánk Párizsban; ti. én május elején megyek 4 koncertre (egyébként most, októberben is!).

Gépirat; MTA K, Ms 5951/395.

Címzés: „KÖZPONTI ÁLLAMI KÓRHÁZ / Pilinszky János úrnak / Budapest / XII. Kútvolgyi út 4. / VII. em. 707. szoba / 1125 // KOC SIS ZOLTÁN / HEVESI GY. U. 33 / BUDAPEST / H-1157”

Pilinszky választát lásd *Levelek*, 694., ill. 697.

1. Pilinszky végül lemondta szerepléseit. (Markó Pétertől négy levél található a hagyatékban: Ms 5952/197–200) – Kórházi, depressziós kezelésével kapcsolatban lásd *Levelek*, 698.
2. Pilinszky János: *Ők*. (Hangfelvétel: Hungaroton Rottenbiller utcai stúdiója, 1980. október 25. Rendező: Tóth Ibolya.) Hungaroton SLPX 13886, Bp. 1981.

FEL

Felelőtlen felfedezők:
Feleselnek a túlvilággal,
Felemelik a kialvó lámpásokat
És felderítik a jobb jövőt.

Az ég derül, a föld hallgat.
Télen talán halhatatlan,
nyáron viszont a napot kerülgeti.

És a felfedezők átlépnek a küszöbön.
Lebuknak a félelmetes túlsó oldalon.

VISSZA

Az öregek sietnek,
papucs nélkül futnak át a túloldalra:
bizalmatlanul méregetik egymást.

Az este betakarja őket.
Hiába várják a hajnalt.
A hajnal csalódás, végzet:
felismerhetetlen.

A korhatár viszont nő.
Az öregek pedig menetelnek,
néha még vissza is néznek.

TERVEK

Ember tervez, Isten végez.
Isten hallgat, ember kérdez.
Kér, mert embertelen,
Kér, mert istentelen.
Vár, mert a kérdéseknek nincsen vége.

Kérkedni nem lehet,
Tervezni még kevésbé.
Kérkedni érdek nélkül;
érdekes: de érdeklődés alig.

Derék, derekasan
Küzdöttek? Szemezték?

ELVONT

Vajon ki unja a banánt?
Vajon kinek hiányzik a lépesméz?
Akiket kivontak, most akár el is vonulhatnak:
nézetük elvont, nem oszt, nem szoroz.
Képzeldnek, festegetnek, a számolást abbahagyták.

Összeadásra így aztán nem kerül sor,
ez senkinek sem érdeke. Nem érdekes.
És nincsen érdeklődés egyik oldalról sem,
A baloldal csendes, a jobb szintén.

Várlák a megoldást.

Csokits Jánost 1957-ben ismertem meg, Londonban vagy Párizsban. Az 1956 utáni korai időszak Nyugaton tele volt tervezgetéssel, újabb szervezetek alapításával és rengeteg utazással. A Magyar Írók Szövetségének feloszlata

90 Gömöri György

CSOKITS JÁNOS

EMLÉKEZETE

miatt megalakítottuk a Magyar Írószövetséget Külföldön és a Londonban újraindult *Irodalmi újság* mintegy félhivatalos lapja lett ennek a szervezetnek. Lehet, hogy ennek újraindításakor Csokits

járt Londonban. Viszont 1957 folyamán és 1958-ban többször ellátogattam Párizsba, s az első kép, ami emlékeimből élesen beugrik Csokitsról, az, hogy 1958 nyarán, amikor fillér nélkül éreztem meg Cannesból a Fény Fővárosába, ő volt az egyik magyar, akitől kölcsön lehetett kérni tíz frankot. János ezt csak egy napra adta, de addig jó szívvel – miután én három napon át mindig mástól kértem kölcsön tíz frankot, hogy visszaadhassam a pénzt a hozzám hasonló csóró magyaroknak, végül bementem a Congress of Cultural Freedom központjába és ott Konstany Jelenski segítségével kölcsön kaptam egy kicsit nagyobb összeget, amiből megadhattam tartozásaimat és visszatérhettem Angliába. Arra, hogy ezt az utolsó kölcsönt vissza is fogom téríteni, oxfordi diákságom volt a biztosíték – elég jó ösztöndjat kaptunk, egyetemi éveinkben nem voltak anyagi gondjaink

Már első találkozásainkon észrevettem, hogy Csokits „nem könnyű eset”. Velünk ellentétben, akiket Nyugaton, mint „a magyar forradalom hőseit” fogadtak, Csokitsnak és nemzedékének, ezeknek a korábbi menekülteknek nehéz sorsa volt 1956 előtt – ők „dípik” voltak, Hontalanok (ha a „Displaced Person” így fordítható), akik alkalmi segélyekből, vagy munkákból tengették életüket. Fogalmam sincs róla, hogy Csokits ekkoriban, a Szabad Európának való tudósításokon kívül (amit azt hiszem, csak 1951 táján kezdett el) miből élt, mindesetre elég pesszimistán nyilatkozott mindenről, és úgy éreztem, tele van sértődöttséggel és csalódással. Nem csak a hazai kommunista rendszert gyűlölte, hanem a nyugati magyar emigráció többségéről is lesújtó volt a véleménye. Ez később módosult, mert pár újonnan jött magyar íróval és költővel János össze tudott később barátkozni, de úgy érezte, a „Nyugat”, mint olyan, a békesség és tartós jólét kedvéért lemondott arról, hogy Kelet-Európa lakóit megszabadítsa a szovjet csapatok jelenlétével biztosított egypárt-rendszerrel, illetve szovjet mintájú „szocializmustól”. Egyik legjobb versében a nagyhatalmak „csészealjas logikájáról” írt, amit élete végéig képtelen volt elfogadni. Mondhatnánk: nem volt realista. De ezen túl, korábbi hazai és emigrációs élményei egyfajta enyhe paranoiát keltettek

benne, nem csak a politikát, embertársait is rendkívüli gyanakvással kezelte. Gondolom, öreg korában ez a gyanakvás, lappangó félelem még tovább fokozódott – az elmagányosodás általában nem javít emberszeretetünkön.

1958 után többször találkoztam Csokits Jánossal, egyszer biztosan Münchenben, később pedig Londonban. Miután versei szerepeltek a Szabó Zoltán-szerkesztette *Kilenc költő* című antológiában, Csokits nevét elég hamar megtanulta az újemigráns irodalombarát-olvasótábor (amely az elkövetkező három évtizedben fokozatosan zsugorodott). Irodalompolitikai nézeteit János csak ritkán nyilvánította, s bár a Horváth Béla-féle *Látóhatár- Új látóhatár* vitában az utóbbi oldalán állt, rövideesen összeveszett Borbándiékkal és Bikich Gáborral együtt kivált a müncheni lap szerkesztéséből, illetve támogatásából. Mivel a folyóirat körül zajló intrikákról mi Angliában elég jól értesültünk, s mivel számomra a jakobinus-szigorúságú Bikich szerkesztési elvei nem csak szűkkeblűnek, de az adott helyzetben irreálisnak tűntek, valamikor 1959 vagy 1960 táján elköttem egy kis (nyomatásban eddig még nem közölt) epigrammát:

*Bikich szereti Csokitsot,
Csokits szereti Bikichet,
Ezért mások hátába most
Együtt döfik a dikicset.*

Hozzátenném, hogy a Bikich-Csokits barátság még elég sokáig fennmaradt, hiszen jó pár évre rá még együtt szerepelt a két költő a *Külhoni szövegtár* című folyóiratnak induló, de antológiává zsugorodott kiadványban, viszont aztán ők ketten is összerúgták a port valami miatt. Emigrációban a könyvkiadás lehetőségei amúgy is korlátozottak, s ha valaki túl finnyás, vagy sértődős, könnyen a pálya szélére szorulhat. Szerintem Csokitscsal is ez történt, sokakkal összeveszett, majd miután nyugalomba vonult, örökölt pénzen házat vett magának Andorrában, amivel iróniára hajlamos köreinkben kiérdemelte az „andorrai költő-remete” hangzatos címét.

De ezelőtt még volt egy időszak Csokits életében, amikor tett valami fontosat a magyar kultúráért. Erről beszámolt *Pilinszky Nyugaton* című könyvében, de akik ezt nem olvasták, azoknak újra elmondom: Ted Hughes nyers- illetve társfordítójaként 1977-ben Pilinszky János verseinek angol nyelvű válogatását tudta átnyújtani a brit olvasónak. Ez rendkívüli elkötelezettséget igényelt és a Pilinszky-kötet érdekében Csokits megpályázott és 1974-ben meg is kapott egy állást az angol rádió magyar adásában. Így gyakrabban tudott Hughes-zal értekezni, s noha több londoni magyarral (meg némileg

Daniel Weissborttal, Hughes barátjával is) sikerült összekapnia, a New Carcanet Pressnél megjelent gyűjtemény sikere őt, az ő munkáját igazolta. Velem csak azért nem veszett össze, mert Cambridgeben laktam, s bár legjobb tudomásom szerint én fordítottam először (1965-ben!) pár Pilinszky verset angolra, nem próbáltam megakadályozni Csokits hosszú távú együttműködését azzal az angol költővel, akit amúgy is nagyrabecsültem, mint nemzedéke legjobbját. Más kérdés, hogy azóta Angliában is más műfordítói elvek honosodtak meg, s nemrégiben megpróbáltuk (remélem, sikerrel), Clive Wilmerrel barátommal rímekben és a versek eredeti ritmusát követve fordítani Pilinszkyt, amit Hughes akkoriban még tudatosan nem tett meg, illetve elmulasztott.¹

Ez a Ted Hughes névvel jegyzett válogatás később (1989-ben) újra megjelent Nemes Nagy Ágnes előszavával.² Amint ez Hughes 2009-ben kiadott levelezéséből kiténik, az angol költő kiválóan tartotta Csokits „nyerseit” és volt olyan vers, aminek szövegén alig kellett változtatnia. Mivel nem láttam Csokits kéziratát, meg nem mondhatom, mennyire ragaszkodott eleinte ahhoz, hogy az eredeti Pilinszky versforma, vagy rímképlet megmaradjon a fordításban – alighanem túlságosan tisztelte Hughest ahhoz, hogy ebben a tekintetben kicsit erőszakosabb legyen, ragaszkodjon a formai hűséghez. Ennél fogva az angol nyelvű Pilinszky válogatás, a *Selected Poems* egy erősen észak-angol, hughesi Pilinszkyt közvetített az olvasónak – hozzáteszem, hogy a hetvenes években még ez is jelentős dolog volt.

Bár mint társfordító Csokits hasznos, jó munkát végzett (ezt készségesen elismertem akkoriban a *Nagyvilágban* közölt kritikámban), Ted Hughesnak fentebb említett levelezése fényt vet a magyar emigráns költő szerkesztői-emberi problémáira. Egyik levelében Hughes 12 kérdést tesz fel Pilinszkyvel kapcsolatban: szeretné úgy megírni előszavát a készülő kötethez, hogy minél többet tudjon magyar barátja életéről. Ezek közül Csokits a legtöbbre nem válaszol és ezt (a levélhez csatolt jegyzet szerint)³ azzal indokolja, hogy Pilinszky Magyarországon „cenzorok és besúgók állandó megfigyelése alatt áll”, tehát ő ezeket az adatokat nem tudja megszerezni anélkül, hogy kellemetlenséget ne okozna Pilinszkynek. Mármost, akik ismerik az akkori magyar kultúrpolitikai viszonyokat, tudják, hogy Pilinszky nem csak hogy nem állt besúgók állandó megfigyelése alatt, s hogy írásait a hatóságok általában nem cenzúrázták, de Aczél György kedvelt költői közé tartozott és minden alkalommal, amikor kért, kapott is „ablakot” útlevelébe. (Aczél ismerte és kedvelte Juttát, Pilinszky eléggé baloldali gondolkodású német barátját is.) Az életrajzi adatok megszerzésének elhárítása tehát inkább Csokits paranoid félelmeit, mint Pilinszky aktuális helyzetét tükrözte. Ezt már megírtam a *Hungarian Quarterly*-ben a Hughes-levelezéssel kapcsolatban, s jöllehet diagnózisomat a bostoni Koncz Lajos doktor egy levélben igyekezett

megcáfolni,⁴ mivel egyikünk sem ideggyógyász és nem tudni, ki közülünk a jobb emberismerő, véleményemet továbbra is fenntartom.

Mivel Andorra nem felelt meg a magányt-szerető Csokits elvárásainak, (túl zajosnak és turista-forgalmasnak bizonyult), a rendszerváltozás után János visszaköltözött Magyarországra. Tatai éveiről csak hallo- 93 másból tudok, biztosan örült Arany János-díjának, de nem tudom hány magyar barátja volt, illetve hányal sikerült még valami miatt összevesznie. Czigány Lóránttal folytatott vitájába nem kívántam beleszólni, bár az volt az érzésem, a *Pilinszky Nyugaton* talán túlságosan igyekezik minden Hughes-zal kapcsolatos érdemet egyedül magának tulajdonítani. Viszont tudok róla, hogy amikor a *Sunday Times*ban Ted Hughes közreadta a Sylvia Plath emlékére írt *Születésnap levelek* első darabjait⁵ és én elég gyorsan csináltam ezekből a versekből egy összeállítást a *Holminak*, Csokits meglepetten gratulált a budapesti folyóiratnak ahhoz, hogy ennyire „naprakészen” figyel Hughes újabb műveire. (Ezt gondolom, levélben tette, nem személyesen, mert elég ritkán járt Budapesten.) Volt tehát közöttünk egy olyan nézetazonosság, ami felülírt személyes véleménykülönbségeket, vagy vitákat – mindketten szerettük a yorkshirei költőóriás verseit és fontosnak tartottuk, hogy Ted Hughes tevékeny részt vállaljon a magyar líra, különösen Pilinszky János verseinek angliai elismertetésében.

Ezért írtam nekrológot a 83 éves korában Magyarországon elhunyt költőről – ez meg is jelent a *Guardian* 2011, szeptember 22-i számában, egy szép fénykép kíséretében, amin Csokits János együtt látható azzal a két költővel, akit életében mindekinél jobban tisztelt: Ted Hughes-zal és Pilinszky Jánossal. A képen a három költő közül egyedül Pilinszky mosolyog.

¹ Pilinszky-fordításaink most, 2011 decemberében jelennek meg a Worple Press kiadásában, *Passio* címen.

² Kiadója az Anvil Press.

³ *Letter of Ted Hughes*, (ed. Christopher Reid), Faber, 2009, oldalszám?

⁴ *Hungarian Quarterly*, 191, Autumn 2008, illetve 192, Winter 2008.

⁵ 1998 elején. A ciklus teljes kiadása: *Birthday letters*, Faber and Faber, 1998

94 A SUMÉR FÉNYKORBÓL

(Kr.e. 2500 előtt)

A szegény embernek jobb meghalni, mint élni –
ha van kenyere, nincs só,
ha van só, nincs kenyér,
ha van hús, nincs bárány,
ha van bárány, nincs hús.

Akinek sok az ezüstje
és sok árpája van,
az boldog lehet.
Akinek nincsen semmije,
az nyugodtan alhat.

Aki úgy épít, mint egy úr,
úgy él, mint egy szolga,
aki úgy épít, mint egy szolga,
úgy él, mint egy úr.

Lehet egy urad, lehet egy királyod –
az adószedőtől mégis félned kell.

Meg kell halnunk – hát költekezzünk.
Soká kell élnünk – hát osszuk be a pénzt.

Még nem kapta el a rókát,
de már készíti az örvét.

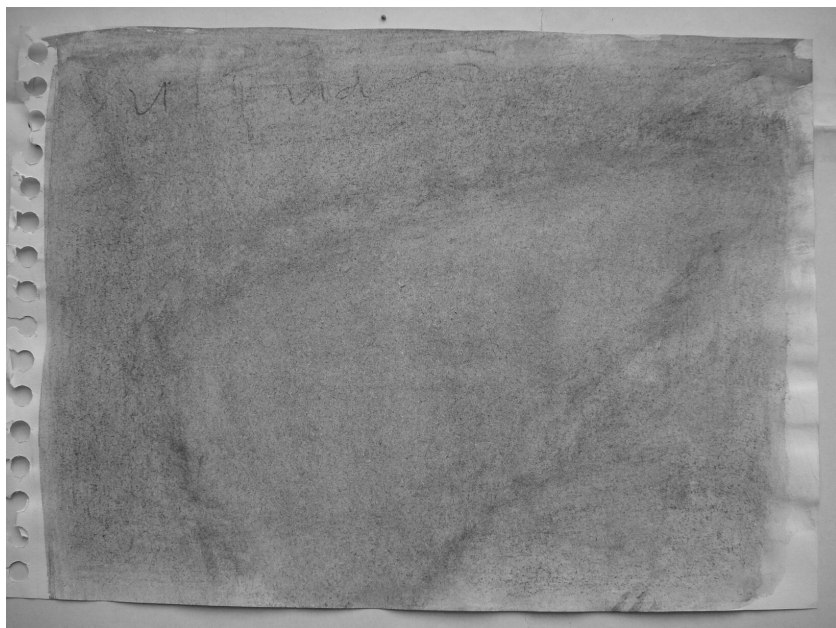
Aki még nem tartott el egy asszonyt,
Annak orrába még nem fűztek karikát.

Asszonyom templomban, anyám a folyóparton
imádkozik, és én éhen maradok.

Nyugtalan asszony a házban:
kín a kínlódáshoz.

Micsoda íródeák az,
aki nem tud sumérul!

(Fordította: Csokits János)

IRODALOM MŰVÉSZET | TÁRSADALOM

Folyóiratunk
a NEMZETI ERŐFORRÁS MINISZTERIUM
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAMJÁNAK
anyagai támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HÍRKER RT.
és alternatív terjesztők

Főszerkesztő
JÁSZ ATTILA

Szerkesztők
NÁDOR TIBOR
SZÉNÁSI ZOLTÁN

Online szerkesztő
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Tiszteletbeli munkatársak

CSOKITS JÁNOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvan kilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2890 Tata, Székely B. u. 2/A Telefon: 20/3353 626. Levélcím: Tatabánya, Pf. 136
E-mail: info@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága. 1008 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél és az Új Forrás Kiadónál.
E-mailel: hirlapelofizetes@posta.hu; faxon: 06-1/303-3440. További információ: 06/80/444-444.
Előfizetési díj egy évre 5000 Ft. INDEX: 25959, HU ISSN:0133-5332.
Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.

